จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงรวบรวม

959.3035
ด495จส
ฉ. 2

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช
ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส
๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงรวบรวม

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช

ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

เลขหมู่ 959.3035
ด495จส
ฉ.2
เลขทะเบียน 024355

คำนำ

เลขาธิการสำนักพระราชวังรับกระแสพระราชดำรัสใส่เกล้า ฯ แจ้งความมายังกรมศิลปากรว่า ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งกำหนดในวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๕ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์หนังสือเรื่องจดหมายเหตุไกลบ้าน สำหรับพระราชทานแจกเป็นอนุสรณ์

จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้านนี้ เป็นเรื่องว่าด้วยการส่งเสด็จ การรักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่ และการรับเสด็จนิวัตพระนคร เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทวีปยุโรปครั้งหลังใน พ.ศ. ๒๔๔๙ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อทรงดำรงตำแหน่งนายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครทรงรวบรวม และทรงจัดพิมพ์ถวายพระวิมาดาเธอ ฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ เป็นครั้งแรกในงานฉลองพระชันษาครบ ๖๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ การพิมพ์ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๒

ขอถวายอนุโมทนาในพระราชกุศลราศีที่ทรงบำเพ็ญพระราชทานเป็นส่วนอปจายนธรรมนี้ จงเป็นไปเพื่อสันติสุขดังพระราชประสงค์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งทรงดับขันธ์ไปแล้วนั้น ตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ.

กรมศิลปากร

๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตติโสภณมหาเถระ
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระประวัติ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตติโสภณมหาเถระ
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ประสูติ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตติโสภณมหาเถระ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระนามเดิม ปลด นามบิดา ขุนพิษณุโลกประชานาถ (ล้ำ พิณโรจน์) นามมารดา ท่านปลั่ง ประสูติ เมื่อวันจันทร์ ที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ ตรงกับวันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีฉลู เอกศก จุลศักราช ๑๒๕๑ เวลา ๑๐ ทุ่มเศษ (๐๔.๐๐ น.เศษ)

ท่านขุนพิษณุโลกประชานาถ (ล้ำ) เป็นมหาดเล็กใกล้ชิดในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นเจ้ากรมคนแรกในสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในเวลาที่สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้น ทรงกรมเป็นกรมขุน ฯ แต่ได้ลาออกเสียก่อนที่จะทรงกรมเป็นกรมหลวง ฯ เนื่องจากสุขภาพไม่สมบูรณ์ และได้ถึงแก่กรรม เมื่ออายุได้ ๕๑ ปี ฯ ส่วนท่านปลั่ง โยมมารดานั้น ได้แยกกันอยู่กับท่านบิดาเมื่อสมเด็จพระสังฆราชยังทรงพระเยาว์ โดยไปตั้งหลักฐานอยู่ในตรอกหลังพระราชวังเดิม (ร.ร. ทหารเรือปัจจุบัน) และได้มีอาชีพค้าขายอยู่ที่ตลาด

ท่าเตียน ภายหลังได้ย้ายติดตามสมเด็จพระสังฆราชมาอยู่ข้างวัดเบญจมบพิตรด้วย และได้ถึงแก่กรรมที่บ้านข้างวัดเบญจมบพิตรนั้นเอง เมื่ออายุได้ ๗๑ ปี วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๕

โดยสายตระกูล สมเด็จพระสังฆราชได้เคยรับสั่งว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรับสั่งชี้แจงให้ทราบว่า มีสายตระกูลสัมพันธ์กันโดยฐานพระญาติ ในสายตระกูลเกตุทัต หงสกุล ศกุนะสิงห์ และคชาชีวะเป็นต้น โดยท่านเจ้ากรม ฯ (ล้ำ) เป็นบุตรท่านสั้น และหลวงรักษ์ราชหิรัญ (หนูพิณ) แต่ในเวลามีพระราชบัญญัติให้ใช้นามสกุลนั้น ตามคำบอกเล่าของ ร.อ.อ. ทศ พิณโรจน์ (น้องชายท่านเจ้ากรม ฯ ล้ำ) ว่า คุณทศ และสมเด็จพระสังฆราช ได้ร่วมกันคิดนามสกุลขึ้นใช้โดยเฉพาะสาย ในชั้นแรกตกลงจะใช้คำว่า "พิณรัสส์" โดยนำชื่อท่านปู่และย่า "หนูพิณและสั้น" มารวมกันเป็นนามสกุล แต่เวลาที่คุณทศนำไปขึ้นทะเบียนนั้นทางราชการไม่ยอมให้ใช้ เพราะมีคนอื่นนำไปใช้เสียก่อนแล้ว คุณทศจึงได้ตกลงเปลี่ยนเป็น "พิณโรจน์" โดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากสมเด็จพระสังฆราชก่อน ซึ่งภายหลังสมเด็จพระสังฆราชทรงใช้คำว่า "เกตุทัต" เสมอ เพราะทรงถือว่าเป็นสายใหญ่ ส่วนท่านปลั่ง โยมมารดานั้น โดยสายตระกูล เพียงแต่แจ้งว่า เป็นญาติกับหม่อมสว่างในสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระจักรพรรดิพงศ์ โดยสมเด็จพระสังฆราช ทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็น "น้า" ของพระโอรสธิดาหม่อมสว่าง ในกรมสมเด็จพระองค์นั้น ฯ

สมเด็จพระสังฆราช ประสูติที่บ้านในตรอกหลังตลาดพาหุรัตน์ติดกับวัดราชบุรณะ ในตรอกเดียวกันกับ พลเอก พระยาพหลพลพยุห-

เสนา (พจน์ พหลโยธิน) ซึ่งภายหลังได้สนิทสนมกันมาก แต่เมื่อท่านปลั่ง โยมมารดาได้แยกจากท่านเจ้ากรมฯ (ล้ำ) แล้ว ได้พาไปอยู่กับบิดามารดา คือท่านตาและท่านยายของสมเด็จพระสังฆราชที่บ้านเดิมในตรอกหลังพระราชวังเดิม ธนบุรี สมเด็จพระสังฆราชได้ถึงความเจริญวัย ณ บ้านหลังนี้ จนถึงเวลาไปรับการบรรพชาและอยู่ที่วัดพระเชตุพน และในปีนั้นเองได้ย้ายต่อมาอยู่ ณ วัดเบญจมบพิตร ภายหลังที่พระสงฆ์สามเณรรูปอื่น ๆ ชุดแรกมาอยู่ ณ วัดเบญจมบพิตร ได้เพียง ๓ เดือน คือในวันที่สอบได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยคนั้นเอง ฯ

เมื่อทรงพระเยาว์

เมื่อทรงพระเยาว์ สมเด็จพระสังฆราช ได้เคยรับสั่งว่า พระองค์กลัวบาปมาก โดยเฉพาะคนที่ชอบดื่มสุรา พระองค์ไม่ยอมเข้าใกล้เลย จึงเป็นเหตุให้พระอัธยาศัยของพระองค์น้อมไปในการบรรพชา มีพระทัยใฝ่ศึกษาทางธรรม พระองค์ได้ไปศึกษาอักขรสมัย คือบาลีภาษา แต่เมื่อพระชนม์ได้ ๘ ปี จะนำกระดานดำไปเรียนหนังสือด้วยตนเองก็ไม่ไหว ท่านตาจึงเป็นคนนำไปส่ง พระองค์ได้ไปศึกษากับอาจารย์ที่วัดประยุรวงศาวาส ในสมัยนั้นดูจะไกลจากบ้านมาก ภายหลังต่อมาได้ไปศึกษากับอาจารย์ที่วัดสุทัศนเทพวราราม และที่วัดพระเชตุพน พระองค์มีเพื่อนเล่นฝุ่นด้วยกัน ๒ คน ๆ หนึ่งคือนายนราภิบาล อีกคนชื่อเทศ พระองค์เคยรับสั่งว่า เพื่อนทั้ง ๒ นี้ดีมาก ไม่เคยรังแกพระองค์เลย ฯ

บรรพชา

สมเด็จพระสังฆราช เมื่อได้ศึกษาบาลีภาษาจนมีความรู้พอจะเข้าสอบได้แล้ว จึงได้ไปรับการบรรพชาในสำนัก พระสาธุศีลสังวร (บัว)

วัดพระเชตุพน เมื่อพระชนม์ได้ ๑๒ ปี ในปีชวด จุลศักราช ๑๒๖๒ ครั้นได้บรรพชาแล้ว ต่อมาอีก ๓ เดือน ในวันที่พระภิกษุสามเณรวัดเบญจมบพิตรเข้าสอบไล่พระปริยัติธรรมนั้น ท่านอาจารย์ พระสาธุศีลสังวร (บัว) ได้ส่งเข้าสอบไล่พระปริยัติธรรมในคราวนั้น และสามารถสอบได้จนถึงประโยค ๓ ปรากฏตามรายการพระราชกุศลในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาคที่สี่ ร.ศ. ๑๒๐ ว่า "สามเณรปลด ประโยค ๑ แปลวันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๙ ธรรมบทบั้นต้น ผูก ๑๘ หนังสือ ๑๐ บันทัด ขึ้นต้น เตปิ วานิชกา ราชกุลํ คนฺตฺวา ลงท้าย สาสนํ ปหิตํ เทวีติ แปลสองพัก ๒๐ นาที ความรู้เป็นชั้นสอง ประโยค ๒ แปลวันที่ ๔ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐ ธรรมบทบั้นปลาย ผูก ๑๘ หนังสือ ๑๐ บันทัด ขึ้นต้น ตตฺถ กิญฺจาปิ มโนติ ลงท้าย มโน เสฏฺโฐ แปลสองพัก ๑๕ นาที ความรู้เป็นชั้นที่สอง ประโยค ๓ แปลวันที่ ๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐ ธรรมบทบั้นต้น ผูก ๓ หนังสือ ๒๐ บันทัด ขึ้นต้น อสาเร สารมติโนติ อิมํ ลงท้าย ปธานํ ปทหิตฺวา แปลพักเดียว ๒๕ นาที ความรู้เป็นชั้นที่สอง" ดังนี้ ชื่อว่า สมเด็จพระสังฆราช คือสามเณรปลด สอบได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยค ในการสอบไล่พระปริยัติธรรมนี้ได้จัดสนามสอบในที่ประชุมพระราชาคณะ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็ในวันที่พระภิกษุสามเณรวัดเบญจมบพิตรได้เข้าสอบไล่พระปริยัติธรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จไปทรงฟังการแปลด้วย เมื่อปรากฏว่ามีสามเณรอายุน้อยสามารถสอบไล่ได้ถึงประโยค ๓ เช่นนั้น พระองค์จึงทรงรับสั่งถามถึงอาจารย์ ท่านเจ้าคุณพระสาธุศีลสังวร (บัว) จึงได้นำตัว

ถวายทันที ครั้นทรงสอบถามและได้ความว่าเป็นบุตรของเจ้ากรมฯ (ล้ำ) อีกด้วย จึงทรงดีพระทัยและทรงพระมหากรุณาเป็นพิเศษ มีพระราชดำรัสให้นำไปอยู่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ในวันนั้นเอง ฯ สมเด็จพระสังฆราชเมื่อได้มาอยู่วัดเบญจมบพิตร ฯ แล้ว ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมสูงขึ้นโดยลำดับ ประโยค ป.ธ. ๔-๕-๖ ได้ศึกษากับท่านอาจารย์คือสมเด็จพระวันรัต ปุณณทัตตมหาเถระ (จ่าย) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร องค์ประถม และสมเด็จพระวันรัต อุทยมหาเถระ เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ผู้กำกับการวัดเบญจมบพิตร และอาจารย์อื่นๆอีกหลายท่าน เช่น พระยาปริยัติธรรมธาดา ณ วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นต้น ประโยค ป.ธ. ๗-๘-๙ ได้ศึกษากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นประจำ แต่บางครั้งได้ไปศึกษากับสมเด็จพระวันรัต อุทยมหาเถระ (ฑิต) บ้าง สำหรับเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ องค์นี้ สมเด็จพระสังฆราชเคยรับสั่งว่า ท่านแม้จะเป็นเปรียญเพียง ๔ ประโยค แต่ความรู้แล้ว พระเปรียญ ๙ ประโยคทำอะไรไม่ได้เลย ฯ ผลการศึกษาของสมเด็จพระสังฆราช สอบไล่พระปริยัติธรรมประโยค ๔ ได้ เมื่อพระชนม์ได้ ๑๓ ปี ประโยค ๕ ได้เมื่อพระชนม์ได้ ๑๔ ปี ประโยค ๖ ได้เมื่อพระชนม์ได้ ๑๕ ปี ประโยค ๗ ได้ เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖ ปี และประโยค ๘ ได้ เมื่อพระชนม์ได้ ๑๙ ปี ประโยค ๙ ได้ เมื่อพระชนม์ย่างเข้าปีที่ ๒๐ ในการสอบประโยค ๙ ได้นี้ ปรากฏตามรายการพระราชกุศลในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาค ๑๗ รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ว่า "สามเณรปลด ประโยค ๙ แปลวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ ฎีกาอภิธัมมัตถสังคห ผูก ๘ ว่าด้วยอารมณ์ของอภิญญาหนังสือ ๑๐ บันทัด ขึ้นต้น เอตฺถ หิ อิทฺธิวิธญาณสฺส ตาว ฯ ล ฯ ลงท้าย อยเมเตสํ อารมฺมณวิภาโค แปลพักเดียว ๑๔ นาที ความรู้ชั้น ๑" ดังนี้

อุปสมบท

ได้ทรงอุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ปรากฏตามรายการพระราชกุศลในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาคที่ ๑๗ รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ว่า

อุปสมบทนาคหลวง

ด้วยสามเณรปลด วัดเบญจมบพิตร สอบไล่พระปริยัติธรรมในที่ประชุมพระเถรานุเถระ ณ สนามวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้เป็นปเรียญสามัญ แต่ยังย่อมเยาว์ เมื่อต้นศก ๑๒๐ ต่อมาปลายศก ได้เป็นปเรียญตรี ครั้นศก ๑๒๖ ได้เป็นปเรียญโท เมื่อศก ๑๒๗ ได้เป็นปเรียญเอก ๙ ประโยค ด้วยกำลังฉันทวิริยและปรีชาสามารถเป็นเหตุ จึงกระทำให้เป็นผู้มีความรู้แตกฉานในพระปริยัติธรรม ได้เป็นปเรียญ ๙ ประโยค แต่เมื่ออายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี ศก ๑๒๘ นี้ อายุครบบริบูรณ์ควรจะอุปสมบทได้แล้ว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหฤทัยยินดีในความปรีชาสามารถของสามเณรปลดปเรียญ ซึ่งสอบไล่ได้เป็นปเรียญ ๙ ประโยค แต่เมื่อยังเป็นสามเณร หาได้โดยยาก เป็นเหตุให้ทรงพระกรุณา จึงโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการที่จะอุปสมบทมีทำขวัญด้วย เจ้าพนักงานจัดการที่จะทำขวัญที่พระที่นั่งทรงธรรม ตกแต่งประดับประดาธรรมาศน์ประดับมุกอันเป็นบัลลังก์เรือ ด้วยใบไม้ดอกไม้ ณ เบื้องบนเหมือนธรรมาศน์เทศน์มหาชาติ ด้านตะวันออก ตั้งเก้าอี้สำหรับพระสงฆ์นั่ง ด้านตะวันตกตั้งพระราชอาศน์ และตั้งเก้าอี้พระบรมวงษานุวงษ์ต่อออกมา ในพระฉากตั้งเก้าอี้พระบรมวงษานุวงษ์แลข้าทูลลอองธุลี-

พระบาทฝ่ายใน หว่างกลางตั้งเครื่องอัฐบริขารและของถวายในการอุปสมบท แลตั้งบายศรีเครื่องทำขวัญ มีบายศรีทองเงินขนาดเล็กคู่หนึ่ง บายศรีตองคู่หนึ่ง แต่งดอกไม้แทนของคาวหวาน ส่วนที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ก็ได้เตรียมการที่จะอุปสมบทตามธรรมเนียม

วันที่ ๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ เวลาบ่าย ๕ โมง ๑๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิรแต่พระราชวังสวนดุสิต โดยรถม้าพระที่นั่ง ถึงวัดเบญจมบพิตร เสด็จพระราชดำเนิรทางประตูหน้าพระอุโบสถ เลี้ยวข้ามสพานพระรูป ประทับบนพระที่นั่งทรงธรรม มีพระราชดำรัสด้วยสมเด็จพระวันรัต (อุทยมหาเถระ ฑิต) ตามสมควรแล้ว เสด็จกลับมาประทับพระราชอาศน์ โปรดให้สามเณรปลดปเรียญขึ้นนั่งบนธรรมาศน์แล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนทำขวัญ พระสงฆ์ในพระอารามนี้ (วัดเบญจมบพิตร) ซึ่งนั่งเก้าอี้อยู่นั้นกับสมเด็จพระวันรัต ซึ่งเป็นประธาน สวดไชยมงคลคาถา เวียนเทียนรอบหนึ่งสวดจบหนึ่งทุกรอบ พระบรมวงษานุวงษ์ข้าทูลลออองธุลีพระบาทเวียนเทียน พราหมณ์เป่าสังข์แกว่งบัณเฑาะว์ ชาวประโคมประโคมแตรสังข์ฆ้องไชยพิณพาทย์ ครั้นถ้วนเบญจมวารแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่สามเณรปลดปเรียญแล้ว สมเด็จพระวันรัตถวายอติเรก พระสงฆ์รับภวตุสัพพมังคลังแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับมุขศาลาบัณฑรศภาค ทอดพระเนตรกระบี่กระบองซึ่งมีในการทำขวัญ และพระราชทานรางวัลตามสมควรทุก ๆ คู่แล้ว เวลาย่ำค่ำ ๓๕ นาที เสด็จพระราชดำเนิรกลับพระราชวังสวนดุสิต

วันที่ ๔ กรกฎาคม เวลาบ่าย กระบวนรถมอเตอร์คาร์ของหลวงและรถที่ขอแรงมาเข้ากระบวน(๑) ได้มาเทียบอยู่ที่ถนนฮก แลอ้อมพระอารามมาตามถนนดวงตวัน ท้ายกระบวนจดถนนเบญมาศ แต่รถซึ่งรับสามเณรปลดปเรียญ เทียบอยู่ตรงประตูข้างพระอารามด้านเหนือตรงสพานถ้วย รถหลวงและรถที่ขอแรงมาเข้ากระบวน รับบรรทุกเครื่องสักการะธูปเทียนอุปัชฌาย์ เครื่องบริขาร และของถวายพระนั่งหัตถบาศ ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สามเณรปลดปเรียญขึ้นรถเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิรวัดเบญจมบพิตรแต่พระราชวังสวนดุสิต โดยรถพระที่นั่งมอเตอร์คาร์ ทอดพระเนตรกระบวนจนตลอดแล้ว เสด็จพระราชดำเนิรล่วงน่าตามทางที่กระบวนจะเดิรนั้น หยุดประทับรถพระที่นั่งคอยทอดพระเนตรอยู่น่าประตูสุวัสดิโสภา

ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมง ๓๐ นาที กระบวนรถเคลื่อนจากวัดเบญจมบพิตร เป็นลำดับกัน ไปตามถนนฮก ข้ามสพานโสภาค ไปถึงถนนคอเสือ เลี้ยวข้ามสพานชมัยมรุเชฐ ตรงไปเลี้ยวถนนตลาด ข้ามสพาน

---

(๑) รถพระบรมวงษานุวงษ์และข้าทูลลอองธุลีพระบาท รวมทั้งรถหลวงด้วยจำนวน ๕๔ คัน มีชื่อเรียกตามลำดับว่า รถกระบะ รถพระขรรค์เพชร รถเตร็จฟ้า รถเดนิค รถอัคนิวาต รถลอยเมฆ รถกลกำบัง รถฟ้องฟ้า รถรามประพาศ รถลุปรารถนา รถอากาศประกาย รถจำปาห้อยหู รถประทุมรัตน์ รถอจลศรัทธา รถเมขลา รถราชสีห์ รถกระบะ รถอาทิจมณฑล รถจันทรมณฑล รถกลวายุ รถเกษตรราษี รถกระบวนช่าง รถสมิงทอง รถสีหกุญชร รถจรดจักรวาฬ รถฉาวพระนคร รถราชหัสดี รถอาศน์พระยม รถสุรางค์สำเริง รถอมรโอสถ รถสินาดนรินทร์ รถอัศวพาหน รถกระบะ รถโบรีบริรักษ์ รถชูเชิดชื่อ รถกฤษณจักร รถอินทรธนู รถเลื่อนโพยม รถขจรทวีป รถกนกมาลา รถโดมเวหน รถหิรญรวย รถย่นมรรคา รถพลโกสีย์ รถสิบคชประชุม รถกลีบเมฆเกลื่อน รถนวยนาด รถรักร้อย รถเย้ากระมล รถทัมมะสารถี รถสละสลวย รถไอยราพต รถราชานุยันต์ รถกระบะ ฯ

เทวะกรรมรังรักษ์ เลี้ยวไปตามถนนกรุงเกษม ข้ามสพานร้อยปี ตรงไปเลี้ยวถนนบำรุงเมือง ข้ามสพานแม้นศรี ข้ามสพานสมมตอมรมารค ตรงไปผ่านเสาชิงช้า ข้ามสพานช้างโรงสี ตรงไปเลี้ยวถนนสนามไชย ผ่านรถพระที่นั่งซึ่งประทับคอยทอดพระเนตรอยู่ที่น่าประตูสวัสดิโสภานั้น พระบรมวงษานุวงษ์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาท ลงจากรถรอคอยตามเสด็จพระราชดำเนิร แล้วปล่อยรถล่วงไปทางป้อมเผด็จดัษกร เมื่อใกล้จะถึงรถสามเณรปลดปเรียญ โปรดเกล้าฯ ให้รถเข้าประตูสวัสดิโสภาไป ๓ หลัง คือรถบรรทุกเครื่องสักการะ ๑ รถบรรทุกเครื่องอัฐบริขาร ๑ รถสามเณรปลดปเรียญ ๑ รถพระที่นั่งตามเข้าประตูสวัสดิโสภาไป หยุดรถพระที่นั่งที่ประตูพระรเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว เสด็จพระราชดำเนิรทรงพาสามเณรปลดปเรียญ เข้าประตูพระรเบียงตรงน่าพระพุทธปรางค์ ตามทางลาดพระบาท พร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาท แล้วเสด็จเข้าในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว สามเณรปลดปเรียญ จุดเทียนบูชาพระมหามณีรัตนปฏิมากรแล้ว พระราชทานไตรสามเณรปลดปเรียญ ครองผ้าเสร็จแล้ว นำเครื่องสักการะเข้าไปขอนิสัยต่อสมเด็จพระวันรัต(๑) เมื่อสมเด็จพระวันรัต รับเป็นอุปัชฌาย์แลบอกบาตรจีวรแล้ว ขับสามเณรปลดปเรียญออกไปนอกหัตถบาศสงฆ์ พระธรรมวโรดม(๒) และพระธรรมเจดีย์(๓) สวดสมมติตนต่อสงฆ์แล้ว ออกมาถามอันตรายิกธรรมแก่สามเณรปลดปเรียญแล้ว กลับเข้าไปประกาศแก่พระสงฆ์ แลเรียกสามเณรปลดปเรียญ เข้าไปถามอันตรายิกธรรมต่อน่าสงฆ์อีกวาระ

---

(๑) สมเด็จพระวันรัต อุทยมหาเถระ (ฑิต) วัดมหาธาตุ

(๒) สมเด็จพระวันรัต ปุณณทัตตมหาเถระ (จ่าย) วัดเบญจมบพิตร

(๓) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เข้ม) วัดพระเชตุพน

หนึ่งแล้ว สามเณรปลดปเรียญขออุปสมบทต่อสงฆ์ พระธรรมวโรดม และพระธรรมเจดีย์สวดญัตติจตุตถกรรมวาจา ให้สามเณรปลดปเรียญสำเร็จอุปสมบท เป็นอุปสัมบันขึ้นในพระพุทธศาสนา มีนามตามฉายาว่า กิตฺติโสภโณ เมื่อเสร็จอุปสมบทแล้ว โปรดให้เปลี่ยนพระธรรมไตรโลกาจารย์[๑]ออกมาบอกอนุสาสน์ กรณียากรณีย พระมหาปลดรับอามภันเต ๘ หนแล้ว โปรดให้พระมหาปลดถวายของแก่สมเด็จพระวันรัต พระธรรมวโรดม พระธรรมเจดีย์ และพระธรรมไตรโลกาจารย์ แลพระสงฆ์นั่งหัตถบาศ ๒๑ รูปแล้ว พระราชทานบริขารของหลวงแล้ว โปรดให้พระมหาปลดไปรับของที่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงปวารณาในศกนี้ที่พระฉากด้านใต้แล้ว ออกมารับของพระบรมวงษานุวงษ์แลข้าราชการฝ่ายน่าเสร็จแล้ว สมเด็จพระวันรัต ยถา พระมหาปลดตรวจน้ำ พระสงฆ์อนโมทนาต่อ โสอัตถลัทโธ จบแล้ว สมเด็จพระวันรัต ถวายอติเรก พระสงฆ์รับภวตุสัพพมังคลัง จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิรจากพระอุโบสถตามทางเดิมขึ้นประทับรถพระที่นั่ง เสด็จกลับทางถนนสนามไชย ถนนถนนราชดำเนิรใน ข้ามสพานผ่านพิภพลีลา ถนนราชดำเนิรกลาง ข้ามสพานผ่านฟ้าลีลาศ ถนนราชดำเนิรนอก ข้ามสพานมัฆวานรังสรรค์ ตรงไปถนนเบญมาศ ถึงน่าพระลาน ประทับรถพระที่นั่งคอยทอดพระเนตรกระบวนกลับ พระมหาปลดโดยเสด็จพระราชดำเนิรออกมาขึ้นรถที่ประตูพระรเบียงแล้ว เลื่อนรถออกมาคอยกระบวนอยู่ที่ประตูสวัสดิโสภา เมื่อหมดกระบวนน่าแล้ว ออกรถเข้ากระบวนไปตามทางเสด็จพระราชดำเนิร ผ่านรถพระที่นั่งที่น่าพระลานแล้ว เลี้ยว

---

(๑) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร) วัดระฆังโฆสิตาราม

ถนนดวงตวันไปเลี้ยวถนนฮก ส่งพระมหาปลดกลับเข้าวัดเบญจมบพิตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิรกลับพระราชวังสวนดุสิต เป็นเสร็จการ ฯ

การพระศาสนา

สมเด็จพระสังฆราช โดยที่พระองค์มีพระอัธยาศัยน้อมไปในเนกขัมมะ ได้ศึกษาอักขรสมัยบาลีภาษาและธรรมวินัย แต่เมื่อมีพระชนม์ยังน้อย ได้บรรพชาเป็นสามเณร ในเวลามีพระชนม์เพียง ๑๒ ปีเท่านั้น และเพราะมีพระอัธยาศัยรักในทางธรรม ทรงค้นคว้าศึกษาจนแตกฉาน สามารถสอบเป็นเปรียญ ๙ ประโยคได้แต่ครั้งเป็นสามเณร และได้รับการอุปสมบทติดต่อมา ด้วยพระบรมราชูปถัมภ์เป็นพิเศษ ดังนั้นเมื่อพระองค์ได้อุปสมบทเป็นภิกษุแล้ว การศึกษาพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรการศึกษาก็เป็นอันจบด้วยดีแล้ว นอกจากจะทรงค้นคว้าศึกษาเป็นพิเศษอื่น ๆ ตามพระอัธยาศัย โอกาสที่จะรับภารกิจพระศาสนาจึงมีเป็นอันมาก ซึ่งก็เพราะเหตุนี้เอง พระองค์จึงได้รับภารกิจพระศาสนามาเป็นอันมาก ภาระหน้าที่ที่พระองค์ได้ทรงรับแล้วนั้น ๆ ก็ทรงสามารถปฏิบัติกิจให้สำเร็จไปด้วยดี และบางครั้งต้องประกอบด้วยอุบายวิธี เช่นการที่จะป้องกันมิให้ท่านครูบาศรีวิชัย และศิษย์อื่น ๆ ทำการบรรพชาอุปสมบทบุคคลไม่เลือก คือเมื่อมีบุคคลมาขอบวชแล้ว จะเป็นบุคคลเช่นไรไม่คำนึงถึง ให้การบรรพชาให้การอุปสมบททันที ครั้นบุคคลเหล่านั้นนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์แล้ว เพราะไม่ได้ศึกษาพระธรรมวินัย จึงก่อความลำบากแก่วงการคณะสงฆ์ในภาคพายัพ พระองค์ในฐานะเป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพ ครั้นจะปฏิบัติการอะไรรุนแรงลงไป ก็ไม่ได้ เพราะครูบาศรีวิชัยเป็นที่เคารพนับถือของ

ประชาชนเป็นอันมาก ซึ่งโดยความเป็นจริง ครูบาศรีวิชัยเป็นภิกษุที่ดีมาก ยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนได้ แต่บรรดาสานุศิษย์ของครูบาเองพยายามที่จะใช้บารมีธรรมของท่านไปในทางที่ไม่ถูกต้อง จึงเกิดความไม่เรียบร้อยขึ้นในวงการคณะสงฆ์โดยเฉพาะที่จังหวัดเชียงใหม่ พระองค์จึงได้อาราธนาครูบาศรีวิชัยลงมาพักอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร เพื่อขอให้ครูบาศรีวิชัยได้ทำสัญญาว่าจะไม่บวชพระเณรก่อนการได้รับอนุญาต ในขณะเดียวกันก็ได้ปรึกษาหารือเพื่อความเรียบร้อยแห่งวงการคณะสงฆ์ด้วย ซึ่งครูบาศรีวิชัยก็ได้เห็นชอบด้วยดีและยอมทำสัญญาไว้กับสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเมื่อได้ตกลงกันแล้วสมเด็จพระสังฆราชก็ได้อนุญาตให้ครูบาศรีวิชัยกลับเชียงใหม่ได้ และการคณะสงฆ์ก็เรียบร้อยแต่นั้นมา สมเด็จพระสังฆราชเคยรับสั่งว่า ครูบาศรีวิชัย เป็นภิกษุที่ดีมาก และได้รักษาสัญญานั้นเป็นอันดีจนตลอดชนมชีพของครูบาท่าน นี้เป็นเรื่องหนึ่งในหลาย ๆ เรื่อง ที่สมเด็จพระสังฆราชได้ปฏิบัติการไปเพื่อกิจพระศาสนา การคณะสงฆ์ ฯ ในการบริหารการพระศาสนานั้น เมื่อสรุปตามองค์การต่าง ๆ ทั้ง ๔ องค์การแล้ว คงได้ความดังนี้ :-

องค์การปกครอง

สมเด็จพระสังฆราช ได้รับภารกิจการปกครองคณะสงฆ์ เมื่อจะกล่าวโดยคำนึงถึงฐานะและความรู้แล้วก็อาจกล่าวได้ว่า พอได้อุปสมบทแล้วเป็นต้นมา แต่ที่ปรากฏเป็นหลักฐานแน่ชัด ก็ตั้งแต่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระศรีวิสุทธิวงศ์เป็นต้นมา ในฐานะเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร สรุปแล้วคงได้หลักฐานดังนี้

๑. เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๑

๒. เป็นเจ้าอาวาส ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ จนถึงสิ้นพระชนม์

๓. เป็นเจ้าคณะแขวงกลาง จังหวัดพระนคร (เทียบเท่าเจ้าคณะจังหวัด) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕

๔. เป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕

๕. เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕

๖. เป็นเจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔

๗. เป็นประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราช ตสฺสเทวมหาเถระ วัดสุทัศนเทพวราราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔

๘. เป็นสังฆนายก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๓

๙. เมื่อเวลาสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ทรงประชวรหนัก มีพระบรมราชโองการโปรดให้รักษาการแทน และเมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้าสิ้นพระชนม์แล้ว มีพระบรมราชโองการโปรดให้รักษาการสมเด็จพระสังฆราช

๑๐. เป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันฉัตรมงคล ที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ จนถึงสิ้นพระชนม์

องค์การศึกษา

สมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงรับภารกิจพระศาสนาในด้านการศึกษามาเป็นอันมาก อาจกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่จบการศึกษาตามหลักสูตรแล้ว

พระองค์ได้ใฝ่พระทัยในเรื่องการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง การเริ่มต้นรับภารกิจส่วนนี้ปรากฏตามรายการพระราชกุศลในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาคที่ ๑๗ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘ ว่า "ด้วยการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมพระสงฆ์สามเณรวัดเบญจมบพิตรได้จัดการเปลี่ยนแปลงใหม่ เพราะมีพระสงฆ์สามเณรแลศิษย์วัดได้เล่าเรียนทวีมากขึ้น มีระเบียบการสอนเป็นชั้น ๆ ดังนี้ ฯลฯ ชั้นปเรียญสามัญ ตั้งแต่ประโยค ๑ ถึงประโยค ๓ เรียนธรรมบทบั้นต้นบั้นปลาย พระมหาโชติ ปเรียญ ๘ ประโยค เป็นผู้สอนประจำชั้น แต่บางคราวให้พระมหาปลด ปเรียญ ๙ ประโยค เป็นผู้สอนแทน" ดังนี้ ฯ สมเด็จพระสังฆราช นับแต่ได้ใฝ่ใจศึกษาหาความรู้ทางธรรมวินัย ตั้งแต่ยังเยาว์วัยและสามารถสอบพระปริยัติธรรมเป็นเปรียญ ๙ ประโยค เมื่อครั้งยังเป็นสามเณร ชื่อว่าได้หาความรู้มาใส่พระองค์เองเป็นเบื้องต้น ครั้นสำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรแล้ว พระองค์จึงสามารถถ่ายเทความรู้นั้น ๆ ให้แก่ศิษย์ได้อย่างเต็มที่ ปรากฏว่าศิษย์ของพระองค์ท่านได้สำเร็จการศึกษาเป็นเปรียญและออกไปรับราชการและประกอบอาชีพต่าง ๆ เป็นอันมาก ในเรื่องการเป็นครูสอนแล้ว พระองค์ทรงเป็นครูที่ดี พระองค์เคยรับสั่งเสมอว่า เวลาที่เป็นสุขสบายใจ ก็คือการสอนและการแสดงธรรมโดยปฏิภาณโวหารสั่งสอน สำหรับนักศึกษาที่ดีที่สุดของพระองค์ ก็คือ พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งเป็นผู้สนใจศึกษาหาความรู้อย่างยิ่ง สมเด็จพระสังฆราช นับตั้งแต่พระองค์ได้รับพระบรมราชโองการรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีภาษาเป็นผู้สอนแทนในชั้นสามัญ เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๒๘ นั้นแล้ว พระองค์

ได้ทำการสอนด้วยพระองค์เองและอำนวยการให้พระภิกษุสงฆ์อื่นๆ สอนทั้งในสำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร และในมณฑลพายัพ โดยส่งพระเปรียญจากจังหวัดพระนครไปทำการสอนในจังหวัดต่างๆ เป็นอันมาก ทำให้การศึกษาภาษาบาลีใน ๗ จังหวัดมณฑลพายัพได้เจริญรุ่งเรืองมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ สำหรับพระองค์เองได้สอนตั้งแต่ชั้นสามัญ คือ ประโยค ๓ จนถึงประโยค ๙ โดยเฉพาะประโยค ๙ ทรงสอนมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงได้ยุติการสอน เพราะมีพระเปรียญที่เป็นศิษย์สามารถสอนแทนได้แล้ว และเพราะภาวะสงคราม พระภิกษุสามเณรต่างกลับไปอยู่ตามภูมิลำเนาเดิมเสียเป็นส่วนมาก ครั้นเสร็จภาวะสงครามแล้ว พระองค์ทรงรับภาระพระพุทธศาสนาในฝ่ายอื่นมาก ไม่มีเวลาที่จะทำการสอนได้ แต่ถึงอย่างนั้น ในการสอนพระภิกษุใหม่ซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของพระองค์ ได้ทรงสอนนับแต่ได้รับมอบหมายจากสมเด็จฯ เจ้าอาวาสองค์ประถมเป็นต้นมา จนถึงพรรษาสุดท้าย คือ พรรษาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ในฝ่ายการบริหารการศึกษาพระปริยัติธรรมนั้น เมื่อสรุปแล้ว พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ดังนี้

๑. เป็นผู้อำนวยการศึกษาในสำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร โดยฐานะเป็นอาจารย์ใหญ่และเจ้าสำนักเรียน

๒. เป็นพระคณาจารย์โทในทางบาลี (คันถธุระ) ในฐานะเป็นคณาจารย์สอนธรรมและบาลี ที่วัดเบญจมบพิตร และเป็นกรรมการตรวจประโยคบาลีชั้นสูง เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๓

๓. เป็นผู้อำนวยการศึกษาในแขวงกลาง จังหวัดพระนคร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ จนถึงสิ้นพระชนม์

๔. เป็นผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลพายัพ นับแต่เป็นผู้ช่วย และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕

๕. เป็นแม่กองสอบไล่นักธรรมสาขามณฑลพายัพ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๕ จนถึงปีที่ได้รวมการสอบนักธรรมเข้าเป็นองค์นักธรรมสนามหลวง และเป็นแม่กองธรรมสนามหลวงเอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๖

๖. เป็นแม่กองบาลีสนามหลวง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๐ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นเวลาติดต่อกัน ๒๓ ปี

๗. เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ รวม ๑๘ ปี

นอกจากจะทรงสอนด้วยพระองค์ อำนวยการให้ผู้อื่นสอน และดำรงตำแหน่งในทางการศึกษาดังกล่าวมาแล้ว ในส่วนการสร้างสถานที่ศึกษา โดยเฉพาะในวัดเบญจมบพิตร ทรงอำนวยการให้จัดการสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้น ๒ หลัง เป็นตึกสองชั้น ก่ออิฐถือปูน และให้สร้างหอสมุด ป. กิตติวัน ขึ้นอีกหลังหนึ่ง สำหรับเป็นสถานที่ศึกษาของสิกขกามกุลบุตรฯ ในส่วนการศึกษาวิชาสามัญทางคดีโลก พระองค์ได้ทรงอุปการะอุปถัมภ์ในการศึกษาแผนกนี้โดยสมควรแก่ความจำเป็น และได้สร้างโรงเรียนเทศบาลขึ้นในวัดเบญจมบพิตรหลังหนึ่ง ส่วนในมณฑลพายัพก็ได้ทรงอำนวยให้มีการศึกษาในวัดต่าง ๆ หลายวัด ช่วยเหลือบ้านเมืองโดยสมควรแก่ภาวะสมณะ ฯ

องค์การเผยแผ่

ในการเผยแผ่พระศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น สมเด็จพระสังฆราช ถึงแม้จะไม่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ แต่พระองค์ได้ทรงแสดงธรรม ทั้งที่ได้เรียบเรียง

ขึ้นแสดง และทรงแสดงโดยปฏิภาณโวหาร พระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงเรียบเรียงขึ้นแสดง ที่นับว่าเป็นกัณฑ์พิเศษยิ่ง ก็คือพระธรรมเทศนาวิสาขบูชา เมื่อพระองค์ยังทรงสมณศักดิ์ที่ พระศรีวิสุทธิวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๖ และถวายเทศนาที่ค่ายหลวง หาดเจ้าสำราญ จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งได้รับพระดำรัสชมเชยจากนักปราชญ์ คือสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ ๖ ว่า "เป็นเทศนาที่เหมาะใจของข้าพเจ้ายิ่งนัก เพราะพระศรีวิสุทธิวงศ์ได้เก็บคดีธรรมผสมกับคดีโลกอย่างสนิทสนมกลมกล่อมและใช้สำนวนโวหารอันเข้าใจง่ายสำหรับบุคคลไม่เลือกว่าชั้นใด" ดังนี้ จึงนับเป็นกัณฑ์พิเศษ สำหรับหนังสือธรรมที่พระองค์ทรงเรียบเรียงขึ้นและมีผู้พิมพ์แจกเป็นธรรมบรรณาการมากที่สุดที่ควรยกขึ้นกล่าวในที่นี้ ก็คือ "มงคลภาษิต" มีผู้พิมพ์ออกเผยแผ่หลายหมื่นเล่ม นอกจากนี้ก็มี "ปราภวภาษิต, ศีลธรรมอันดีของประชาชน" เป็นต้น ก็มีผู้ขอพิมพ์เผยแผ่ไปแล้วหลายหมื่นเล่มเช่นเดียวกัน พระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงนั้น ๆ มีสำนวนโวหารง่าย ๆ เป็นที่เข้าใจทราบซึ้ง และใช้เวลาแสดงไม่นานจนเกินสมควรไป สำหรับการเผยแผ่นี้ พระองค์ทรงเผยแผ่ทั้งในด้านเทศนา ทั้งในด้านการหนังสือ ทั้งในด้านความประพฤติปฏิบัติ นับว่าพระองค์ทรงปฏิบัติการไปสมกับความเป็นสมณศากยบุตรแล้ว ฯ

องค์การสาธารณูปการ

ในการพระศาสนาส่วนนี้ สมเด็จพระสังฆราช ทรงปฏิบัติได้ดีจนเป็นตัวอย่างและได้รับความชมเชยโดยเฉพาะวัดเบญจมบพิตร ความสะอาดสะอ้านในพระอาราม นับแต่สนามหญ้า ต้นไม้ เสนาสนะ พระอุโบสถ พระวิหาร กุฏิที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ พระองค์ได้ทรง

อำนวยการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมถาวรวัตถุอันวิจิตรงดงามในพระอาราม รักษาศิลปกรรมประณีตศิลป์ไว้เป็นอันดี ความเป็นระเบียบของเสนาสนะ ไม่ทำการก่อสร้างขึ้นจนเสียแบบแปลนแผนผังของวัด ไม่ให้มีบ้านคฤหัสถ์ติดกำแพงวัด และโดยเฉพาะศาสนสมบัติ ทั้งของวัด และศาสนสมบัติกลาง พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่เป็นพิเศษ พยายามรักษามิให้รั่วไหล ด้วยการทรงสอดส่องดูแลเป็นอย่างดี ฯ

ในการพระศาสนานี้ สมเด็จพระสังฆราช เมื่อได้รับมอบหมายธุระหน้าที่ใด พระองค์ได้ทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างยิ่ง และในการไปตรวจการคณะสงฆ์ ทั้งในหน้าที่ผู้แทนสมเด็จพระวันรัต ปุณณทัตต-มหาเถระ ในฐานะเจ้าคณะมณฑลพายัพ และเป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพเอง พระองค์ได้เสด็จไปเกือบทุกจังหวัด เว้นแต่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพราะการเดินทางไม่สะดวก และเพราะยังไม่มีกิจที่ควรจะไป เนื่องจากกิจการคณะสงฆ์ในจังหวัดนั้นไม่มีอะไรแปลกขึ้น แต่ก็ได้สั่งให้ผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลพายัพขึ้นไปอยู่ประจำแทนเป็นครั้งคราว และโดยที่ได้ดำรงตำแหน่งเป็นประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราช ติสสเทวมหาเถระ (แพ) พระองค์ได้ไปตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลปักษ์ใต้ เกือบจะกล่าวได้ว่าทุกจังหวัด และในหน้าที่สังฆ-นายก ก็ได้ไปตรวจการคณะสงฆ์มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ หลายจังหวัด และถ้าหากสุขภาพของพระองค์ไม่ทรุดโทรมลงเพราะอาพาธจนถึงการผ่าตัดใหญ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้ว เข้าใจว่า มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ พระองค์คงจะได้เสด็จทุกจังหวัดทีเดียว ซึ่งได้ตระเตรียมการเสด็จไว้แล้ว ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ นี้เอง แต่เกิดอาพาธเป็นนิ่วเสียจึงเสด็จไปไม่ได้ ฯ กล่าวโดยสรุปแล้ว ในกิจธุระพระศาสนา สมเด็จ

พระสังฆราชทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างดี ทั้งในหน้าที่โดยตรงและมิใช่หน้าที่โดยตรง ฯ

การวัด

ในธุรกิจเกี่ยวกับการบริหารวัดเบญจมบพิตรนั้น สมเด็จพระสังฆราช นับตั้งแต่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และเป็นเจ้าอาวาสเอง เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๔๗๑ สืบต่อจากสมเด็จ ฯ เจ้าอาวาสองค์ประถมแล้ว พระองค์ได้ปฏิบัติกรณียกิจอำนวยให้เกิดประโยชน์และความเจริญแก่วัดเบญจมบพิตรหลายสถาน ในการปกครองได้กวดขันให้ภิกษุสามเณรรักษาระเบียบแบบแผนประเพณีอันเป็นพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕ ไว้ โดยเฉพาะในการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย สมัยก่อนเมื่อทางการคณะสงฆ์ยังไม่ได้ออกระเบียบให้สวมรองเท้าเข้าในระแวกบ้านได้ ภิกษุสามเณรรูปใดสวมรองเท้าเข้าบ้าน เป็นต้องถูกลงโทษทันที ในเมื่อพระองค์พบเข้า เป็นต้นว่าให้ลงทำวัตรเช้า – เย็น ไม่ขาดเป็นเวลาติดต่อกัน ๑ เดือนบ้าง ซึ่งเพื่อให้การปกครองเป็นไปโดยเรียบร้อย พระองค์ได้ออกระเบียบกติกาของวัดขึ้นใช้โดยเฉพาะ ในวันธรรมสวนะเวลาเช้าภิกษุสามเณรจะต้องลงทำวัตรฟังเทศน์เสมอ เว้นแต่มีกิจนิมนต์แต่ก็ต้องบอกลาไว้เป็นหลักฐาน สำหรับการฟังพระปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือนแล้ว ภิกษุรูปใดจะขาดมิได้ เว้นแต่อาพาธหรือมีกิจนิมนต์จำเป็นจริง ๆ โดยเฉพาะพระองค์ได้ทรงทำเป็นตัวอย่างอันดีเสมอ อันนี้เป็นที่ทราบกันดีของบรรดาภิกษุสามเณรวัดเบญจมบพิตร ฯ ในการศึกษาโดยพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕ ทรงต้องการให้วัดเบญจมบพิตรเป็น

แหล่งกลางการศึกษาพระปริยัติธรรมแห่งหนึ่ง ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ทรงสนับสนุนด้วยประการต่าง ๆ เช่น ภายหลังจากการสอบไล่พระปริยัติธรรมแล้ว หากภิกษุสามเณรรูปใดสอบได้ก็พระราชทานรางวัลเป็นพิเศษ และเลี้ยงพระเป็นการฉลองสมโภชด้วย ซึ่งในการเลี้ยงพระนี้ หากภิกษุสามเณรรูปใดสอบตก จะไม่ถูกนิมนต์เข้าร่วมในพิธีการนี้เลยเป็นต้น และหากภิกษุสามเณรรูปใดสอบตกติด ๆ กัน ๓ ปีแล้ว ไม่มีพระราชประสงค์จะให้อยู่ต่อไป ฯ พระราชประสงค์ดังกล่าวนี้สมเด็จพระสังฆราชทรงทราบดีมาแต่ต้น พระองค์จึงทรงเอาพระทัยใส่ในเรื่องการศึกษาเป็นพิเศษ นับตั้งแต่เป็นครูอาจารย์สอนด้วยพระองค์เอง และอำนวยการให้ภิกษุอื่น ๆ ได้ช่วยทำการสอน ควบคุมวิธีการเรียนการสอนด้วยพระองค์เอง ทั้งในฐานะเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสและในฐานะเป็นเจ้าอาวาส ซึ่งผลของการศึกษานั้น นับตั้งแต่พระองค์ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสเป็นต้นมา ปรากฏมีผู้ที่เรียนพระปริยัติธรรมและสอบไล่ได้เป็นเปรียญเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในสมัยที่ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสนี้ มีผู้ที่สอบไล่ได้เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยคเกินกว่า ๑๐ รูปแล้ว นับเป็นเกียรติประวัติอันดียิ่งของวัดเบญจมบพิตร ซึ่งโดยปกติในจำนวนภิกษุสามเณรอยู่ประจำพระอาราม ประมาณ ๗๐ – ๘๐ รูปนั้น มีที่เป็นเปรียญธรรม ตั้งแต่ ๓ ประโยค ถึง ๙ ประโยค ประมาณ ๖๐ – ๗๐ รูป ฯ ในการเผยแผ่ นอกจากจะทรงแสดงธรรมสั่งสอนพุทธบริษัทโดยปฏิภาณโวหารประจำในวันธรรมสวนะแล้ว ได้ทรงอำนวยการให้มีการเผยแผ่ด้วยประการอื่น ๆ อีกหลายประการ เป็นต้นว่า กวดขันความเป็นอยู่ของภิกษุสามเณรให้อยู่ในระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีของวัดไว้ ฯ ในการสาธารณูปการ

สำหรับพระอารามแล้ว นับเป็นกรณีพิเศษยิ่งสำหรับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ พระองค์เคยรับสั่งว่า สมเด็จพระพันปีหลวงเคยรับสั่งกับพระองค์ไว้ว่า การที่รัชกาลที่ ๕ ทรงยกย่องและอุปถัมภ์บำรุงพิเศษนั้นก็เพราะต้องการให้สมเด็จพระสังฆราชได้รักษาพระอารามสืบพระราชกุศลให้ถาวรมั่นคงตลอดไป ฉะนั้น ในการดูแลรักษาและจัดการเกี่ยวกับการสาธารณูปการในพระอาราม เช่น ความสะอาด การปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมถาวรวัตถุอันวิจิตรงดงาม และกุฏิเสนาสนะวิหารภายในพระอารามโดยทั่วไปแล้ว สมเด็จพระสังฆราชทรงเอาพระทัยใส่เป็นพิเศษ ถึงแม้ในการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมถาวรวัตถุต่าง ๆ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร และกุฏิเสนาสนะ อันต้องทำการปฏิสังขรณ์เป็นอันมากนั้น จักไม่มีทุนมาทำการปฏิสังขรณ์มาแต่เดิม พระองค์ก็ได้ทรงขวนขวายจัดให้มีขึ้น โดยจัดการฟื้นฟูพระราชประเพณีการมีงานนมัสการพระพุทธชินราชประจำปีขึ้น ในพระบรมราชูปถัมภ์ และขอความอุปถัมภ์จากรัฐบาลและประชาชนมาทำการ ซึ่งได้จัดทำการปฏิสังขรณ์สำเร็จมาแล้วเป็นอันดี และเสนาสนะอันจำเป็นแก่การศึกษา เช่น โรงเรียนพระปริยัติธรรมก็ได้จัดการให้ก่อสร้างหอศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้น ๒ หลัง และหอสมุดอีกหนึ่งหลัง แม้วัตถุเครื่องประดับในพระอุโบสถซึ่งแต่เดิมมีไม่บริบูรณ์ ก็ได้จัดให้มีขึ้นหลายประการ คือ ๑. โต๊ะหมู่เครื่องบูชา หมู่ ๙ หน้าพระพุทธชินราช ๒. โคมตราพระเกี้ยวแขวนเพดานพระอุโบสถ ๓. ภาพจอมเจดีย์ทั้ง ๘ ในช่องหน้าต่างตันในพระอุโบสถ และ ๔. กระจกภาพเทพประณมลายสีบนกรอบหน้าต่างพระอุโบสถ เป็นต้น และกำลังดำริที่จะทำการเปลี่ยนแปลงกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถให้เป็นศิลาอ่อนตามพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕ ด้วยๆ

ในฝ่ายการศึกษาทางคดีโลก สมเด็จพระสังฆราชในฐานะเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร ได้เอาพระทัยใส่สนับสนุนการศึกษาฝ่ายนี้โดยสมควร คือได้ร่วมกับทางราชการสร้างโรงเรียนชั้นประถมศึกษาเทศบาลขึ้นหลังหนึ่ง ในการอุปถัมภ์บำรุงนั้น ในวัดเบญจมบพิตรมีโรงเรียนที่สอนวิชาสามัญ ๒ โรง คือ โรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร และโรงเรียนเทศบาล ๘ ที่ได้สร้างขึ้นนั้น สมเด็จพระสังฆราชได้ทรงอุปถัมภ์อุปการะตามโอกาส เช่นอบรมสั่งสอนเด็ก และให้รางวัลแก่เด็กนักเรียนที่สอบได้คะแนนเป็นเยี่ยม เป็นการสนับสนุนการศึกษาของนักเรียนให้ดีขึ้น ๆ สรุปรวมความแล้ว วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ในสมัยที่สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงแหน่งเจ้าอาวาส เป็นเวลา ๓๓ ปี ๙ เดือน และ ๖ วัน ได้เจริญขึ้นโดยลำดับ ทั้งในด้านการศึกษา การเผยแผ่ และในด้านปกครองก็พยายามกวดขันภิกษุสามเณรให้ประพฤติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผนประเพณีอันดีของวัด ตามพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ ๕ และพยายามทำนุบำรุงรักษาศิลปกรรมถาวรวัตถุต่างๆ ในพระอารามเป็นอันดี สมกับความไว้วางพระราชหฤทัยในรัชกาลที่ ๕ และสมเด็จพระพันปีหลวง ฯ

การต่างประเทศ

สมเด็จพระสังฆราชได้เสด็จไปต่างประเทศหลายคราว ทั้งเป็นการส่วนพระองค์ และเป็นทางราชการ ซึ่งในการไปต่างประเทศนั้น พระองค์ได้รักษาระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมของสงฆ์ไทย ไม่มีการอนุโลมไปเข้ากับประเทศนั้น ๆ เป็นการเผยแผ่เกียรติคุณแห่งสงฆ์ไทยได้เป็นพิเศษส่วนหนึ่ง อันการไปต่างประเทศนั้น ธรรมดาย่อมไม่ได้

รับความสะดวกนานาประการอยู่แล้ว ยิ่งเป็นพระภิกษุสามเณรก็ยิ่งไม่สะดวกใหญ่ เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีของเขาไม่เหมือนของเรา แต่อย่างนั้นสมเด็จพระสังฆราชก็ได้พยายามรักษาเกียรติของสงฆ์ไว้ได้เป็นอย่างดีเสมอมา สรุปรวมความการไปต่างประเทศของพระองค์คงได้ ดังต่อไปนี้

๑. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ ในฐานะประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราชติสสเทวมหาเถระ วัดสุทัศนเทพวราราม ไปตรวจการคณะสงฆ์ภาคใต้ ได้ไปไทรบุรี ปีนัง ในสหพันธรัฐมลายา โดยออกไปทางเปตง และกลับทางสงขลา ฯ

๒. เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ ในสมัยที่ทรงดำรงตำแหน่งสังฆนายก ได้เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมปฏิบัติงานฉัฏฐสังคายนา จตุตถสันนิบาต (สมัยไทย) โดยเป็นประธานกระทำพิธีเปิดประชุมสังคายนาสมัยที่สี่นั้น ณ ปาสาณคูหา ประเทศสหภาพพม่า และในการไปครั้งนี้ได้ไปเมืองสำคัญ ๆ ในสหภาพพม่าด้วย เช่นเมืองพะโค เมืองมัณฑเล เมืองอมรปุระ และเมเมียว เป็นต้น เป็นเวลา ๑๕ วัน

๓. เมื่อเดือนพฤษภาคมและมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันตี ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศลังกา โดยผ่านไปพักที่สิงคโปร์ ๓ วัน แล้วไปร่วมพิธีที่เมืองซีลอนหรือโคลัมโบ เมืองแคนดี เมืองอนุราธปุระ เมื่อเสร็จพิธีที่ประเทศลังกาแล้ว ได้เลยไปสังเกตการพระศาสนาในประเทศอินเดียอีกด้วย เป็นเวลารวม ๓๐ วัน

๔. เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้เป็นหัวหน้าคณะไปเป็นประธานประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ วัดบุบผาราม เมือง

ปีนัง สหพันธรัฐมลายา ซึ่งในการไปครั้งนี้ ได้ไปเมืองกัวลาลัมเปอร์ เมืองหลวงด้วย เป็นเวลา ๗ วัน

๕. เมื่อเดือนมีนาคมและเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันตี ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศญี่ปุ่น นอกจากจะไปตามเมืองใหญ่ ๆ หลายเมืองแล้ว ยังได้ไปเยี่ยมทหารไทย ณ ประเทศเกาหลีด้วย เป็นเวลารวม ๓๐ วัน

๖. เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้เป็นหัวหน้าคณะนำพระสงฆ์ไทยไปอยู่ ณ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย ซึ่งในการไปครั้งนี้ ได้ไปนมัสการปูชนียสถานสำคัญ คือสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลด้วย เป็นเวลารวม ๑๐ วัน

๗. เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๓ ในการไปประกอบพิธีเปิดโรงเรียนพระปริยัติธรรม ณ วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ได้เลยไปเยี่ยมคณะสงฆ์และเยี่ยมวัดต่าง ๆ ในประเทศลาวด้วย

๘. เมื่อเดือนมิถุนายนและกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ในสมัยที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สถาปนาให้ทรงดำรงสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกแล้ว ได้เสด็จไปสังเกตการพระศาสนา การศึกษา และเยี่ยมประชาชน ในประเทศสหรัฐอเมริกาและยุโรปบางประเทศ ตามคำทูลเชิญของทางการมูลนิธิเอเซีย เป็นเวลารวม ๔๕ วัน

๙. เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๕ ก่อนหน้าสิ้นพระชนม์เดือนเศษ คือระหว่างวันที่ ๗ เมษายน ถึงวันที่ ๒๗ เมษายน ได้เสด็จไปสังเกตการพระศาสนาและเยี่ยมเยือนประชาชนชาวอินเดีย ตามคำทูลเชิญอาราธนาของรัฐบาลอินเดีย เป็นเวลารวม ๒๐ วัน

การพิเศษ

สมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงรับภาระปฏิบัติกิจการคณะสงฆ์และพระศาสนาเป็นพิเศษ นอกเหนือจากที่ได้รับมอบหมายไว้เป็นประจำแล้ว เช่นเทศนาอบรมข้าราชการทหาร นักเรียนนายร้อยทหาร เป็นประธานประกอบสังฆกรรมผูกพัทธสีมา เป็นประธานประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถ อาคารเรียน เป็นประธานประกอบพิธียกช่อฟ้า เปิดป้ายสถานที่สำคัญ เช่นโรงเรียนพระปริยัติธรรม ตามจังหวัดต่าง ๆ หลายครั้ง และที่ยังค้างอยู่ยังสร้างไม่เสร็จ ก็คือทรงเป็นประธานเริ่มการก่อสร้างอาคารโรคมะเร็งสำหรับภิกษุสามเณรผู้อาพาธ ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ได้ทรงเป็นประธานชักชวนหาทุน และทรงให้ออกทุนด้วยพระองค์เอง จากทุนที่ได้รับในงานบำเพ็ญกุศลฉลองพระชนมายุประจำปี ซึ่งขณะนี้อาคารโรคมะเร็งดังกล่าวได้ทำการก่อสร้างเสร็จไปแล้ว แต่ยังขาดทุนทรัพย์ที่จะให้ช่างรับเหมาก่อสร้างอีกประมาณ ๒๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท โดยรวมค่าก่อสร้างทั้งสิ้นประมาณ ๖๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท สรุปรวมความแล้ว การพิเศษต่าง ๆ ที่สมเด็จพระสังฆราชได้ทรงปฏิบัติไป มีโดยย่อดังนี้

๑. ในรัชกาลที่๖ และที่๗ ได้เป็นผู้ชำระพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา อย่างละ ๔ เล่ม

๒. ในรัชกาลที่ ๘ ได้เป็นประธานกรรมาธิการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย และได้สำเร็จเป็นรูปเล่มเรียบร้อยแล้ว รวม ๘๐ เล่ม

๓. ในรัชกาลปัจจุบัน ได้เป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนาพระมงคลวิเสสกถา รวม ๑๐ ครั้ง

๔. ในรัชกาลปัจจุบัน ได้เป็นพระราชอนุศาสนาจารย์ ในคราวทรงผนวช

๕. ในรัชกาลปัจจุบัน ได้เป็นประธานสงฆ์ในงานรัฐพิธีฉลอง ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา

๖. เป็นผู้ตรวจสำนวนธรรม ในหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็ก ฉบับประกวดพระราชทานในวันวิสาขบูชา

สมณศักดิ์

สมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงรับภาระธุระกิจพระศาสนามาด้วยพระอุตสาหะวิริยะและด้วยความเอาพระทัยใส่เป็นอันดี ทางราชการและทางคณะสงฆ์ได้เห็นพระคุณธรรมนั้น ๆ ปรากฏ จึงได้ยกย่องให้มีสมณศักดิ์ประดับพระเกียรติประวัติมาโดยลำดับ คือ

๑. ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ อายุได้ ๒๖ พรรษา ๖ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะสามัญ ที่พระศรีวิสุทธิวงศ์

๒. ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ อายุได้ ๓๕ พรรษา ๑๕ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่พระราชเวที

๓. ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ อายุได้ ๓๘ พรรษา ๑๘ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่พระเทพมุนี

๔. ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ อายุได้ ๔๒ พรรษา ๒๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่พระธรรมโกษาจารย์

๕. ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ อายุได้ ๕๑ พรรษา ๓๑ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏ ที่พระพรหมมุนี ปรากฏการตามพระบรมราชโองการประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ ลงวันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ ความว่า

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร ลงวันที่ ๔ สิงหาคม
พุทธศักราช ๒๔๘๐)
อาทิตย์ทิพยนิภา อาภากร
พล.อ. เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน

โดยที่ดำริเห็นว่า พระธรรมโกษาจารย์ ได้ศึกษาชำนาญในมคธปริวัตตนวิธี มีปรีชาญาณแตกฉานรอบรู้ในพระปริยัติธรรมไตรปิฎกสุตาคม อุดมปัญญาสามารถสอบไล่ได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยคในสนามหลวง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อเป็นสามเณรมีอายุเพียง ๑๒ ปี และได้ศึกษาสอบไล่ได้มาโดยลำดับจนสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค แต่ครั้งยังเป็นสามเณร นับเป็นอัจฉริยบุรุษหาได้โดยยาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาเป็นบรมราชูปถัมภกยกย่องเชิดชูให้เกียรติยศพิเศษนานาประการ เช่นเมื่อมีอายุครบอุปสมบท ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นนาคหลวง มีเวียนเทียนสมโภชและขะบวนแห่จากวัดเบญจมบพิตรถึงวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งไปและกลับ และได้เสด็จพระราชดำเนินด้วยทั้ง ๒ วัน ปรากฏเกียรติยศมโหฬาร บรรลือขานกิตติศัพท์ทรงจำกันสืบมา ครั้นในรัชชกาลต่อๆมาได้ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระราชาคณะ ตำแหน่งพระศรีวิสุทธิวงศ์ พระราชเวที พระเทพมุนี และพระธรรมโกษาจารย์ เป็นลำดับมา ก็สังวรรักษาสมณคุณสมบัติ และขนบธรรมเนียมประเพณีราชการมาเรียบร้อยด้วยดี มีพรหมจริยวัตรศีลสมาจารสมบูรณบริสุทธิ ประกอบพุทธศาสนกิจเป็นอัตตหิตปรหิตจรรยาไพศาล มีอุตสาหทำการสั่งสอนภิกษุ

สามเณรในวัตรปฏิบัติ และทางเล่าเรียนพระปริยัติธรรม จัดการศึกษาภาษาบาลีและธรรมวินัยให้จำเริญรุ่งเรืองเป็นลำดับมา เป็นผู้ฉลาดในวิธีพุทธสมัย ตั้งอยู่ในวิสัยพหุศรุตบัณฑิต ได้รับเกียรตินิยมโดยทรงพระกรุณาโปรดยกเป็นพระคณาจารย์ในทางคันถธุระ และเป็นกรรมการสอบไล่พระปริยัติธรรม ในสนามหลวงมาตั้งแต่อุปสมบทพรรษาแรก เป็นแม่กองสอบธรรมสนามมณฑลราชบุรี มณฑลพายัพ และสนามสาขาแห่งสนามหลวงกรุงเทพ ฯ และเป็นแม่กองสอบบาลีสนามหลวงในปัจจุบันนี้ ในการบริหารได้เป็นเจ้าคณะแขวงกลางจังหวัดพระนคร เป็นเจ้าคณะมณฑลพายัพ เป็นเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร และเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ก็ได้บริหารกิจการในหน้าที่สำเร็จผลจำเริญมาด้วยดีไม่บกพร่อง นอกจากนี้ พระธรรมโกษาจารย์มีปฏิภาณปรีชาฉลาดในเทศนาธรรมวิธี อเนกนัยวิจิตรพิสดาร โวหารไพเราะ เหมาะแก่บริษัทผู้ต้องการธรรมสวนะ เป็นผู้มีส่วนชำระพิมพ์พระบาลีไตรปิฎก อันควรแก้ไขพิมพ์ใหม่ เป็นธุระในการชำระพิมพ์อรรถกถาต่าง ๆ และชำระคัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัยแต่ต้นจนจบได้ชำระต้นฉบับให้ถูกต้องเป็นเบื้องต้นจนถึงตรวจทานสั่งพิมพ์เป็นที่สุดให้บริสุทธิเป็นฉบับหลักชัยในพระพุทธศาสนา สำเร็จเป็นประโยชน์แก่สิกขกามบุคคล ด้วยคุณวุฑฒิธรรมปฏิภาณปรีชาสามารถ ประจักษ์เป็นศรีอยู่ในสงฆมณฑล สมเด็จพระสังฆราช จึงได้ทรงเลือกสรรโปรดให้เป็นประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์ ก็ได้พร้อมเพรียงกับคณะ รับภาระพระศาสนา แบ่งเบาพระภาระแห่งวงสกลสงฆปริณายกให้ดำเนินไปด้วยดีจนกาลบัดนี้ เป็นที่นิยมยินดีเลื่อมใสของพุทธบริษัท เป็นสาธุทัศนีย์โดยเกียรติคุณเห็นปรากฏ สามารถจะนำ

คณะสงฆ์ไปสู่สมณรสโดยธรรมวินัย ห่างไกลจากอัพพุทพิบัติ สมควรจะเป็นที่พระราชาคณะผู้ใหญ่ในพระพุทธศาสนาสืบไป

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงให้สถาปนาพระธรรมโกษาจารย์เป็นพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าคณะรองหนกลาง มีนามตามจารึกในหิรัญญบัฏว่า พระพรหมมุนี ศรีวิสุทธิญาณนายก ตรีปิฎกธรรมาลังการวิภูษิต มัชฌิมคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี สังฆนายก สถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะรองหนกลาง มีฐานานุศักดิ์ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ สมบูรณ์คณาธิปัติ มัชฌิมสังฆานุนายก ปิฎกธรรมรักขิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูพุทธพากยประกาศ พระครูคู่สวด ๑ พระครูธรรมศาสนอุโฆษ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสังฆวิจิตร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขออาราธนาพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอนช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสาร สิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติวิรุฬหิไพบูลย์ในพระพุทธศาสนา เทอญ.

ตั้งแต่วันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลปัจจุบัน.

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

๖. ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ อายุได้ ๕๙ พรรษา ๓๘ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ ชั้นสุพรรณบัฏ ที่สมเด็จพระวันรัต ปรากฏการตามพระบรมราชโองการประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ ลงวันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ ความว่า

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
รังสิต กรมขุนชัยนาทนเรนทร
พระยามานวราชเสวี

โดยที่ดำริเห็นว่า พระพรหมมุนี เป็นพระเถระเจริญด้วยรัตตัญญูมหาเถรธรรมมั่นคงในสมณคุณเนกขัมมปฏิปทาตลอดมาช้านาน มีปรีชาญาณแตกฉานในพระไตรปิฎกกมคธปริวรรตน์และอรรถธรรมวินัย มีอัธยาศัยตั้งมั่นอยู่ในพรหมวิหารธรรมโดยสมณากัปปมรรยาท เป็นพหุสุตบัณฑิตผู้สามารถในวิธีพุทธสมัย ได้ประกอบกรณียกิจเป็นหิตประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่มหาชนทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรเป็นอเนกประการ ดั่งความพิสดารปรากฏในประกาศสถาปนาเป็นพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าคณะรองหนกลาง เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ นั้นแล้ว ต่อมาพระพรหมมุนียิ่งเจริญด้วยอุตสาหะวิริยาธิคุณ ไม่ท้อถอยในการประกอบพระพุทธศาสนกิจให้เจริญงอกงามไพบูลย์ เพิ่มพูนหิตรรถประโยชน์ให้บังเกิดแก่มหาชนพุทธบริษัทโดยนานัปปการ ปรากฏเกียรติคุณว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระปริยัติธรรมอย่างที่จะหาได้โดยยาก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๘๓ ได้ทรงพระกรุณา

โปรดให้คณะสงฆ์มีสมเด็จพระสังฆราช ติสสเทวะ เป็นประธาน ดำเนินการแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีถ่ายลงสู่ภาษาไทยทั้งสามปิฎก เป็นการในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งคณะสงฆ์กำลังดำเนินการเป็นการใหญ่ตลอดมาจนบัดนี้ การทั้งนี้นับว่าเป็นการเผยแผ่พระศาสนธรรมครั้งสำคัญยิ่งคราวหนึ่ง ซึ่งจะต้องเลือกสรรแต่ล้วนพระเถรานุเถระผู้ทรงคุณวุฒิภูมิเปรียญธรรมชั้นสูงเข้าเป็นคณะกรรมการดำเนินการแปล สมเด็จพระสังฆราช ติสสเทวะ ได้ทรงเลือกสรรและแต่งตั้งพระพรหมมุนีเป็นประธานกรรมาธิการในการแปลพระไตรปิฎกทั้งหมด และเป็นกรรมาธิการฉะเพาะฝ่ายการแปลพระสูตรอีกด้วย พระพรหมมุนีก็ได้รับภาระดำเนินการมาด้วยความเรียบร้อยสำเร็จผลอย่างไพบูลย์ โดยตลอดย่อมนับว่าเป็นเกียรตินิยมอย่างสูงประการหนึ่ง อนึ่ง เมื่อคราวเปลี่ยนระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา รับภาระพระพุทธศาสนาในหน้าที่เป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั่วราชอาณาจักร ได้บริหารกิจการให้เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้ายิ่งขึ้นเป็นลำดับ กล่าวคือ ได้ขยายหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลีของพระภิกษุสามเณรให้สูงยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน เป็นการเพิ่มทั้งปริมาณและคุณภาพแห่งนิสิตนักศึกษาพระปริยัติธรรม ปรากฏผลงอกงามไพบูลย์เท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ นับว่าได้บำเพ็ญกรณียอันสำคัญอย่างยอดยิ่ง เป็นการรักษารากฐานพระพุทธศาสนาไว้ให้มั่นคงวัฒนาถาวรไปตลอดจิรัฏฐิติกาล นอกจากนี้ยังได้พยายามสั่งสอนบรรพชิตและคฤหัสถ์สัทธิวิหาริกอันเตวาสิกตลอดจนประชาพุทธมามกชนทุกหมู่เหล่า ให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นสาธุสัปบุรุษต้องตามพระบรมพุทโธวาท เพราะความ

เป็นผู้ฉลาดในอุบายช่วยขวนขวายสำเหนียกความรู้ให้เทียมทันสมคราวสมัย แสวงหาวิธีปลูกศรัทธาเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนา ให้เจริญงอกงามไพบูลย์ภิโยภาพแก่อเนกชนนิกร อุตส่าห์แสดงธรรมสั่งสอนอยู่เนืองนิจ มีวิจารณญาณในฉันทจริตอัธยาศัยแห่งเวไนยชน ยังกุศลส่วนธรรมสวนมัยให้สำเร็จประโยชน์ด้วยดีโดยนิยมแห่งกาลเทศะ ด้วยปรีชาฉลาดในเทศนาวิธีอเนกนัยวิจิตรโวหาราธิบาย มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายไพศาลทั่วประเทศราชธานีชนบท ปรากฏเป็นศรีแห่งพระบวรพุทธศาสนาประจักษ์อยู่ในปัจจุบันนี้รูปหนึ่ง บัดนี้ พระพรหมมุนีก็เจริญด้วยพรรษายุกาล รัตตัญญูมหาเถรธรรมมั่นคงในพระพุทธศาสนาเป็นอจลพรหมจริยาภิรัต ประกอบด้วยคุณสมบัติดั่งกล่าวมา สมควรจะสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่ได้

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงให้สถาปนาพระพรหมมุนีเป็นสมเด็จพระราชาคณะมีราชทินนามตามจารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระวันรัต ปริยัติ-พิพัฒนพงศ์ วิสุทธิสังฆปริณายก ตรีปิฎกโกศล วิมลคัมภีรญาณสุนทรมหาคณะปธานาดิศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัณยวาสี สถิตณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒน-สุตาจารย์ ญาณโกศล วิมลศีลาจาร มหาคณาธิการสังฆนายก ปิฎก-ธรรมรักขิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูพรหมสร พระครูคู่สวด ๑ พระครูอมรศัพท์ พระครูคู่สวด ๑ พระครูธรรมคุต ๑ พระครูพุทธบาล ๑ พระครูสังฆกิจจารักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขออาราธนาพระคุณจงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระ

สั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์จรัฏฐิติวิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา เทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ เป็นปีที่ ๒ ในรัชชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลเรือตรี ถ. ธำรงนาวาสวัสดิ์

นายกรัฐมนตรี

๗. ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันพระราชพิธีฉัตรมงคล วันที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓ ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระชนมายุ ๗๑ พรรษา ๕๑ ปรากฏการตามพระบรมราชโองการประกาศสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ลงวันที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓ ความว่า

ภูมิพลอดุลยเดช ปร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ว่างลง เป็นการสมควรที่จะสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะขึ้นดำรงตำแหน่ง

สมเด็จพระสังฆราช เพื่อจักได้บริหารการพระศาสนาให้สมบูรณ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ และตามระเบียบราชประเพณีสืบไป

จึงทรงพระดำริว่า สมเด็จพระวันรัต ได้เป็นพระราชอนุศาสนาจารย์ มีคุณูปการแด่พระองค์ในคราวทรงผนวช นับว่าเป็นครุฐานียบุคคลแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ส่วนในการพระศาสนา สมเด็จพระวันรัตก็เจริญด้วยวรรษายุกาลรัตตัญญูมหาเถรธรรม มีปรีชาญาณรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อันนับว่าเป็นพหุสรุตบัณฑิต มีฉันทจริตเพียบพร้อมด้วยสมณคุณเป็นอย่างดี มีคุณูปการในพระศาสนกิจ รับภารธุระปฏิบัติให้เจริญก้าวหน้ามาด้วยดี ดังมีอรรถจริยาปรากฏเกียรติสมภาร ตามความพิสดารในประกาศสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มหาสังฆนายก เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๙๐ นั้นแล้ว

ครั้นต่อมา สมเด็จพระวันรัต ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหวิริยาธิคุณไม่ท้อถอย สามารถประกอบพระพุทธศาสนกิจให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นเป็นลำดับตลอดมา กล่าวโดยเฉพาะในประการที่สำคัญ คือ ในการปริยัติศึกษา ได้เป็นแม่กองสอบบาลีสนามหลวง ติดต่อกันมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๐ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๒๓ ปี เป็นประธานกรรมาธิการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๓ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๒๐ ปี ในการบริหาร ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร ฯ มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๓๒ ปีเศษ ได้ดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษามาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๕ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๑๗ ปี

ดำรงตำแหน่งสังฆนายกติดต่อกันมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๙๔ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๘ ปี และดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๑ จนถึงในปัจจุบันเป็นเวลา ๑ ปี ๖ เดือนเศษ และกรณียกิจซึ่งสมเด็จพระวันรัตได้ปฏิบัติเป็นการพิเศษ คือ ได้เป็นประธานสงฆ์ในงานรัฐพิธีฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ ในการพระอารามนั้น โดยที่วัดเบญจมบพิตร ฯ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรวิหาร ซึ่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สถาปนาขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๔๒ ด้วยมีพระราชศรัทธาอันยิ่งใหญ่ โปรดให้สร้างด้วยศิลปกรรมอันประณีตวิจิตรงดงามยิ่งนัก โดยเฉพาะพระอุโบสถมีความงดงามเป็นพิเศษ ซึ่งจะหาที่อื่นเสมอเหมือนมิได้ ด้วยมีพระราชประสงค์ให้เป็นราชานุสรณ์ในพระองค์ นับว่าเป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญเป็นพิเศษยิ่ง ทั้งนี้ย่อมตกเป็นภาระหนักแก่เจ้าอาวาส ในการที่จะต้องระวังรักษาถาวรวัตถุเหล่านั้นมิให้ชำรุดทรุดโทรมเสียหาย สมเด็จพระวันรัตได้รับหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสพระอารามนี้ในลำดับองค์ที่ ๒ และนับตั้งแต่ได้รับหน้าที่นี้มาเป็นเวลา ๓๒ ปี ก็ปรากฏว่าได้เอาใจใส่ดูแลระวังรักษาถาวรวัตถุต่าง ๆ ในพระอาราม ให้มีสภาพสะอาดเรียบร้อยงดงามดำรงอยู่ในสภาพที่มั่นคงถาวรทั้งได้เอาใจใส่ให้จัดการบูรณะปฏิสังขรณ์และสร้างเสริมสิ่งที่ชำรุดบกพร่องด้วยเหตุต่าง ๆ เช่นที่เกิดจากภัยสงครามเป็นต้น ให้กลับมีสภาพดีตามเดิม ปรากฏเป็นที่เจริญศรัทธาปสาทะของประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศ บรรดาที่ได้มาพบเห็นตลอดกาลเนืองนิจ จึงนับว่า สมเด็จพระวันรัต เป็นผู้ทรงคุณปรีชา

สามารถในการปกครองพระอาราม ซึ่งมีความสำคัญยิ่งดังกล่าว สมพระราชประสงค์ ส่วนการพระศาสนาในต่างประเทศ สมเด็จพระวันรัต ได้เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมปฏิบัติงานฉัฏฐสังคายนา จตุตถสันนิบาค (สมัยไทย) โดยเป็นประธานเปิดประชุมสมัยนั้นณปาสาณคูหา ประเทศพม่า เมื่อเดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๙๘ เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันตี ณ ประเทศลังกา เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ แล้วเลยไปสังเกตการพระศาสนา ณ ประเทศอินเดียอีกด้วย เป็นหัวหน้าคณะและเป็นประธานไปประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ วัดบุบผาราม เมืองปีนัง แล้วเลยไปสังเกตการพระศาสนาในสหพันธมลายา เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑ เป็นหัวหน้าคณะไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันตี ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศญี่ปุ่น แล้วเลยไปเยี่ยมทหารไทย ณ ประเทศเกาหลี เมื่อเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๒ เป็นหัวหน้าคณะนำพระสงฆ์ไทยไปอยู่ ณ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย เมื่อเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๒ สรรพกรณียกิจดังกล่าวมา สมเด็จพระวันรัตได้รับภาระปฏิบัติดำเนินการด้วยอุตสาหะวิริยะปรีชาสามารถ ปรากฏเป็นผลดียิ่งแก่การพระศาสนาและประเทศชาติ ประชาชน เป็นที่ประจักษ์แก่มวลพุทธบริษัทและทางราชการตลอดถึงพสกนิกรทั่วราชอาณาจักรดังปรากฏอยู่แล้ว

บัดนี้ ก็เป็นที่ประจักษ์ว่า สมเด็จพระวันรัต ยิ่งเจริญด้วยคุณวุฒิวัยวุฒิ รัตตัญญูมหาเถรธรรม ยินดีในเนกขัมปฏิบัติ เป็นอจลพรหมจริยาภิรัต ประกอบด้วยมีสมรรถภาพในการพระศาสนา เป็นที่เจริญศรัทธาปสาทะ และเป็นคารวสถานแห่งมวลพุทธบริษัททั่วสงฆมณฑล

ตลอดจนอาณาประชาราษฎรทั่วไป และตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูฐานีย-บุคคลขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมควรจะสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดีแห่งสงฆมณฑล เพื่อเป็นศรีศุภมงคลแด่พระบวรพุทธศาสนาสืบไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนา สมเด็จพระวันรัตขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุมวิธานธำรง สกลมหาสังฆปริณายก ตรีปิฎกกลากุสโลภาส ภูมิพลมหาราชอนุศาสนาจารย์ กิตติโสภณาภิธานสังฆวิสุต ปาวจนุตตมกิตติโศภน วิมลศีลสมาจารวัตร พุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ อดุลคัมภีรญาณสุนทร บวรธรรมบพิตร สมเด็จพระสังฆราช เสด็จสถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวง เป็นประธานในสงฆมณฑลทั่วราชอาณาจักร ขออาราธนาให้ทรงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์และอนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์สามเณรในสงฆมณฑลทั่วไป โดยสมควรแก่พระอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ จงทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติวิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา เทอญ ฯ

ให้ทรงมีพระราชาคณะ และพระครูฐานานุกรม ประดับพระอิสริยยศ ๑๕ รูป คือ

พระทักษิณคณาธิกร สุนทรธรรมนายก พุทธปาพจนดิลกมหาเถรกิจจการี คณาธิบดีศรีรัตนคมกาจารย์ พระราชาคณะปลัดขวา ๑

พระอุดรคณาภิรักษ์ อัครศาสนกิจบรรหาร มหาเถราธิการธุรการี สมุหบดีศรีธรรมภาณกาจารย์ พระราชาคณะปลัดซ้าย ๑

พระครูธรรมกถาสุนทร ๑

พระครูวินัยกรณ์โศภน ๑

พระครูพรหมวิหาร พระครูพระปริตร ๑

พระครูฌานวิสุทธิ์ พระครูพระปริตร ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูพิมลสรภาณ พระครูคู่สวด ๑

พระครูพิศาลสรคุณ พระครูคู่สวด ๑

พระครูพิบูลบรรณวัตร ๑

พระครูพิพัฒน์บรรณกิจ ๑

พระครูสังฆบริหาร ๑

พระครูสมุห์ ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ขอให้พระคุณผู้ได้รับตำแหน่งทั้งปวงนี้ มีความสุขสิริสวัสดิ์สถาพรในพระบวรพุทธศาสนา เทอญ.

ประกาศ ณ วันที่ ๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓ เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ส. ธนะรัชต์

นายกรัฐมนตรี

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตติโสภณมหาเถระ ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นเวลา ๒ ปีกับ ๑ เดือน อีก ๑๒ วัน ทั้ง ๆ ที่มีพระอนามัยสมบูรณ์ พระสุขภาพแข็งแรงไม่มีทุพพลภาพ พระองค์เคยอาพาธด้วยโรคซึ่งนายแพทย์ตรวจพบว่าเป็นมะเร็งที่ต่อมปอสเตท เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และได้รับการผ่าตัดใหญ่ เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๐ ครั้งหนึ่ง และอีกครั้งหนึ่งอาพาธเป็นโรคมีนิ่วในกระเพาะปัสสาวะ และนายแพทย์ได้ขบให้แตกและนำออกจนหมดแล้ว จนได้เสด็จไปประเทศสหรัฐอเมริกาและยุโรป และประเทศอินเดีย ได้เป็นปกติ สำหรับความดันของพระโลหิต ก็มีไม่มาก ก่อนหน้าจะสิ้นพระชนม์ นายแพทย์ประจำพระองค์ได้ตรวจวัดความดันของพระโลหิต ก็มีเพียง ๑๔๐ เท่านั้น ส่วนพระโรคประจำพระองค์นั้น ก็มีปวดพระเศียรเป็นครั้งคราวเสมอมา ซึ่งก็เยียวยาให้หายได้เพียงยาแอสไพรินหรือยา เอ.พี.ซี. ก็หาย ในวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๕ เวลาเช้าพระอาการทั่วไปเป็นปกติ จะมีก็เพียงคงปวดพระเศียรตามธรรมดา ซึ่งไม่หนักหนาอะไร เวลาเพล ได้เสด็จไปเจริญพระพุทธมนต์และเสวยภัตตาหารเพล เนื่องในงานทำบุญของท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้เป็นปกติ และเสด็จกลับมาถึงวัด เวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น. แล้วก็ได้ทรงผักผ่อนตามที่ทรงเคยปฏิบัติมา และในเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. เศษ ก็ได้ทรงเสด็จลงมารับกุลบุตรที่จะบวชจำพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๕ และได้ทรงสนทนากับบิดามารดาของกุลบุตรนั้น เป็นเวลานานพอสมควร จนถึงเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. เศษ พระอาการทั่วไปก็ยังปกติอยู่ ครั้นผู้ที่นำบุตรมาฝากบวชนั้นกลับแล้ว ก็เสด็จเข้าสรงน้ำตามปกติเช่นเคยมา แต่แล้ว พระอาการ

ที่ไม่มีใครคาดฝันก็ปรากฏขึ้น นั้นคือพระอาการปวดพระเศียรจนเกินกำลังความสามารถที่จะทรงอดทนได้ เมื่อพระปฏิบัติรับใช้เรียกนายแพทย์มาเฝ้าตรวจพระอาการ พอทรงเห็นหน้านายแพทย์และรับสั่งได้เพียงไม่กี่คำ พระองค์ก็เสด็จสิ้นพระชนม์ ด้วยพระอาการอันสงบ ถึงแม้บรรดานายแพทย์จะพยายามช่วยรักษาพยาบาลเพื่อให้ทรงฟื้นขึ้นมาอย่างเต็มตามความสามารถและความรู้อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็หาทรงฟื้นขึ้นมาได้ไม่ การสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราช กิตติโสภณมหาเถระนี้ เข้าในลักษณะที่ว่า

อนิมิตฺตมนญฺญาตํ มจฺจานํ อิธ ชีวิตํ

ความว่า ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีนิมิตเครื่องหมายใคร ๆ ทราบไม่ได้ว่าจะดับไปเวลาไร ฯ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตติโสภณมหาเถระ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สิ้นพระชนม์ เมื่อ วันอาทิตย์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๗ ปีขาล ตรงกับวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๕ เวลา ๑๖.๒๗ น. สิริพระชนมายุได้ ๗๓ พรรษา กับอีก ๒๑ วัน ฯ

การพระศพ

ภายหลังจากสิ้นพระชนม์แล้ว คณะสงฆ์มีสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ สังฆนายก เป็นประธาน ได้มาอำนวยการจัดพระศพ เวลาประมาณ ๒๑.๐๐ น. เศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จมาทรงถวายความเคารพพระศพ และคณะรัฐบาล ได้มอบให้พลเอก ถนอม กิตติขจร รองนายกรัฐมนตรี มาอำนวยการจัดงานพระศพ และศิษยานุศิษย์ท่านผู้เคารพนับถือต่างทยอยกันมาถวายความ

เคารพพระศพอย่างคับคั่งและเศร้าสลดเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการสิ้นพระชนม์โดยไม่คาดฝัน

รุ่งขึ้น วันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๐๕ เวลาเช้า ได้เชิญพระศพขึ้นสู่บนพระที่นั่งทรงธรรม ครั้นเวลาบ่าย ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ ถวายน้ำสรง แล้วเชิญพระศพลงสู่โกศ เชิญขึ้นประดิษฐานเหนือชั้นแว่นฟ้าภายใต้เศวตฉัตร ๓ ชั้น ณ บนพระที่นั่งทรงธรรมนั้น ประกอบพระโกศกุดั่น แวดล้อมด้วยเครื่องสูงตามพระเกียรติยศ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ฯ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีพระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมกลางวันกลางคืน กำหนด ๗ วัน ให้ไว้ทุกข์ในพระราชสำนัก ๑๕ วัน

ในทางราชการ ได้มีประกาศให้สถานที่ราชการทุกแห่งลดธงครึ่งเสา ๓ วัน และให้ข้าราชการไว้ทุกข์มีกำหนด ๑๕ วัน ฯ

ในการบำเพ็ญกุศล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายในสัตตมวารที่ ๑ ในวาระ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน เป็นงานหลวงโดยลำดับ ในระหว่างนั้น รัฐบาล ข้าราชการ คณะสงฆ์ พ่อค้าคหบดี และศิษยานุศิษย์ผู้เคารพนับถือ ได้มาบำเพ็ญกุศลถวายทุกวันตลอดจนถึงงานพระเมรุพระศพ ฯ คณะทูตานุทูต และชาวต่างประเทศได้ไปถวายเคารพพระศพเป็นอันมาก คณะพุทธศาสนิกชนในสหพันธรัฐมลายาได้มาถวายเคารพพระศพ และคณะสงฆ์ พุทธศาสนิกชนในสหพันธรัฐมลายา มาบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย ในวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

สารบาญ

ตอนที่ ๑	หน้า ๑
ว่าด้วยพระราชปรารภที่จะเสด็จยุโรป	๑
ประกาศการรักษาพระนคร	๓
ตอนที่ ๒	๗
ว่าด้วยส่งเสด็จ	๗
การพระราชพิธีก่อนเสด็จ	๗
เสด็จลงเรือพระที่นั่งมหาจักรีที่ท่าราชวรดิษฐ์	๑๒
ข้าราชการที่ตามเสด็จ	๑๕
ตอนที่ ๓	๑๖
ว่าด้วยการรักษาพระนคร	๑๖
ที่ประชุมสำเร็จราชการแผ่นดิน	๑๖
ที่ประชุมเสนาบดี	๑๖
ว่าด้วยวันเวลาที่ประชุมรักษาพระนคร	๑๘
ตัวอย่างโทรเลขที่มีไปมาในระหว่างเสด็จ	๑๙
ตัวอย่างระยะทางเสด็จพระราชดำเนิน	๑๙
การพระราชพิธีต่าง ๆ ในเวลาเสด็จไม่อยู่	๒๒
พระราชพิธีเถลิงศกสงกรานต์	๒๓
พระราชพิธีจรดพระนังคัล	๒๓
พระราชพิธีวิศาขบูชา	๒๓

บำเพ็ญพระราชกุศลพระอัฐิ หน้า ๒๔
ทรงผนวชหม่อมเจ้า ๒๔
สโมสรอันเตปุริกธุริณ ๒๕
พระราชพิธีเข้าพรรษา ๒๕
พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๒๖
คำถวายชัยมงคลของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ๒๘
คำถวายชัยมงคลของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ
ฝ่ายหน้า ๒๙
คำถวายชัยมงคลของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ
ฝ่ายใน ๓๑
คำถวายชัยมงคลของพวกทูตและกงสุลต่างประเทศ
ในกรุงสยาม ๓๒
พระราชพิธีฉลองพระชันษา ๓๓
พระราชพิธีถือน้ำสารท ๓๔
พระราชพิธีออกพรรษา ๓๕
การพระกฐิน ๓๖
พระราชพิธีฉัตรมงคล ๓๗
เรื่องตั้งศาลาอันเตปุริกธุริณ ๓๘

ตอนที่ ๔ หน้า ๔๑
ว่าด้วยรับเสด็จกลับคืนพระนคร ๔๑
เสด็จกลับถึงเมืองเกาะหมาก ๔๓

เสด็จขึ้นเมืองตราด	หน้า	๔๗
คำถวายพระพรชัยมงคลของพระภิกษุสงฆ์เมืองตราด		๔๘
คำถวายชัยมงคลของประชาชนเมืองตราด		๕๑
พระราชดำรัสตอบประชาชนเมืองตราด		๕๓
เสด็จประพาสเกาะช้าง		๕๖
เสด็จขึ้นเมืองจันทบุรี		๕๗
คำถวายชัยมงคลของพระภิกษุสงฆ์เมืองจันทบุรี		๖๐
คำถวายชัยมงคลของประชาชนเมืองจันทบุรี		๖๒
พระราชดำรัสตอบประชาชนเมืองจันทบุรี		๖๔
เสด็จถึงปากน้ำเจ้าพระยา		๖๘
จัดการรับเสด็จที่กรุงเทพ ฯ		๖๙
เสด็จถึงเมืองสมุทรปราการ		๗๑
คำถวายชัยมงคลของพวกเมืองสมุทรปราการและเมืองนครเขื่อนขันธ์		๗๒
พระราชดำรัสตอบ		๗๕
เสด็จถึงท่าราชวรดิษฐ์		๗๗
คำถวายชัยมงคลของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ		๗๘
พระราชดำรัสตอบคำถวายชัยมงคลของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ		๘๑

คำถวายพระพรของพระสงฆ์ หน้า ๘๔
พระราชดำรัสตอบคำถวายพระพรของพระสงฆ์ ๘๙
คำถวายชัยมงคลของประชาชนชาวพระนครซึ่งเสนาบดี
กระทรวงนครบาลอ่านถวายที่ท้องสนามหลวง ๙๒
พระราชดำรัสตอบประชาชนชาวพระนคร ๙๘
แปลคำถวายชัยมงคลของพวกพ่อค้าชาวต่างประเทศ ๑๐๐
พระราชดำรัสตอบพวกพ่อค้าต่างประเทศ ๑๐๑
คำถวายชัยมงคลของพ่อค้าจีน ๑๐๒
พระราชดำรัสตอบพ่อค้าจีน ๑๐๕
คำถวายชัยมงคลของพวกพ่อค้าแขก ๑๐๖
พระราชดำรัสตอบพวกพ่อค้าแขก ๑๐๘
คำถวายชัยมงคลของพวกพ่อค้าไทย ๑๐๙
พระราชดำรัสตอบพวกพ่อค้าไทย ๑๑๒
คำถวายชัยมงคลของพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน ๑๑๕
พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทฝ่ายใน ๑๑๗
ตอนที่ ๕ ๑๑๙
พระราชทานบำเหน็จและเลี้ยงลูกขุน ๑๑๙
พระราชบัญญัติเข็มอักษรในการเสด็จพระราชดำเนิน
ประพาสประเทศยุโรป ๑๑๙

รายพระนามและรายนามผู้ที่ได้รับพระราชทานเข็มอักษร

เสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป หน้า ๑๒๒
แปลคำถวายชัยมงคลของพวกทูตและกงสุลต่างประเทศ ๑๒๘
พระราชดำรัสตอบพวกทูตและกงสุลต่างประเทศ ๑๒๙
พระราชทานเลี้ยงสโมสรอันเตปุริกธุริณ ๑๓๐

สารบาญรูป

๑ เสด็จลงเรือพระที่นั่งมหาจักรีที่ท่าราชวรดิษฐ์ หน้า ๑๒

๒ ข้าราชการไปลงชื่อฟังข่าวเสด็จที่สวนดุสิต ๑๘

๓ พระราชทานพระแสงที่เมืองจันทบุรี ๖๖

๔ เรือรับเสด็จที่เมืองสมุทรปราการ ๗๒

๕ เรือพระที่นั่งถึงท่าราชวรดิษฐ์ ๗๘

๖ ซุ้มกรมทหารเรือ สร้างที่ท่าราชวรดิษฐ์ ๘๐

๗ แห่เสด็จเข้าพระบรมมหาราชวัง ๘๒

๘ ทรงรถพระที่นั่งเสด็จสวนดุสิต ๙๐

๙ ซุ้มกรมยุทธนาธิการ สร้างที่ถนนราชดำเนินใน ๙๒

๑๐ ซุ้มกระทรวงกลาโหม สร้างที่เชิงสะพานผ่านพิภพลีลา ด้านเหนือ ๙๔

๑๑ ซุ้มกระทรวงมหาดไทย สร้างที่สี่แยกถนนบ้านตะนาว ๙๖

๑๒ ซุ้มกระทรวงยุติธรรม สร้างที่ถนนราชดำเนินกลาง ถัดสี่แยกถนนดินสอ ๙๘

๑๓ ทรงรับคำถวายชัยมงคลของชาวต่างประเทศที่ถนนราชดำเนิน ๑๐๐

๑๔ ซุ้มกระทรวงนครบาล สร้างที่เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ด้านเหนือ ๑๐๒

๑๕ ซุ้มกระทรวงธรรมการ สร้างที่สามแยกถนนจักรพรรดิ ๑๐๔

๑๖ ซุ้มหน้าโรงเรียนนายร้อยทหารบก ๑๐๖

๑๗ ซุ้มกระทรวงเกษตราธิการ สร้างที่เชิงสะพาน
มัฆวานรังสรรค์ด้านใต้ หน้า ๑๐๘
๑๘ ซุ้มกระทรวงพระคลัง สร้างที่สี่แยกถนนพิษณุโลก ๑๑๐
๑๙ ซุ้มกระทรวงโยธาธิการกับรูปเทวดาทำเทียบเป็นตัวอย่าง
ที่จะสร้างพระบรมรูปทรงม้า ที่หน้าพระลาน ๑๑๒
๒๐ ที่แจกเสมาของพระราชทานราษฎรแห่ง ๑ เมื่อเสด็จกลับ ๑๑๔
๒๑ รูปศาลาอันเตในสวนดุสิต เป็นที่สโมสรของพนักงาน
รักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่ ๑๓๐

จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน

ตอนที่ ๑

ว่าด้วยพระราชปรารภ

เมื่อปีมะเมีย รัตนโกสินทรศก ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า มีพระอาการประชวรไม่ทรงสบายมานานแล้ว เมื่อได้เสด็จไปประพาสและผ่อนพักตามหัวเมือง ก็กลับทรงพระสำราญไปชั่วคราว แต่ครั้นกลับทรงประพฤติพระราชกิจกรากกรำเข้าก็ดี หรือเวลากระทบถูกฤดูแปรไม่ปรกติก็ดี ก็กลับไม่ทรงสบายไปอีก แต่เป็นดังนี้มาหลายคราว ถึงศกนี้ทรงสังเกตเห็นพระอาการกำเริบขึ้นกว่าแต่ก่อน ดอกเตอร์โบเมอร์ผู้เป็นแพทย์ประจำพระองค์[๑] ตรวจพระอาการลงเนื้อเห็นสันนิษฐานว่าโกฐาสภายในพระกายไม่เป็นไปสม่ำเสมอ พระโรคเช่นนั้นไม่ถูกแก่อากาศชื้นเช่นในฤดูฝนชุก หรือร้อนจัด เช่นในฤดูคิมหะในสยามประเทศนี้ จึงเรือรังรักษาไม่หายได้ ควรจะเสด็จแปรสถานไปหาอากาศประกอบแก่การรักษาพระโรคจึงจะหาย ก็แลตำบลที่จะรักษาพระโรคได้เหมาะดีที่สุดก็มีแต่ในประเทศยุโรป และมีแพทย์ผู้เชี่ยวชาญการรักษาโรคเช่นที่ประชวรนั้น จึงกราบบังคมทูล ฯ แนะนำในหน้าที่ของแพทย์

---

(๑) ที่จริงดอกเตอร์เรห์เตอร์ ที่ได้เป็นที่พระยาประเสริฐศาสตร์ธำรงในรัชกาลปัจจุบันนี้ เป็นแพทย์ประจำพระองค์ แต่เวลานั้นกราบถวายบังคมลาไปเยี่ยมบ้านชั่วคราว โปรด ฯ ให้ดอกเตอร์โบเมอร์ แพทย์ในกรมทหารเรือเป็นผู้แทนในหน้าที่แพทย์ประจำพระองค์

ขอให้เสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรป บำรุงพระองค์ให้คืนเป็นปรกติ แต่ในเวลาพระโรคยังไม่เจริญกล้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ และท่านเสนาบดีต่างก็เห็นชอบตามคำแพทย์ ลงเนื้อเห็นกราบบังคมทูล ฯ ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวย่อมเป็นสำคัญแก่ราชการบ้านเมือง เมื่อไม่ทรงพระสำราญอยู่ตราบใดก็ชื่อว่าขัดข้องแก่ประโยชน์ของราชการบ้านเมืองอยู่ตราบนั้น ถ้ามีทางที่จะรักษาพระองค์ให้หายประชวรเป็นปรกติได้ สมควรจะเสด็จไปรักษาพระองค์ จะได้มีกำลังทรงเป็นภารธุระในราชการบ้านเมืองเหมือนอย่างเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระอนุมัติตามคำที่กราบบังคมทูล ฯ จึงโปรด ฯ ให้เตรียมการที่จะเสด็จยุโรปอีกครั้งหนึ่ง

ทรงพระราชดำริว่าเมื่อเสด็จยุโรปคราวก่อน (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐) เป็นครั้งแรกที่จะเสด็จไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงราชสำนักในนานาประเทศ และเป็นครั้งแรกที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะได้เสด็จไปต่างประเทศทางไกลถึงปานนั้น ทั้งชาวยุโรปและประชาชนชาวพระนครนี้ยังไม่คุ้นเคยแก่การเสด็จเช่นนั้นมาแต่ก่อน จึงได้โปรด ฯ ให้จัดกระบวนเสด็จเป็นอย่างทางราชการ ทรงเรือพระที่นั่งมหาจักรี มีราชบริพารโดยเสด็จทั้งฝ่ายทหารพลเรือนเต็มตามตำแหน่งไปจนถึงยุโรป แต่ครั้งนี้จะเสด็จไปเพื่อประโยชน์รักษาพระองค์เป็นสำคัญ ถึงแม้ว่าจะเสด็จไปเยี่ยมเยือนยังราชสำนักในนานาประเทศที่จะเสด็จไปถึง ก็ได้ทรงคุ้นเคยอยู่แล้วโดยมาก ไม่จำจะต้องจัดการเสด็จเป็นทางราชการอันต้องเสียค่าใช้จ่ายมากเหมือนครั้งก่อน จึงโปรด ฯ ให้จัดกระบวนเสด็จเป็น

อย่างไปรเวต มีราชบริพารโดยเสด็จแต่ที่จำเป็น จะทรงเรือพระที่นั่งมหาจักรีไปเพียงสิงคโปร์ แต่นั้นจะเสด็จโดยเรือเมล์ทั้งขาไปและขากลับ ส่วนการรักษาพระนครในเวลาเสด็จไม่อยู่นั้น เมื่อเสด็จยุโรปครั้งแรกได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถทรงสำเร็จราชการแผ่นดินรักษาพระนคร พร้อมด้วยมนตรีที่ปรึกษาซึ่งทรงสถาปนาไว้ ในครั้งนี้ทรงพระราชดำริว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ก็ทรงสำเร็จการศึกษาเสด็จกลับมารับราชการแผ่นดินอยู่แล้ว จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงสำเร็จราชการแผ่นดินรักษาพระนครพร้อมด้วยมนตรีที่ปรึกษาและเสนาบดีเจ้ากระทรวงทั้งปวง โปรดฯ ให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการในการรักษาพระนคร ดังนี้

ประกาศการรักษาพระนคร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า การซึ่งเสด็จพระราชดำเนินจากกรุงเทพ ฯ ณ วันที่ ๒๗ มีนาคม ไปประพาสประเทศยุโรปครั้งนี้ ประมาณเวลาจนกว่าจะเสด็จกลับคืนพระนครราวสัก ๗ เดือนเศษ ถึงแม้ว่าเมืองนานาประเทศที่จะประทับอยู่ย่อมเป็นหนทางห่างไกลจากกรุงสยามมากก็ดี แต่ว่ามีโทรเลขติดต่อกันกับกรุงเทพ ฯ อยู่ เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นพระราชกิจ หรือที่จำเป็นจะต้องเป็นพระราชธุระเกิดขึ้นแล้ว ก็เคยได้กราบบังคมทูลพระกรุณา และได้รับพระราชทานกระแสพระบรมราช

โองการตลอดทุกเวลาในไม่ช้านัก ดังเช่นเคยเป็นมาในเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งก่อนแล้ว

แต่กระนั้นก็ดี ยังมีพระบรมราชประสงค์อยู่อีกว่า จะไม่ให้ราชการแผ่นดินซึ่งเคยทรงเป็นพระราชธุระอยู่เสมอนั้นต้องคั่งค้างสำเร็จช้าเวลาไป เพราะเหตุที่ไม่ได้ประทับอยู่ในพระมหานครนี้ได้เลย และทรงพระราชดำริเห็นว่า บางทีจะมีราชการแผ่นดินอยู่บางอย่างที่จะต้องทูลฉลอง เพื่อจะได้มีพระราชดำรัสสั่งเป็นสิทธิขาดไปโดยฉับพลัน และการอันนั้นไม่พอที่จะต้องมีโทรเลขไปกราบบังคมทูลพระกรุณาให้เนิ่นช้าไปไม่ทันท่วงทีของการที่จำเป็นจะกระทำให้สำเร็จไปดังนี้ :

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานอำนาจในราชกิจ ที่จะรักษาพระนครในระหว่างเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งนี้ไว้แด่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร และให้ทรงเป็นประธานในที่ประชุมทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวต่อไป และให้ทรงบังคับบัญชาการทั้งปวงสิทธิขาดทั่วไป พร้อมด้วยที่ประชุมทั้ง ๒ อย่างนี้ คือ

อย่างที่ ๑ ที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ณ กรุงเทพ ฯ นั้นมีที่ปรึกษา คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช

อย่างที่ ๒ ที่ประชุมเสนาบดีนั้น มีเสนาบดีและผู้แทนเสนาบดีทุกกระทรวง แต่ถ้าเสนาบดีกระทรวงใดจะป่วยไข้ หรือมีกิจราชการไปตามเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ก็ดี หรือมีราชการไปในหัวเมืองก็ดี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ปลัดทูลฉลองในกระทรวงนั้นอยู่ในที่ประชุมแทนเสนาบดีตลอดชั่วเวลานั้น

และให้พระยาศรีสุนทรโวหาร(๑) เป็นสภาเลขานุการสำหรับที่ประชุมทั้ง ๒ อย่างนี้ด้วย และให้ประชุมกันเนือง ๆ ตามเวลาที่สมควรจะกำหนดไว้

ถ้ามีการอันใดเช่นกล่าวมาข้างต้นนี้เกิดขึ้น สมควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาก่อนที่จะทรงบังคับบัญชาไปได้แล้ว ก็ให้รีบกราบบังคมทูลไปทางโทรเลข

แต่ถ้ามีเหตุการณ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นการร้อนเร็วก็ดี หรือเป็นกิจไม่สำคัญพอที่จะถึงต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาก็ดี เมื่อการนั้นเป็นกิจซึ่งเคยพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย โดยไม่เคยได้ปรึกษาเสนาบดีแล้ว ก็ให้พร้อมกับที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร คาดการเทียบเคียงกับพระราชนิยม และแบบอย่างที่เคยและควรแก่เหตุการณ์นั้น บังคับบัญชาไปให้สำเร็จแล้ว จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาออกไปภายหลัง

เมื่อการนั้นเป็นกิจที่เคยโปรดเกล้า ฯ ให้เสนาบดีประชุมปรึกษากัน ก็ให้พร้อมกับที่ประชุมเสนาบดีบังคับบัญชาไปให้ตลอดทุกประการ

---

(๑) พระยาศรีสุนทรโวหาร (กมล สาลักษณ์) ได้เป็นพระยาศรีภูริปรีชาในรัชกาลปัจจุบันนี้

สุดแต่การที่ควรจะให้สำเร็จทุกอย่างนั้น สำเร็จได้ทั่วไปให้ทันการทันเวลาอันควร อย่าให้คั่งค้างขวางขัดอยู่เสียเวลาไปโดยใช่เหตุ

ถ้าหน้าที่ราชการใด ๆ ซึ่งเป็นตำแหน่งทรงพระกรุณาโปรดตั้งจะว่างลง ด้วยมีเหตุประการใด ๆ ก็ให้ทรงจัดสรรผู้ทำการหน้าที่ตำแหน่งนั้นแทนไปก่อนจนกว่าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งแต่งขึ้นใหม่สืบไป และถ้าผู้ใดทำราชการในหน้าที่ตำแหน่งใด ๆ จะประพฤติตนหรือปฏิบัติราชการไม่ชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย ก็ให้ทรงถอนคืนผู้นั้นไว้เสียก่อน แล้วจัดสรรผู้อื่นทำการแทนในตำแหน่งนั้น ๆ ไปจนกว่าจะได้รับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยในคดีอันนี้ด้วย

ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งฟังบังคับบัญชาให้เข้าใจแน่นอน ตามพระราชกำหนดกฎหมายและกระทำตามทุกสิ่งทุกประการ เทอญ

ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพ ฯ ณ วันเสาร์ ที่ ๑๖ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕ เป็นวันที่ ๑๔๐๐๔ หรือปีที่ ๓๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยส่งเสด็จ

เมื่อเตรียมการเสด็จพร้อมแล้ว ถึงวันที่ ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) เริ่มการพระราชพิธีสำหรับเสด็จทางไกล ครั้งนี้โปรดฯ ให้ทำแต่สังเขปพอมิให้เสียราชประเพณี พิธีวันแรกนิมนต์พระสงฆ์ตำแหน่งพระครูพระปริตรไทย ๔ รูป มอญ ๔ รูป สวดมนต์ ณ พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ เสกน้ำพระพุทธมนต์สำหรับจะได้สรงมุรธาภิเษก และสวดต่อมาในวันที่ ๒๕ ที่ ๒๖ มีนาคมอีก ๒ วัน

ในวันที่ ๒๔ มีนาคมนั้น เสด็จ ฯ ไปยังวัดบวรนิเวศ ฯ ทรงนมัสการพระพุทธชินสีห์ พระศาสดา และพระอัฐิพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ แล้วเสด็จไปทรงบูชาพระพุทธชินราช ณ วัดเบญจมบพิตร

วันที่ ๒๕ มีนาคม เวลาบ่าย เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปฐมบรมมหาปัยกาธิบดี สมเด็จพระรูปสิริโสภาคย์มหานาคนารี กรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ กรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย กรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ พระเจ้าบรมมหัยกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร รวม ๑๒ พระโกศ

ประดิษฐานบนพระที่นั่งเศวตฉัตร ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และเชิญพระอัฐิพระชนกในกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระชนกในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระชนนีในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ รวม ๔ พระโกศ ออกประดิษฐานบนโต๊ะทองด้านตะวันตก แห่งพระที่นั่งเศวตฉัตร ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน

ครั้นเวลาย่ำค่ำเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงรถพระที่นั่งจากสวนดุสิตมาสู่พระบรมมหาราชวัง ประทับ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการและเครื่องทองน้อย เทียน-ทอง เทียนเงิน บูชาพระบรมอัฐิแล้ว ทรงทอดผ้าไตรตามฉลากพระนาม ๑๖ ไตร นิมนต์พระสงฆ์ซึ่งสถิตวัด หรือส่วนตัวเนื่องต่อพระบรมอัฐิ และพระอัฐิสดับปกรณ์มีลำดับดังนี้ คือ นั่งที่ ๑ พระธรรมเจดีย์ (เข้ม) วัดพระเชตุพน ที่ ๒ พระคุณาจาริยวัตร แทนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฤๅทธิ) วัดอรุณราชวราราม ที่ ๓ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต วัดราชบพิธ อันเป็นพระราชนัดดาในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ พระสาสนโสภณ (อ่อน) วัดราชประดิษฐ์ ที่ ๕ พระธรรมไตรโลกาจารย์ (ม.ร.ว. เจริญ) วัดระฆังโฆสิตาราม ที่ ๖ พระวิเชียรมุนี (ภู่) วัดบุบผาราม ที่ ๗ พระวินัยกิจการีเถร (บั๋น) วัดรัชฎาธิฐาน ที่ ๘ พระธรรมปหังษนาจารย์ (สาด) วัดหงส์รัตนาราม ที่ ๙ พระครูปรีชาเฉลิม วัดเฉลิมพระเกียรติ ที่ ๑๐ พระเทพกระวี (เจริญ) วัดเทพศิริน-ทราวาส ที่ ๑๑ พระสมุห์แทนพระสังวรวิมล วัดราชโอรส ที่ ๑๒

พระคุณวงศ์ (สน) วัดปรมัยยิกาวาส พระสงฆ์อนุโลมตามพระอัฐิ ซึ่งประดิษฐานบนโต๊ะทองนั้น นั่งตามลำดับพระอัฐิดังนี้เหมือนกัน คือ นั่งที่ ๑ พระปลัดวัดหนัง ที่ ๒ พระปลัดวัดเขมาภิรตาราม ที่ ๓ พระสมุห์วัดหนัง ที่ ๔ พระมหาอยู่ เปรียญ ๙ ประโยค วัดเทพศิรินทราวาส ครั้นสดับปกรณ์เสร็จแล้ว พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรต ถวายยถา พระสาสนโสภณถวายอติเรก พระธรรมไตรโลกาจารย์ถวายพระพรลา พระสงฆ์กลับแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในที่นี้เจ้าพนักงานได้เชิญพระไชยวัฒน์ ประจำรัชกาลปัจจุบันนี้องค์ ๑ พระไชยเนาวโลหะ ๒ องค์ มาประดิษฐานบนโต๊ะศิลา พร้อมด้วยพระเต้าน้ำพระพุทธมนต์ และดอกไม้แทนธูป ที่หน้าพระพุทธรัตนปฏิมากรด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จในพระอุโบสถ ทรงเครื่องนมัสการและเทียนทองเทียนเงิน บูชาพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระสัมพุทธพรรณี พระสงฆ์รวม ๓๕ รูป มีพระสุเมธาจารย์ (ศรี) วัดชนะสงครามเป็นประธาน ถวายศีลเจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ถวายอติเรก ถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับสู่วังสวนดุสิตเวลา ๒ ทุ่มเศษ

วันที่ ๒๖ มีนาคม เวลาเช้า ๔ โมงเศษ โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมาร เสด็จไปทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ และทรงอังคาสพระสงฆ์ซึ่งเจริญพระพุทธมนต์เมื่อคืนนี้ที่ใน

พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอติเรก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จกลับ เช้า ๕ โมงเศษ

เวลาบ่าย เจ้าพนักงานได้จัดตั้งพระแท่นมณฑลณห้องบรรณาคม พระที่นั่งอัมพรสถาน ประดิษฐานพระไชยวัฒน์ประจำรัชกาลปัจจุบันนี้ องค์ ๑ พระไชยเนาวโลหะ ๒ องค์ พร้อมด้วยพระเต้าน้ำพระพุทธมนต์ ตั้งเครื่องนมัสการและพระแท่นทรงกราบเตรียมไว้พร้อมแล้ว เวลาทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ๒๐ รูปขึ้นไปบนพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องนมัสการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรสซึ่งเป็นประธานถวายศีลแล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์สัตตปริตร โหรบูชาเทวดาตามธรรมเนียม พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ถวายอติเรก ถวายพระพรลา เวลายามเศษพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายคำนับกลับจากที่เฝ้า ฯ

วันที่ ๒๗ มีนาคม เวลาเช้า ๒ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกห้องบรรณาคม ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรสถวายศีลแล้ว พระสงฆ์รวมทั้งพระมหาพันเปรียญ ๘ ประโยค วัดเบญจมบพิตร ซึ่งจะได้รับพระราชทานพัดเปรียญ ๙ ประโยคในวันนี้ด้วย เป็น ๒๑ รูปถวายพระพรจบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนำพระสงฆ์ลงไปนั่งโต๊ะรับพระราชทานฉัน ณ ห้องทอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ทรงอังคาสพระสงฆ์ ครั้นฉันแล้วขึ้นมาพร้อมกัน ณ ห้องบรรณาคม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนเครื่องสังเวย แล้วเสด็จสู่พระแท่นสรง เจ้าพนักงานกรมพระภูษามาลา กรมสนมพลเรือนถวายพระเต้าน้ำพระปริตรแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรสถวายน้ำพระพุทธมนต์ แล้วโหรถวายพระเต้านพเคราะห์ และชีพ่อพราหมณ์ถวายน้ำกรดน้ำสังข์ ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสรงมุรธาภิเษกนั้น พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา พราหมณ์เป่าพระมหาสังข์ กรมแสงในแกว่งไม้บัณเฑาะว์ เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์ดุริยดนตรี เสร็จการสรงมุรธาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเต็มยศขาวสำหรับจอมพลทหารเรือ ทรงประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์ เสด็จออก ณ ห้องบรรณาคมพระราชทานไตร พัดเปรียญ ตั้งพระมหาพันวัดเบญจมบพิตร ซึ่งเดิมเป็นเปรียญ ๘ ประโยค เป็นเปรียญ ๙ ประโยค พระสงฆ์สวดชยันโต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนทองเงิน พระราชทานให้มหาดเล็กเชิญไปพร้อมด้วยเครื่องสังเวย ไปสักการะพระสยามเทวาธิราช พระมหาเศวตฉัตรในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระพุทธรัตนปฏิมากร พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระพุทธบุษยรัตน์ หอเสถียรธรรมปริตร หอแก้วพระภูมิ พระหลักเมือง เจ้าหอกลอง พระคลังทอง พระคลังเงิน พระคลังเชือกบาศ แล้วทรงประเคนหมากพลูเทียนธูปแก่พระสงฆ์ ๆ ถวายอนุโมทนาด้วยอัคคัปปสาทสุตตคาถา พระสงฆ์รับสัพพี และถวายอติเรกรับสัพพพุทธาจบแล้ว ถวายพระพรลา โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงาน

จัดรถมอเตอร์คารับพระสงฆ์ไปคอยส่งเสด็จพระราชดำเนินที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย และพระสงฆ์ซึ่งเจริญพระพุทธมนต์ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๕ นั้น ก็ได้มาสมทบที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยด้วยเหมือนกัน

ครั้นได้ปฐมฤกษ์ เวลาเช้า ๔ โมงกับ ๑๔ นาที ๔๔ วินาที พระโหราธิบดีลั่นฆ้องชัยให้สัญญา เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์ดุริยดนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินลงจากพระที่นั่งอัมพรสถาน ทรงรถพระที่นั่งพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนรถม้า ไปประทับ ณ พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย มีพระราชปฏิสันถารแก่พระสงฆ์ พระบรมวงศานุวงศ์ ราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มาเฝ้าส่งเสด็จ

เวลาเช้า ๔ โมง ๔๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินสู่เรือพระที่นั่งมหาจักรี ทันใดนั้นพระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา ทหารบกทหารเรือได้พร้อมกันกระทำวันทยาวุธ เป่าเพลงสรรเสริญพระบารมี และยิงปืนสลุตเสียงเซ็งแซ่พร้อมกัน แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จมาส่งเสด็จถึงในเรือพระที่นั่ง แล้วเสด็จกลับขึ้นท่าราชวรดิษฐ์ พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช เวลาเช้า ๕ โมง เจ้าพนักงานใช้จักรเรือพระที่นั่งออกจากท่าราชวรดิษฐ์ ขึ้นไปกลับลำที่สามเสน แล้วล่องลงมาผ่าน

เสด็จลงเรือพระที่นั่งมหาจักรีที่ท่าราชวรดิษฐ์

ท่าราชวรดิษฐ์เวลา ๕ โมง ๓๐ นาที เวลาที่เรือพระที่นั่งผ่านลงไปนั้น บรรดาทหารบกทหารเรือข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน กับราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ซึ่งมาส่งเสด็จพระราชดำเนิน ได้พร้อมกันกระทำการเคารพอีกครั้งหนึ่ง

ตั้งแต่เรือพระที่นั่งล่องผ่านท่าราชวรดิษฐ์ไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสำราญพระราชหฤทัย เสด็จประทับที่ท้ายเรือพระที่นั่งพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย เวลาบ่ายโมงเสวยกลางวัน

เวลาบ่ายโมงเศษเรือพระที่นั่งผ่านป้อมแผลงไฟฟ้า เมืองนครเขื่อนขันธ์ เจ้าพนักงานประจำป้อมได้ยิงปืนสลุตตามธรรมเนียม บ่ายโมงหนึ่ง ๔๕ นาที ถึงพระสมุทรเจดีย์ แล้วเรือพระที่นั่งผ่านป้อมผีเสื้อสมุทร เจ้าพนักงานประจำป้อมยิงปืนสลุตเหมือนกัน เวลาบ่าย ๒ โมง เรือพระที่นั่งทอดสมอหน้าเมืองสมุทรปราการ มีพระยาสมุทบุรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมือง ๑ หลวงสิทธิศักดิ์สมุทเขตร ปลัดเมือง ๑ หลวงราชายศาจก เจ้าพนักงานกรมศุลกากร ๑ หลวงประชาสโมสร ปลัดกรมกองตระเวน ๑ หลวงประสงค์สารการ ผู้พิพากษา ๑ ขุนมนูญกิจวิจารณ์ ผู้ช่วยผู้พิพากษา ๑ รวม ๖ นาย ขึ้นมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ต่อไปอีกครู่หนึ่ง เจ้าพระยาภาณุวงศมหาโกษาธิบดี มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทโดยเรือสติมลอนช์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสห้ามไม่ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ขึ้นมาบนเรือพระที่นั่ง เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าท่านแก่ชราปลกเปลี้ย จะเป็นการลำบาก

จึงเสด็จพระราชดำเนินโดยทางลาดพระบาท ลงไปรับสั่งปฏิสันถารกับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ที่เรือสติมลอนช์

เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ซึ่งตามมาส่งเสด็จพระราชดำเนินในเรือพระที่นั่งเพียงเมืองสมุทรปราการนั้น ได้เรียงพระองค์ และเรียงตัวกันกราบถวายบังคมลา

ครั้นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการกราบถวายบังคมลาทั่วกันแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสพระราชทานพระบรมราโชวาท และพระราชทานพรแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวงครั้นเสร็จแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการก็กราบถวายบังคมลาลงจากเรือพระที่นั่งมหาจักรี ไปสู่เรือไฟเล็กพร้อมกัน โห่ถวายชัยมงคลโดยความภักดี

เวลาย่ำค่ำ เรือพระที่นั่งมหาจักรีออกจากหน้าเมืองสมุทรปราการล่องลงไปทอดสมอรอน้ำอยู่ที่ทุ่นดำ จะต้องรออยู่ที่นี่จนเวลา ๘ ทุ่มจึงจะข้ามสันดอนออกไปได้

เวลา ๒ ทุ่มเศษประทับโต๊ะเสวย วันนี้อากาศดี ลมพัดเย็น ๆ เวลา ๘ ทุ่มเศษออกเรือพระที่นั่งจากสันดอน พระยาสมุทบุรานุรักษ์และข้าราชการเมืองสมุทรปราการกราบถวายบังคมลากลับ

เจ้านายและข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนี้ จัดเป็นสองพวก คือเจ้านายและข้าราชการในสวีตและนอกสวีต

ในสวีตนั้น คือ นายพลเรือโท สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ผู้บัญชาการทหารเรือ ๑ นายพลโท

เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต) ตำแหน่งสมุหราชองครักษ์ ๑ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ) ตำแหน่งกรมวัง ๑ พระรัตนโกษา (เล็ก) ตำแหน่งราชเลขานุการ ๑ นายพันเอก หม่อมนเรนทรราชา (ม.ร.ว. สิทธิ) ตำแหน่งราชองครักษ์ ๑ รวม ๕

เจ้านายและข้าราชการนอกสวีตนั้น คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ๑ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช ๑ รวมเจ้านาย ๔ พระองค์ และข้าราชการ คือ เจ้าหมื่นเสมอใจราช (อ้น) ๑ หลวงศักดินายเวร (ม.ร.ว. ลบ) ๑ หลวงฤทธิ์ นายเวร (พ้อน) ๑ หลวงสรลักษณลิขิต (มุ่ย) ๑ นายพินิจราชการ (แฉ่ง) ๑ รวม ๕ นาย

กับมีนักเรียน หม่อมเจ้าทองต่อ ซึ่งเป็นนักเรียนพิเศษ ได้รับพระราชทานเงินค่าเล่าเรียนส่วนพระองค์ ๑ นายประดิษฐ์ บุตรพระรัตนโกษา นักเรียนกระทรวงต่างประเทศ ๑ นายจิตร นักเรียนกระทรวงยุติธรรม ๑ รวมนักเรียน ๓ กับมีมิสเตอร์ เวสเตนกาด ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปถึงเมืองเยนัวอีกคน ๑

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยการรักษาพระนคร

ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปยุโรปครั้งนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินรักษาพระนคร พร้อมด้วยที่ประชุมทั้ง ๒ สภา คือสภาที่ปรึกษาและสภาเสนาบดี ดังแจ้งอยู่ในประกาศพระบรมราชโองการซึ่งพิมพ์ไว้ในตอนที่ ๑ นั้น ผู้เป็นสมาชิกในที่ประชุมทั้ง ๒ สภา คือ

ที่ประชุมสำเร็จราชการแผ่นดิน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงเป็นประธาน ๑

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ๑

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ๑

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๑

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ ๑

พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช ๑

ที่ประชุมเสนาบดี

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประทับเป็นประธาน ๑

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ๑

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๑

เสนาบดีกระทรวงกลาโหม พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช ๑

เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ๑

เสนาบดีกระทรวงนครบาล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ๑

เสนาบดีกระทรวงวัง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ ๑

เสนาบดีกระทรวงพระคลัง พระยาสุริยานุวัตร์ ๑

เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ๑

เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม (พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ไปตามเสด็จ ฯ) พระยาจักรปาณีปลัดทูลฉลองแทน ๑

เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร ๑

เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ พระยาสุขุมนัยวินิต ๑

ผู้บัญชาการทหารเรือ (สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิตไปตามเสด็จฯ) พระยาเทพอรชุน ปลัดทูลฉลองแทน ๑

ราชเลขานุการ (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ไปตามเสด็จ ฯ) พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นปราจิณกิติบดี แทน ๑

พระยาศรีสุนทรโวหาร (กมล) เป็นตำแหน่งเลขานุการทั้ง ๒ สภา

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จจากพระนครไปแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มีรับสั่งชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์และ

ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยไปประชุมกันที่หน้าพระที่นั่งอภิเษกดุสิตในเวลาบ่ายทุก ๆ วันอย่างเช่นเคยเข้าเฝ้า ฯ เมื่อเสด็จอยู่พระนคร ส่วนพระองค์ก็เสด็จมาประทับเป็นประธานทุกวัน ข้าราชการซึ่งจะกราบถวายบังคมลาไปรับราชการหัวเมืองก็ดี หรือข้าราชการซึ่งกลับมาจากหัวเมืองก็ดี เจ้ากระทรวงก็นำเฝ้าตามธรรมเนียมณที่นั้น ครั้นเวลาพลบค่ำเสร็จการเฝ้าแล้ว ถ้าเป็นวันอังคาร วันพุธ วันศุกร์ และวันเสาร์ โปรดให้ประชุมสภาที่ปรึกษาราชการรักษาพระนคร ถ้าเป็นวันจันทร์ และวันพฤหัสบดี โปรดให้ประชุมสภาเสนาบดี มีการประชุมที่ในพระที่นั่งอภิเษกดุสิต ไปจนเวลาราว ๒ ทุ่มจึงได้เลิกทุก ๆ คืนมิได้ขาด เว้นแต่วันอาทิตย์กับวันที่มีการพระราชพิธีอื่น จึงเว้นการประชุมเช่นกล่าวมา

อนึ่งโปรดให้สร้างกระโจมสำหรับปิดประกาศตั้งไว้ในสนามหญ้าหน้าพระที่นั่งอภิเษกดุสิต และเมื่อใดได้ทรงรับพระราชโทรเลข หรือโทรเลขราชทูตและกงสุลบอกข่าวมาให้ทราบเรื่องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปถึงที่ใด ก็โปรดให้คัดสำเนาไปปิดไว้ที่กระโจมประกาศให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทราบในวันนั้น แล้วให้พิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ให้มหาชนชาวพระนครได้ทราบด้วยทุก ๆ คราว (แต่โทรเลขที่มีไปมาใช้ภาษาอังกฤษ เพื่อความสะดวกในการส่ง แล้วจึงแปลออกโฆษณาเป็นภาษาไทย) จะนำมาพิมพ์ไว้บางฉบับพอให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โทรเลขพระพิเทศพานิช กงสุลเยเนอราลสยามมีมาแต่เมืองสิงคโปร์ เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม เวลาเช้า ๕ โมง รับที่กระทรวงการต่างประเทศวันเดียวกันนั้น เวลาบ่าย ๒ โมง ๓๐ นาที

ข้าราชการไปลงชื่อฟังข่าวเสด็จที่สวนดุสิต

"ทูล กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินถึงที่นี้ เวลา ๓ โมงเช้าวันนี้ โดยความผาสุก

(ลงนาม) แอนเดอสัน"

พระราชโทรเลขพระราชทานมาแต่เมืองสิงคโปร์ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ได้รับวันที่ ๒

"ถึงมงกุฎราชกุมาร เมื่อเช้าเจ้าเมืองสิงคโปร์มาหาและได้ไปเยี่ยมตอบ และตอนบ่ายจะไปเมืองยะโฮ

สยามินทร"

นอกจากข่าวโทรเลข ถ้าทรงได้รับพระราชหัตถเลขาทราบรายการเสด็จ ฯ ประกาศเมื่อใด ก็โปรดให้คัดเรื่องเสด็จประพาสพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาให้มหาชนทราบด้วย จะคัดมาพิมพ์ในที่นี้แต่ตอนหนึ่งพอให้เห็นเป็นตัวอย่าง เพราะรายการที่เสด็จประพาสปรากฏโดยพิสดารอยู่ในหนังสือเรื่องไกลบ้านแล้ว

"เวลา ๑๑ ทุ่ม เรือพระที่นั่งผ่านเกาะสีชังทางทิศตะวันออก เรือเดินห่างจากเกาะประมาณ ๘ ไมล์ ย่ำรุ่งวันที่ ๒๘ มีนาคม ถึงเกาะไผ่ เรือเดินห่างจากเกาะประมาณ ๒ ไมล์ เวลาเช้า ๓ โมงผ่านเกาะจวงและหินฉลาม ต่อนี้ไปไม่ได้เห็นฝั่งอีก มีแต่ฟ้ากับน้ำ

ในวันนี้อากาศดีมาก ไม่มีคลื่นเลย น้ำทะเลราบเหมือนกับแม่น้ำ มีลมพัดอ่อน ๆ เรือเดินทวนลมไปพอเย็นสบาย

เวลาบ่ายโมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกบนดาดฟ้าประทับโต๊ะเสวยพร้อมด้วยเจ้านายและข้าราชการ

เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จสู่ดาดฟ้าชั้นล่างทรงพระอักษร และวินิจฉัยราชกิจต่าง ๆ

วันที่ ๒๙ มีนาคม เรือเดินกลางทะเล แลไม่เห็นฝั่งเลยตลอดวัน อากาศดีคลื่นสงบ มีลมตะเภาพัดอยู่เสมอ

วันที่ ๓๐ มีนาคม เมื่อคืนก่อนเวลา ๔ ทุ่ม เรือพระที่นั่งผ่านเกาะริดังน้อย ทางประมาณ ๒๖ ไมล์ เวลา ๑๐ ทุ่ม ๕ นาที ผ่านเกาะปูลูบราลาห่าง ๗ ไมล์ วันนี้เวลาเที่ยงผ่านเกาะเตียวมาน ลมดีไม่มีคลื่น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสำราญ และทรงพระราชกิจต่าง ๆ อย่างวันก่อน

ในวันนี้ตั้งแต่เที่ยงแล้วไป เรือเดินใกล้เกาะและฝั่งแหลมมลายู แลเห็นฝั่งตลอดไป พบเรือกลไฟและเรือใบตามทางหลายลำ เวลาบ่าย ๒ โมง ๔๐ นาที ผ่านแหลมสลาง แล้วผ่านเกาะปูลูเปมันจิลและปูลูออเป็นลำดับมา เวลา ๔ ทุ่มเห็นกระโจมไฟฮอสเบิก นายเรือตั้งเข็มมาทางกระโจมไฟนั้น แล้วเลี้ยวเข้าเดินตามช่องระหว่างเกาะสิงคโปร์กับแหลมมลายู เวลา ๕ ทุ่ม ๑๐ นาที ถึงเกาะเปโดรบรองกา เรือเดินห่างจากเกาะ ๒๒ ไมล์

วันที่ ๓๑ มีนาคม เมื่อคืนนี้เวลา ๗ ทุ่ม พ้นเกาะเปโดรบรองกา เวลา ๑๑ ทุ่ม แลเห็นกระโจมไฟที่ป้อมแคนนิง และภูเขาที่เมืองยะโฮ วันนี้เวลาเช้าโมงหนึ่งกับ ๓๐ นาที พบเรือมกุฎราชกุมาร กับเรือสุครีพ

ซึ่งล่วงหน้ามาเข้ากระบวนตามเรือพระที่นั่ง เรือรบทั้ง ๒ ได้ยิงปืนกระทำการเคารพตามธรรมเนียม แล้วใช้จักรแล่นตามเรือพระที่นั่งมาในระยะประมาณ ๑๐ เส้น เวลา ๓ โมงเช้า เรือพระที่นั่งถึงสิงคโปร์ ผ่านเรือรบครูเซอร์ประเทศออสเตรีย ๒ ลำ เป็นเรือครูเซอร์ชั้นที่ ๑ ลำหนึ่ง ชั้นที่ ๒ ลำหนึ่ง ลำใหญ่นั้นชื่อฟรานซิส โยเสฟที่ ๑ เป็นเรือขนาด ๔,๐๐๐ ตัน และมีปืนใหญ่ประจำ ๒๗ กระบอก พอเรือพระที่นั่งแล่นผ่านมา เรือรบออสเตรียทั้ง ๒ ลำชักธงบริวารกระทำการเคารพร้องโฮเร ถวายชัยมงคล แล้วยิงปืนสลุต เช้า ๓ โมง ๑๕ นาที เรือพระที่นั่งมหาจักรีกับเรือกระบวนอีก ๒ ลำทอดสมอเป็นแนวเสมอกันแล้วยิงสลุตตอบเรือรบออสเตรีย ในทันใดนั้นเซอร์ยอนแอนเดอสัน เกาวเนอสิงคโปร์ ให้นายร้อยเอก สตอกลอย ทหารคนสนิทมาบนเรือพระที่นั่ง สืบเวลาที่จะโปรดเกล้า ฯ ให้เกาวเนอมาเฝ้า ฯ แล้วกลับไป นายเรือรบออสเตรียทั้ง ๒ ลำ ก็มาพบนายเรือพระที่นั่งตามธรรมเนียม พระยามนตรีสุริยวงศ์ พระยาดำรงสุจริต จางวางเมืองระนอง พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง พระพิเทศพานิช (แอนเดอสัน) กงสุลเยเนอราลสยาม หลวงพิพัฒนพานิชการ (จีนตันบูเลียด) กับนายยุโถ มหาดเล็ก (บุตรพระยาอัษฎงค์) มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ได้มีพระราชดำรัสปราศรัยด้วยตามสมควร

เวลาบ่ายโมง ๑ ป้อมแคนนิงยิงปืนสลุต ไม่ได้ยิงเมื่อแรกเสด็จพระราชดำเนินถึง เพราะเป็นวันอาทิตย์

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินโดยเรือมอเตอร์ ไปขึ้นที่ยอนสตันเปีย มีสมเด็จพระเจ้า

ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ กับเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์โดยเสด็จ เมื่อถึงท่าแล้วเสด็จขึ้นทรงรถม้าที่พระพิเทศพานิชได้จัดเตรียมไว้ถวาย เสด็จพระราชดำเนินไปที่เฮอรีกันเฮาส์ ทอดพระเนตรสถานที่ของหลวงต่าง ๆ ทั้งโพที่ทรงปลูกไว้ด้วย แล้วเสด็จไปสวนบอตันนิกลกาเดน เสด็จลงจากรถทรงพระดำเนิน แล้วเสด็จไปประพาสสระขังน้ำ ทรงพระดำเนินแล้วประทับอยู่ครู่หนึ่ง แล้วเสด็จทรงรถไปประทับทอดพระเนตรแรฟแฟลโฮเต็ล เวลาย่ำค่ำครึ่งเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงเรือพระที่นั่ง"

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ จนเสด็จกลับถึงพระนครเมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๖ ในระหว่างนั้นเมื่อถึงกำหนดทำพระราชพิธีประจำพระนครอย่างใด ๆ ถ้าเป็นการซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จเอง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชก็เสด็จไปประทับเป็นประธานต่างพระองค์ ทำการพระราชพิธีตามแบบอย่างเช่นเคยทำมา พระราชพิธีบางอย่างจะทำตามแบบอย่างเช่นเคยไม่เหมาะแก่เวลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไม่อยู่ ก็โปรดให้แก้ไขตามควรแก่การบ้าง จะพรรณนาการพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งได้ทำในเวลาเสด็จไม่อยู่ครั้งนั้นแต่พอสังเขป คือ

ในเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๒๖ ทำการพระราชพิธีเถลิงศกสงกรานต์ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน บอกบุญก่อพระทรายที่วัดเบญจมบพิตรตามเคย เวลาเย็นพระสงฆ์สวดมนต์ฉลองพระทราย รุ่งขึ้นเลี้ยงพระ

วันที่ ๑๓ เมษายน นิมนต์พระราชาคณะสูงอายุกว่า ๖๐ ปี มีจำนวน ๓๙ รูปสวดมนต์ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย รุ่งขึ้นทรงสรงน้ำพระสงฆ์สูงอายุ แล้วเลี้ยงข้าวแช่

วันที่ ๑๕ เมษายน สดับปกรณ์ผ้าคู่พระบรมอัฐิและพระอัฐิในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย สรงน้ำพระพุทธรูปในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และสดับปกรณ์พระอัฐิพระราชวงศ์ที่หอพระนาค

วันที่ ๒๓ เมษายน ทำการพระราชพิธีจรดพระนังคัล พระสงฆ์สวดมนต์ ณ พระที่นั่งสุทไธศวรรย์ วันที่ ๒๔ เมษายน เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์แรกนาขวัญที่ทุ่งส้มป่อย

ในเดือนพฤษภาคม เป็นกลางเดือน ๖ กำหนดทำพระราชพิธีวิศาขบูชา แต่เป็นเวลาเสด็จไม่อยู่ โปรด ฯ ให้ทำพิธีที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามในวันที่ ๒๖ พฤษภาคมวันเดียว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าเสด็จไปบูชาพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต แล้วทำพิธีเดินเทียนและมีพระธรรมเทศนาตามเคย

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม เวลาบ่าย เชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิออกประดิษฐานในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย สดับปกรณ์กาลานุกาลตามธรรมเนียม ครั้นเวลาค่ำ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จไปทรง

บูชาและทำพิธีเดินเทียนที่วัดเบญจมบพิตร เหมือนเช่นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เคยทรงประพฤติมาอีกวันหนึ่ง

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม เคยมีการบำเพ็ญพระราชกุศลทรงอุทิศพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ฯ พระอัครชายาเธอ ฯ เป็นการประจำปี ในปีนี้ เชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ และพระอัฐิออกประดิษฐานที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท นิมนต์พระสงฆ์ ๒๐ รูปเจริญพระพุทธมนต์ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่ง แล้วสดับปกรณ์เหมือนเคยทำมาในปีก่อน ๆ

ถึงเดือนกรกฎาคม ก่อนเข้าพรรษา ในปีนี้มีหม่อมเจ้าจะทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ๒ องค์ คือ หม่อมเจ้าน้อย ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวรศักดาพิศาลองค์ ๑ หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการองค์ ๑ แต่หม่อมเจ้าน้อยจะทรงผนวชฝ่ายมหานิกาย ส่วนหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์จะทรงผนวชฝ่ายธรรมยุติกา จึงโปรดให้จัดการทรงผนวชเป็น ๒ งานต่อกัน

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม เวลาค่ำมีพิธีสมโภชหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันที่ ๑๘ กรกฎาคม เวลาบ่าย ๔ โมงทรงผนวชที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวชิรญาณวโรรสเป็นพระอุปัชฌาย์

ในวันที่ ๑๘ กรกฎาคมนั้น เวลาค่ำสมโภชหม่อมเจ้าน้อย ที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันที่ ๑๙ กรกฎาคม เวลาบ่าย ๕ โมง

ทรงผนวชในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระวันรัต วัดมหาธาตุเป็นพระอุปัชฌาย์

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม นับเวลาซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยุโรปถึงกึ่งกำหนด และได้ข่าวว่าตั้งแต่เสด็จไปทรงเป็นสุขสำราญ เป็นเหตุให้เกิดความปีติยินดี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจึงโปรดให้มีการสโมสรรื่นเริงที่ศาลาอันเตปุริกธุริณหน้าพระที่นั่งอภิเษกดุสิต(๑)

เวลาบ่าย โปรดให้มีการเลี้ยงน้ำชาพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย บรรดาซึ่งมีแก่ใจไปประชุมกัน ณ พระราชวังสวนดุสิต

เวลาค่ำ ๒ ทุ่ม โปรดให้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ กับทั้งข้าราชการซึ่งเป็นสมาชิกอันเตปุริกธุริณไปเลี้ยงอาหารเย็น เวลาเลี้ยงมีเครื่องดนตรีและแตรวงบรรเลงสลับกันไป ครั้นเลี้ยงแล้วประทานสมุดพกและซองบุหรี่เป็นที่ระลึกแก่บรรดาผู้ที่ได้รับเชิญ แล้วมีละคอนพูดคณะสวนจิตรลดา ไปจนสองยามจึงได้เลิกประชุม

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม เป็นวันกลางเดือน ๘ กำหนดเข้าพรรษา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จทรงจุดเทียนพระพรรษา และถวายพุ่มพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วถวายพุ่มพระราชาคณะ พระครู พระสงฆ์ราชภัฏซึ่งบวชใหม่ และประทานเทียนชนวนให้พระบรมวงศานุวงศ์ไปทรงจุดเทียนพรรษาตาม

---

(๑) เรื่องศาลาอันเตปุริกธุริณ จะอธิบายต่อไปข้างหน้า

พระอารามหลวง ส่วนพระองค์เสด็จไปทรงจุดเทียนพรรษาวัดพระเชตุพนด้วย

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม มีการสดับปกรณ์กาลานุกาลในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แล้วเสด็จไปจุดเทียนพรรษา ถวายพุ่มพระสงฆ์ ณ วัดเบญจมบพิตร

วันที่ ๒๖ กรกฎาคม เสด็จไปถวายพุ่มพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส และพระสงฆ์วัดบวรนิเวศ ตามอย่างซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงประพฤติมา

เดือนกันยายน ถึงอภิลักขิตมงคลเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชโปรดให้จัดการทำพระราชพิธีตามอย่างซึ่งเคยทำมาแต่ก่อน เป็นแต่ย้ายการพิธีซึ่งเคยทำชั้นในพระราชนิเวศ ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ มาทำที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีรายการพระราชพิธีดังนี้

วันที่ ๑๙ กันยายน พระสงฆ์ ๑๐ รูปเจริญพระพุทธมนต์ และโหรบูชาเทวดานพเคราะห์ ที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามแห่งหนึ่ง

พระสงฆ์วัดราชประดิษฐ์ ๕ รูปสวดมนต์นวคหายุสมธรรม และโหรบูชาเทวดานพเคราะห์ ที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยอีกแห่งหนึ่ง

วันที่ ๒๐ กันยายน เวลาเช้าเลี้ยงพระสงฆ์ที่สวดนวคหายุสมธรรมที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

เวลาเย็นพระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดมนต์ โหรบูชาเทวดานพเคราะห์ที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเหมือนวันก่อน คณะสงฆ์จีน

และญวน พร้อมทั้งขุนนางจีนถวายกิมฮวยอั้งติ๊ว เวลาเมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนการพิธีที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย สมเด็จพระวันรัต วัดมหาธาตุ ถวายเทศนามงคลสูตรกัณฑ์หนึ่ง สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดอรุณ ถวายเทศนารัตนสูตรกัณฑ์หนึ่ง

วันที่ ๒๑ กันยายน เวลาเช้าเลี้ยงพระสงฆ์ที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย คือพระสงฆ์ซึ่งได้สวดมนต์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ๒ วันกับที่จะสวดในวันนั้นอีกวันหนึ่ง รวมเป็นจำนวนพระสงฆ์ ๓๐ รูปด้วยกัน

ครั้นเวลากลางวัน ซึ่งเคยเป็นเวลาพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย เข้าเฝ้า ฯ ถวายชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกปีมา ในปีนี้เสด็จ ฯ ไม่อยู่ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชโปรดให้เชิญพระบรมรูป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้เขียนใหม่เมื่อเสด็จอยู่ในยุโรปคราวนี้ และพระราชทานมาถึงเมื่อก่อนงานไม่ช้านัก ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งเศวตฉัตรที่ในท้องพระโรงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งเป็นที่เคยเข้าเฝ้าฯ แล้วทรงนำพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง เข้าไปถวายบังคมพระบรมรูปต่างพระองค์

ครั้นเวลาบ่ายโมง ราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ถวายพระพรชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างเคยมาแต่ก่อน

เวลาค่ำพระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ โหรบูชาเทวดานพเคราะห์ที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามอีกวันหนึ่ง ส่วนที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระสงฆ์ธรรมยุติกา ๖๐ รูปสวดพระพุทธมนต์

วันที่ ๒๒ กันยายน เวลาเช้าเลี้ยงพระสงฆ์ ๖๐ รูปที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แล้วประทานเงินตราผ้านุ่งผ้าห่มแก่ข้าราชการฝ่ายหน้าที่สูงอายุ ส่วนข้าราชการฝ่ายในที่สูงอายุนั้น สมเด็จพระบรมราชินีนาถพระราชทาน เสร็จแล้วตั้งบายศรีเวียนเทียนสมโภชตามประเพณี

ครั้นเวลาย่ำค่ำเศษ โหรบูชาเทวดาที่ชาลาเบื้องบุรพาทิศแห่งพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ส่งพระเคราะห์พระพฤหัสบดี และรับพระเคราะห์พระราหูที่เข้าประจำพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามตำราโหราศาสตร์ เสร็จแล้วมีเทศนาในงานเฉลิมพระชนมพรรษาที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยต่อมาอีก ๒ กัณฑ์ คือ พระพิมลธรรมวัดโสมนัสวิหาร ถวายเทศนาเมตตสูตรกัณฑ์หนึ่ง พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าพระสถาพรพิริยพรตวัดราชบพิธ ถวายเทศนาเทวตาทิศนกถากัณฑ์หนึ่ง เป็นเสร็จการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเพียงนี้

คำถวายชัยมงคลในวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้ทรงส่งเป็นคำโทรเลขไปทูลเกล้า ฯ ถวาย ดังนี้

"ข้าพระพุทธเจ้าพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย ซึ่งได้มาชุมนุมพร้อมกันในวันเฉลิมพระชนมพรรษาแห่งใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทนี้ มีความยินดีขอพระราชทานถวายชัยมงคล

และแสดงความเคารพนับถือและความซื่อสัตย์สุจริต และความจงรักภักดี อันได้เคยมีอยู่ในจิตของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสมอมานั้น ต่อใต้ฝ่า-ละอองธุลีพระบาท และพระมหาเศวตฉัตรอีกครั้งหนึ่ง อนึ่ง การเสด็จพระราชดำเนินประพาสจากพระราชนิเวศน์ แม้กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมีความรู้สึกอยู่ข้างจะเปลี่ยวใจก็ดี กลับเป็นการที่กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความมานะขึ้นอีก เพื่อจะได้นำคำถวายชัยมงคลของข้าพระพุทธเจ้าขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจงทรงพระเจริญสุขพลปฏิภาณปราศจากโรคาพาธและสรรพภยันตราย เพื่อจะได้เสด็จพระราชดำเนินกลับมาสู่ท่ามกลางแห่งประชาชนนิกร ซึ่งมีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่า-ละอองธุลีพระบาทโดยเร็ว เพื่อจะได้ทรงทำนุบำรุงให้ดำเนินไปในวิถีซึ่งนำไปสู่ความเจริญและความรุ่งเรืองต่อไปชั่วกาลนาน ขอเดชะ ฯ

(ลงพระนาม) "วชิราวุธ"

แล้วส่งคำถวายชัยมงคลเป็นจดหมายไปทูลเกล้า ฯ ถวายอีก ๓ ฉบับ ดังนี้

คำถวายชัยมงคล
ในการเฉลิมพระชนมพรรษา
ของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายหน้า

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในการเฉลิมพระชนมพรรษาเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เคยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายชัยมงคลพร้อมกัน ปีนี้วันเฉลิม

พระชนมพรรษาประจวบเวลาที่มิได้เสด็จประทับอยู่ในพระราชอาณาจักร ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีโอกาสที่จะได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายชัยมงคลตามอย่างที่ได้เคยมา จึงรู้สึกความว้าเหว่เปลี่ยวใจอยู่ทั่วกัน แม้หมู่อาณาประชาราษฎรที่ได้เคยอวยชัยถวายพระพรในวันนี้ ก็ย่อมจะมีความเปลี่ยวใจในปีนี้เหมือนกัน โดยเหตุที่ได้ทราบว่าเป็นเวลามิได้เสด็จอยู่ในพระราชอาณาจักร แต่ความรู้สึกเปลี่ยวใจที่มีอยู่ทั่วกันดังนี้ ยิ่งจะชักชวนให้มีความประสงค์ที่จะถวายชัยมงคลในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ด้วยน้ำใจอันเต็มไปด้วยความสวามิภักดิ์ และระลึกถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอย่างยิ่ง พร้อมด้วยความยินดีที่ได้ทราบข่าวมาเนือง ๆ ว่า การเสด็จประพาสยังนานาประเทศครั้งนี้ ได้มีผลสำคัญ คือบำบัดพระโรคที่ไม่ทรงสบายคลายขึ้นแล้ว และทรงเจริญพระบรมสุขสำราญตลอดทาง กับทั้งผู้ที่เป็นใหญ่ในนานาประเทศได้รับเสด็จโดยทางสัมพันธมิตรไมตรี ทั้งชนชาวยุโรปก็มีความนิยมยินดีในการที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จพระราชดำเนินนั้น ได้เปล่งอุทานวาจาแสดงความปราโมทย์ทั่วทุกประเทศ เป็นเหตุให้เกิดความปีติยินดีของประชาชนชาวสยามรัฐทั่วหน้า อันในเวลานี้พร้อมกันตั้งหน้าหมายตาคอยรับเสด็จใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทกลับคืนเข้าสู่พระนคร

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมใจกันถวายชัยมงคล ขออำนาจรัตนตรัยจงให้ผล ให้สรรพสิ่งใด ๆ ที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระราชประสงค์นั้นสำเร็จดังพระราชหฤทัยประสงค์ทุกประการ ปวงภัยอย่าได้มาแผ้วพาลยุคลบาท ปวงปัจจามิตรคิดใดให้วิปลาสอย่าได้สมดัง

ความปรารถนา ในมรรคาที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะได้เสด็จพระราชดำเนิน อย่าให้มีสิ่งใดกีดขวางกางกั้น เพื่อจะได้เสด็จโดยสะดวกเร็วพลันเข้าคืนพระนครโดยสวัสดิภาพ ขอเดชะ ฯ

คำถวายชัยมงคลของ
พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการฝ่ายใน

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

กาละนี้เป็นมงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นคราวเกิดปรีดาปราโมทย์ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั่วหน้า ได้เคยมาประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท กราบบังคมทูลถวายชัยมงคล แสดงความสวามิภักดิ์และจงรักเคารพของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสมอมา ขอนข้าพระ-พุทธเจ้าทั้งหลายถือว่าเป็นสิริมงคลของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วย คราวนี้เป็นเวลาที่เสด็จไม่อยู่ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ได้ช่องที่จะประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเหมือนเคยมา แต่ก็มีปรารถนาจะได้แสดงกตเวทิตาจิตของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยประการใดประการ-หนึ่งตามแต่จะเป็นได้ เพื่อมงคลสมัยจะไม่ล่วงไปเฉย ๆ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทราบเกล้า ฯ อยู่ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทวีปยุโรปเที่ยวนี้ ก็เพื่อจะทรงบำรุงพระองค์ที่ทรงบอบบ้า เพราะทรงพระอุตสาหะจัดในพระราชกิจ ต้องห่างไกลจากพระนคร ทั้งจะทรงพระลำบากในมัคคันดรวิถีสักเพียงไร และยังจะมีพระราชหฤทัยสอดส่องถึงพระราชธุระอยู่ข้างหลัง ทั้งนี้ก็เพื่อหิตานุหิตประโยชน์แก่

รัฐมณฑลและประชาชนทั่วไป ถึงเสด็จอยู่ในที่ไกลเช่นนั้น พระมหากรุณาก็ยังแผ่ตลอดมาถึงข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เป็นฝ่ายนารี ทั้งในทั้งนอกราชสำนัก ข้อนี้พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีทางอื่น ได้แต่จะส่งคำถวายชัยมงคลของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายไปแทนตนในมหามงคลกาลอันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านารีทั้งพระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทในราชสำนัก ทั้งนางห้ามเจ้าและภรรยาเสวกามาตย์ ขออาราธนาอานุภาพพระรัตนตรัย ขออัญเชิญเทพยดาผู้ทรงมหิทธิศักดิ์ และขอเสี่ยงอำนาจพระมหากรุณาธิคุณจงอภิบาลรักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระเกษมสานต์หายพระโรค นิราศสรรพภยุปัทวันตราย มีพระเดชานุภาพและเกียรติพระยศแผ่ผายทั่วทิศานุทิศ ขอหมู่ปัจจามิตรจงกลับร้ายกลายดี ขอประเทศที่เป็นสัมพันธมิตรจงรักษาไมตรีสนิทสนมเสมอไป ขอพระราชอาณาจักรนี้จงไพบูลย์มั่งคั่ง ขอพระบรมราชวงศ์นี้จงยั่งยืนถาวร อนึ่งขอจงเสด็จพระราชดำเนินกลับคืนถึงพระนครโดยสวัสดิภาพ ขอเดชะ ฯ

คำถวายชัยมงคล

ของพวกทูตและกงสุลต่างประเทศในกรุงสยาม

ขอเดชะ ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทำคำถวายชัยมงคลของรัฐบาลทั้งปวง ซึ่งมีผู้แทนอยู่ในกรุงเทพ ฯ นี้ มาถวายในงานเฉลิมพระชนม-

พรรษาแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมชนกนาถ และข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานได้ทรงโปรดกราบบังคมทูลพระกรุณา ความชื่นชมยินดีของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ได้ทราบเกล้าฯ แน่ชัดว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชสำราญยิ่งขึ้น ดังปรากฏในพระราชโทรเลขที่ได้มีมาเนือง ๆ นั้น

ข้าพระพุทธเจ้าจะละเลยเสียไม่ได้ในการที่จะกราบบังคมทูลความนิยมยินดีที่ได้เห็นการในบ้านเมืองเป็นไปอยู่โดยเรียบร้อยดีในระหว่างเวลาที่ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงสำเร็จราชการรักษาพระนคร ในเวลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองนานาประเทศ

และข้าพระพุทธเจ้าขอให้พระผู้เป็นเจ้าในสากลอภิบาลรักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน และฝ่าละอองธุลีพระบาททั้งสองพระองค์ให้ดำรงพระชนมายุยืนยาวนาน เพื่อจะได้ให้การดีที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ว่าจะเป็นต่อไปในภายหน้าของกรุงสยามนั้นได้เป็นจริงขึ้นเต็มบริบูรณ์ด้วย

วันที่ ๒๓ กันยายน เป็นวันพระราชพิธีฉลองพระชันษา

ที่เรียกว่าฉลองพระชันษา คือฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาซึ่งทรงสร้างใหม่ปีละองค์ แต่วันกำหนดที่ทำการพิธีนั้น กำหนดต่างกันกับพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา การพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ถือเอาวันพระบรมราชสมภพ โดยทางสุริยคติ คือวันที่ ๒๑ กันยายนเป็นฤกษ์ ส่วนงานฉลองพระชันษานั้น ถือเอาตรงวันพระบรมราชสมภพ

โดยทางจันทรคติ คือเดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ เป็นฤกษ์ การที่ทำพิธีทั้งสองนั้น บางทีจึงห่างกันและบางทีจึงชิดกัน

วันที่ ๒๓ กันยายน เวลาเย็นพระสงฆ์วัดราชบพิธ วัดเบญจมบพิตร วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ รวม ๕๕ รูปตามจำนวนพระชันษา สวดมนต์ที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เสร็จพระสงฆ์สวดมนต์แล้ว มีดอกไม้เพลิงจุดเป็นพุทธบูชา

วันที่ ๒๔ กันยายน เวลาเช้าเลี้ยงพระสงฆ์ ๕๕ รูปที่ได้สวดมนต์ เวลาบ่ายตั้งบายศรีเวียนเทียนสมโภชพระพุทธรูปพระชนมพรรษา เวลาค่ำ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรสถวายเทศนามงคลวิเศษกัณฑ์หนึ่ง เทศน์จบแล้วจุดดอกไม้ไฟเป็นพุทธบูชาอีกวันหนึ่งเป็นเสร็จงาน

ในเดือนตุลาคม ทำพระราชพิธีถือน้ำฤดูสารท วันที่ ๓ เวลาค่ำ พระสงฆ์ราชาคณะสวดมนต์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วันที่ ๔ ตุลาคม เวลาบ่าย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชประทับเป็นประธาน พร้อมด้วยพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ให้ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนถือน้ำที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วพร้อมกันมาถวายบังคมพระบรมอัฐิ ณ ชาลาพระที่นั่งสนามจันทร์ตามเคย เมื่อถวายบังคมพระบรมอัฐิแล้ว ทำพิธีอันเป็นส่วนพิเศษสำหรับเวลาเสด็จไม่อยู่ คือสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงนำพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวงเข้าไปถวายบังคมพระมหาเศวตฉัตรที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยต่างพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วเสวยน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ทุกพระองค์ ต่อนั้นเสด็จประทับเป็นประธานให้ข้าราชการทั้งปวงซึ่งถือน้ำที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว เข้าไปถวายบังคมพระมหาเศวตฉัตรตามลำดับผู้ใหญ่ผู้น้อยทั่วทุกคน

ส่วนฝ่ายในนั้น สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฯ เสด็จประทับเป็นประธาน ถือน้ำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณตามเคย แล้วทรงนำพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน ขึ้นไปถวายบังคมพระมหาเศวตฉัตร ที่ท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๕ ตุลาคม ทำการพระราชพิธีสารทที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินี ฯ กับสมเด็จพระพันปีหลวง ประดิษฐานทางมุขตะวันตก ตั้งพระพุทธรูปทางมุขตะวันออก พระสงฆ์ ๔๕ รูปสวดพระพุทธมนต์แล้วสดับปกรณ์ และมีพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่ง และสดับปกรณ์อีก ๕๐๐

วันที่ ๖ ตุลาคม เชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิกลับแล้ว พระสงฆ์อีก ๔๕ รูป สวดมนต์ที่พระมหาปราสาทเป็นส่วนพิธีสารทอีกวันหนึ่ง

กลางเดือน ๑๑ มีการบำเพ็ญพระราชกุศลออกพรรษา พร้อมกับการพระราชกุศลทักษิณานุปทานในวันประสูติและสวรรคตแห่งพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับทั้งกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์

วันที่ ๒๐ ตุลาคม เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบรมอัฐิกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ ออก

ประดิษฐานที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นส่วนวันพระราชสมภพ พระสงฆ์สวดมนต์ ๓๐ รูป แล้วมีเทศนากัณฑ์หนึ่ง พระสงฆ์สดับปกรณ์อีก ๑๐๐ รูป

วันที่ ๒๑ ตุลาคม ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานเป็นส่วนวันเสด็จสวรรคตอีกวันหนึ่ง มีรายการเหมือนกับวันก่อน

วันที่ ๒๒ ตุลาคม มีการสดับปกรณ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเป็นส่วนกาลานุกาลสำหรับฤดูออกพรรษา และมีเทศนาด้วยกัณฑ์หนึ่ง

วันที่ ๒๖ ตุลาคม ตรงกับเดือน ๑๑ แรม ๕ ค่ำ เป็นวันเริ่มการพระกฐิน

พระกฐินซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เคยเสด็จทรงทอดเองนั้น ในปีนี้สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฯ เสด็จทรงทอดวันหนึ่ง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จทรงทอดสองวัน

วันที่ ๒๖ ตุลาคม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จโดยกระบวนรถม้า ทรงทอดพระกฐินวัดบวรนิเวศที่ ๑ วัดราชประดิษฐ์ที่ ๒ วัดมหาธาตุที่ ๓

วันที่ ๒๙ ตุลาคม สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฯ เสด็จโดยกระบวนราบเต็มยศ ทรงทอดพระกฐินวัดพระเชตุพนที่ ๑ วัดราชบุรณะที่ ๒ วัดราชบพิธที่ ๓

วันที่ ๓๐ ตุลาคม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จโดยกระบวนเรือพายเต็มยศ ทรงทอดพระกฐินวัดอรุณราชวรารามที่ ๑ วัดกัลยาณมิตรที่ ๒

ถึงเดือนพฤศจิกายน วันที่ ๑๑ เป็นอภิลักขิตสมัย ตรงกับวันพระบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เคยทำการพระราชพิธีฉัตรมงคลทุกปีมา

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พระสงฆ์ ๘๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน เวลาเช้าเลี้ยงพระ แล้วพราหมณ์อ่านดุษฎีสังเวย และเวียนเทียนสมโภชพระมหาเศวตฉัตร กับทั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ตามเคยเหมือนแต่ก่อน

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงเปิดสะพานข้ามคลองถนนตรงหัวถนนสีลมที่ตำบลศาลาแดง เนื่องในการพระราชพิธีฉัตรมงคล

การสร้างสะพานซึ่งทรงเปิดนี้ เดิมทีเดียวถึงงานเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยทรงบริจาคพระราชทรัพย์แจกแก่ชาวพระนครที่สูงอายุทั้งชายทั้งหญิง ถึงเวลางานเมื่อใด นครบาลก็ป่าวร้องให้ราษฎรสูงอายุพากันเข้ามารับพระราชทาน ปีแรก ๆ ก็เรียบร้อย แต่ภายหลังมายุ่งยาก ด้วยพวกคนโลภเข้ามาแย่งทาน ทรงพระราชดำริว่าการที่ทรงบริจาคพระราชทรัพย์แจกแก่ตัวบุคคลเช่นนั้นเป็นประโยชน์น้อยกว่าสร้างสิ่งถาวรให้เป็นสาธารณประโยชน์แก่มหาชนทั่วไป จึงโปรดให้เปลี่ยนประเพณีที่ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ในงานเฉลิมพระชนมพรรษามาสร้างสะพานปีละสะพาน เดิมทรงขนานนามสะพานตามจำนวนปีพระชันษา เช่นสะพานที่เปิดในคราวนี้ เรียกว่า

"สะพานเฉลิม ๕๔" ต่อมาทรงพระราชดำริว่าจำจำนวนเลขเรียกชื่อสะพานยาก จึงโปรดฯ ให้เป็นนามต่างๆ กัน เช่นว่า สะพานเฉลิมโลกและสะพานเฉลิมหล้า เป็นต้น

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลกาลานุกาลสดับปกรณ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิที่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในกำหนดสิ้นวสันตฤดูตามเคย

เรื่องตั้งศาลาอันเตปุริกธุริณ

มีการอีกอย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้น เนื่องในการรักษาพระนครเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยุโรปครั้งนี้ ควรจะเล่าเรื่องราวไว้ให้ปรากฏในจดหมายเหตุด้วย ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว ว่าตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกจากพระนครไป พระบรมวงศานุวงศ์มีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นประธาน กับทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยไปประชุมกันที่หน้าพระที่นั่งอภิเษกดุสิตในเวลาบ่ายทุกๆ วัน ครั้นเวลาพลบค่ำ ผู้ซึ่งไม่มีหน้าที่จะต้องอยู่ประจำก็พากันกลับ แต่นั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จประทับที่ประชุมสภารักษาพระนครหรือสภาเสนาบดีต่อไป ตามวันกำหนดของการประชุมสภานั้นๆ ไปจนราวเวลา ๒ ทุ่มจึงเลิก ต่อเวลานั้นไปข้าราชการในพระราชสำนัก คือในกรมวัง ตำรวจ มหาดเล็ก และชาวพระคลังข้างที่เป็นต้น ที่มีหน้าที่อยู่ประจำเวรบ้าง และไม่ต้องประจำเวรบ้าง มีสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงวังเป็นประธาน ยังอยู่ต่อไปจนสี่ทุ่มห้าทุ่มจึงได้เลิกเป็นนิจดังนี้

อยู่มาวันหนึ่ง ข้าราชการในพระราชสำนักซึ่งอยู่ในสโมสรนั้นคนหนึ่ง มีแก่ใจหาอาหารไปเลี้ยงเพื่อนข้าราชการในพระราชสำนักด้วยกัน ผู้ซึ่งได้กินเลี้ยงพากันเห็นชอบด้วย ต่างคนต่างจึงรับจะหาอาหารเย็นไปเลี้ยงในวันอื่นบ้าง ก็เกิดบันเป็นเวรให้หาไปเลี้ยงในวันพุธกับวันเสาร์ แต่เดิมก็เลี้ยงกันเฉพาะข้าราชการในพระราชสำนักที่อยู่จนเวลาเลิกประชุมแล้วราวเจ็ดคนแปดคน ต่อมาผู้ที่รับเวรเลี้ยงชวนพวกพ้องที่ไปตอนบ่ายบางคน ให้รออยู่กินอาหารเย็นในวันที่ตนเลี้ยง ใครได้ไปกินก็รู้สึกว่าตนควรจะต้องรับเวรเลี้ยงตอบแทนบ้าง จึงเกิดมีผู้รับเวรเลี้ยงมากขึ้นทุกที การที่เชิญก็เชิญขยายกว้างออกไปทุกที จนถึงเชิญเสด็จเจ้านายและเสนาบดีที่นั่งประชุม ตลอดถึงเชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชด้วยเป็นที่สุด การที่เลี้ยงกันวันพุธและวันเสาร์นั้น จึงกลายเป็นการสโมสรเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ในเวลาเมื่อเสด็จไม่อยู่ครั้งนั้นเดิมเมื่อสมาชิกยังน้อย ประชุมและเลี้ยงกันที่ชานพักข้างหน้าพระที่นั่งอภิเษกดุสิตบ้าง ในสนามหญ้าบ้าง ครั้นเข้าฤดูฝน และมีจำนวนสมาชิก (คือผู้ที่ได้มีแก่ใจรับเลี้ยง) มากขึ้น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงวัง ซึ่งอยู่ในตำแหน่งผู้บำรุงสโมสรนั้นจึงทรงพระดำริให้สร้างศาลาโถงทำด้วยเครื่องไม้มุงจากหลังหนึ่งที่ริมสนามหญ้า ทางฟากตรงข้ามกับพระที่นั่งอภิเษกดุสิต สำหรับเป็นที่เลี้ยงเมื่อสร้างศาลาขึ้นแล้ว เกิดมีปัญหาว่าจะเรียกชื่อศาลานั้นว่ากระไร สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ทรงวานเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ซึ่งถนัดคิดชื่อแปลก ๆ ให้ขนานนามศาลานั้น เจ้าพระยาภาส ฯ คิดขนานนามว่า "ศาลาอันเตปุริกขุริณ" ก็เห็นชอบพร้อมกัน เพราะเข้าใจว่า

เรียกยากคงจะไม่มีใครสามารถจำชื่อนั้นไว้ได้ เป็นชื่ออันสมควรแก่ศาลาซึ่งสร้างใช้แต่ชั่วคราวเดียว เมื่อรื้อตัวศาลาชื่อก็จะได้สูญไปตามกัน แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ความเห็นขบขันในชื่อของศาลากลับพาให้จำได้แม่นยำ แต่มักเรียกกันโดยย่อว่า "ศาลาอันเต" คำว่า "อันเต" ก็เลยเรียกเป็นนามของสโมสรว่า "สโมสรอันเต" และเรียกประเพณีการที่ผลัดเวรกันเลี้ยงว่า "เลี้ยงอันเต" สืบมา

การเลี้ยงอันเตตอนเมื่อสร้างศาลาเสร็จแล้ว มีสมาชิกประมาณราว ๕๐ เศษ ก็การเลี้ยงนั้น ผู้ที่รับเวรเลี้ยงรับด้วยความยินดีเต็มใจมาด้วยกันทุกคน จึงเกิดคิดเพิ่มเติมด้วยประการต่าง ๆ นอกจากการเลี้ยงมีขึ้นเป็นลำดับมา เป็นต้นว่าในเวลาเลี้ยงให้มีแตรวงหรือปี่พาทย์มโหรีบ้าง แล้วมีพวงดอกไม้หรือสิ่งของแจกกันเป็นที่ระลึกเมื่อเวลาเลี้ยงแล้วบ้าง ทีหลังถึงพาหนังฉาย ซึ่งในสมัยนั้นพึ่งมีพวกญี่ปุ่นเอาเข้ามาตั้งโรงเล่นในกรุงเทพ ฯ (ตรงที่สร้างโรงหนังนาครเกษมบัดนี้ จึงเรียกกันว่า "หนังญี่ปุ่น") มาเล่นบ้าง หาละคอนพูด ละคอนรำและการเล่นอย่างอื่น ๆ มาเล่นบ้าง แต่จะได้มีใครบังคับให้จำเป็นอย่างใดนั้นก็หาไม่ หากเต็มใจทำเอง เพราะสมาชิกคนหนึ่งก็ได้มีเวรเลี้ยงเพียงครั้งหนึ่งหรือสองครั้งเป็นอย่างมาก การเลี้ยงอันเตจึงเป็นการครึกครื้นรื่นเริงทุกคราว พอแก้เงียบเหงาในเวลาเสด็จไม่อยู่ ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึงพระนคร ได้ทรงทราบเรื่องก็ทรงยินดี จึงทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้มีการเลี้ยงพระราชทานสโมสร "อันเต" เป็นการตอบแทน ดังจะกล่าวในเรื่องตอนรับเสด็จ ฯ ต่อไปข้างหน้า

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยรับเสด็จกลับคืนพระนคร

ในเวลาเมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยุโรปนั้น รัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสปรึกษาหาทางที่จะปรองดองระงับเหตุบาดหมางกันมาแต่ก่อน ด้วยเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส และเรื่องเขตแดน ได้ตกลงทำหนังสือสัญญากันเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕ ฝ่ายไทยยอมยกเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณ อันเป็นหัวเมืองเขมรให้แก่ฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสยอมให้คนชาวตะวันออกในบังคับฝรั่งเศสอยู่ในอำนาจศาลไทย และยอมคืนเมืองตราดให้แก่ไทย กับทั้งยอมถอนทหารที่ได้มาตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรีถึง ๑๒ ปีนั้นกลับไป ไม่ล่วงล้ำเกี่ยวข้องแดนไทยดังแต่ก่อน หนังสือสัญญานี้ได้รับอนุมัติในปาลิเมนต์ฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖ เวลาเมื่อตกลงกันแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในยุโรป จึงมีพระราชประสงค์จะใคร่เสด็จไปเยี่ยมเยือนทรงแสดงความยินดีต่อประชาชนชาวเมืองตราดและเมืองจันทบุรี อีกประการหนึ่งทรงพระราชปรารภว่าเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปครั้งก่อนนั้น ที่ในกรุงเทพ ฯ ได้จัดรับเสด็จ ฯ มีการมหรสพรื่นเริงต่าง ๆ ติดต่อกันไปกว่าเดือนหนึ่ง เสด็จไปยุโรปครั้งนี้ก็มิได้เสด็จไปในทางราชการเหมือนครั้งก่อน ที่จะจัดการรับเสด็จฯ ไม่ควรจะให้เปลืองทุน

และเสียเวลาของคนทั้งหลาย พากันเหน็ดเหนื่อยเหมือนอย่างครั้งก่อน จึงมีรับสั่งมาว่าเมื่อเสด็จออกจากเมืองสิงคโปร์มากรุงเทพ ฯ ในขากลับจะเสด็จแวะเมืองตราดและเมืองจันทบุรีด้วย และการรับเสด็จ ฯ นั้นจะจัดอย่างไรก็ตาม แต่ถ้าให้แล้วเสร็จไปได้ในวันเดียวจะเป็นที่พอพระราชหฤทัยกว่าอย่างอื่น อนึ่ง ได้ทรงสร้างเสมาไว้เป็นของพระราชทานฝากบุตรธิดาชาวพระนคร จะโปรด ฯ ให้ส่งเสมาเข้ามาให้ถึงกรุงเทพ ฯ ก่อนเสด็จกลับมาถึง ถ้าได้แจกในวันเสด็จกลับถึงพระนครได้ด้วยก็จะเป็นการดี มีกระแสรับสั่งมาดังนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจึงดำรัสสั่งให้จัดการรับเสด็จ ฯ ตามพระราชประสงค์ คือ

ให้เรือพระที่นั่งมหาจักรี มีเรือรบ ๓ ลำ คือเรือมุรธาวสิตสวัสดิ ๑ เรือพาลีรั้งทวีป ๑ เรือสุครีพครองเมือง ๑ เป็นเรือกระบวนไปรับเสด็จที่เมืองเกาะหมาก

พนักงานที่ไปรับเสด็จ ฯ นั้น ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นนายก นายพลเรือตรีพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ราชองครักษ์ เป็นผู้บังคับการกระบวนเรือที่ไปรับเสด็จนั้น พร้อมด้วยนายนาวาเอก พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิชัยเฉลิมลาภ ราชองครักษ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยตามตำแหน่งประจำกระบวนเสด็จทุกหน้าที่

อนึ่ง ทรงพระดำริว่า กระบวนเสด็จขากลับจะเสด็จไปเมืองตราดและเมืองจันทบุรีด้วย จึงโปรดให้มีกระบวนฝ่ายในไปเหมือนอย่างเคยเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลแต่ก่อนมา เชิญเสด็จพระอัครชายาเธอ

พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ เป็นประธานเสด็จไป พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสวรรคโลกลักษณาวดี เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา และเจ้าฟ้านิภานภดล และข้าราชการพนักงาน ผู้ใหญ่ผู้น้อยตามตำแหน่ง

ส่วนการรับเสด็จ ฯ ที่ในกรุงเทพ ฯ นั้น ก็โปรดให้จัดการรับเสด็จ เป็นการวันเดียวดังพระราชประสงค์ แจ้งอยู่ในรายการรับเสด็จซึ่งจะ ปรากฏต่อไปข้างหน้า และโปรดให้กระทรวงมหาดไทยมีท้องตราไปยัง ข้าหลวงเทศาภิบาล และผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี เมืองตราด ให้ทราบ พระราชประสงค์ซึ่งจะเสด็จไปเยี่ยมเมืองทั้งสองนั้น จะได้จัดการรับ เสด็จ ฯ และบอกล่วงหน้าให้ราษฎรชาวเมืองทราบทั่วกัน

กระบวนเรือรับเสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๖ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จลงไปส่งถึงท่าราชวรดิษฐ์ เมื่อเรือไปถึงเมืองสิงคโปร์และเมืองเกาะหมาก เจ้าเมืองนั้นๆ ได้ต้อนรับ เลี้ยงดูโดยอัธยาศัยไมตรีทุกแห่ง

เสด็จกลับถึงเมืองเกาะหมาก

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๑๒๖ เวลาบ่าย เรือรบซึ่งไปรับเสด็จทั้ง ๓ ลำ ออกไปทอดสมอเรียงลำดับคอยรับเสด็จอยู่นอกท่า พอเวลาก่อนย่ำค่ำ เรือเมล์ซักซันลำทรงมาถึง เรือรบก็ยิงปืนสลุต และทหารเรือโห่ถวาย พระพรชัยมงคลในเวลาที่เรือซักซันแล่นผ่าน แล้วแล่นเป็นกระบวน ตามมา พอเรือถึงท่าหน้ายอชเตาน์ เรือพระที่นั่งมหาจักรีซึ่งทอดสมอ อยู่ยิงสลุต พอเรือซักซันทอดสมอ พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการ

ผู้ใหญ่ซึ่งไปรับเสด็จต่างแต่งเต็มยศขาว ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ เรือซักซัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยโสมนัส ทรงจุมพิตพระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ และโปรด ฯ ให้ข้าราชการทั้งปวงเรียงตัวกันเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ครั้นมีพระราชดำรัสปฏิสันถารกับพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ จึงกราบบังคมทูลพระกรุณา ฯ ว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร พร้อมด้วยที่ประชุมได้ทรงมอบฉันทะให้นำเรือพระที่นั่งและเรือกระบวนรบออกมารับเสด็จ ณ ที่นี้ ขอพระราชทานอัญเชิญเสด็จทรงเรือพระที่นั่งกลับคืนสู่พระนคร

ครั้นเวลาทุ่ม ๑ กับ ๔๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะเสด็จพระราชดำเนินจากเรือซักซันมายังเรือพระที่นั่งมหาจักรี นายเรือซักซันและเจ้าหน้าที่ทั้งปวงได้แต่งเครื่องยศประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตั้งแถวส่งเสด็จพระราชดำเนิน แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี พอเสด็จลงสู่เรือเก๋งกรรเชียง ลอยลำห่างออกไปจากเรือซักซัน เรือพระที่นั่งมหาจักรีและเรือรบทั้ง ๓ ลำที่ได้ออกนามมาแล้วข้างต้น ได้พร้อมกันยิงปืนสลุตเสียงครื่นครั่นไปทั้งท่า

เมื่อเสด็จถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี ทหารประจำเรือได้ตั้งแถวรับเสด็จ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี และกระทำการเคารพโห่ถวายพระพรชัยมงคล โดยความชื่นชมยินดีทั่วหน้า

วันที่ ๗ พฤศจิกายน ๑๒๖ เวลาเช้า ๒ โมง เรือพระที่นั่งมหาจักรี ใช้จักรออกจากเมืองเกาะหมาก เรือซักซันเป่าแตรเพลงสรรเสริญพระบารมีในเวลาที่เรือพระที่นั่งผ่านไป ส่วนพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการซึ่งโดยเสด็จพระราชดำเนินมาในเรือซักซันนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้แยกเป็นสองกอง คือให้โดยเสด็จในเรือพระที่นั่งมหาจักรีกองหนึ่ง ให้เลยไปกับเรือซักซันไปลงเรือเมล์ที่เมืองสิงคโปร์ล่วงหน้า เสด็จพระราชดำเนินตรงไปกรุงเทพ ฯ อีกกองหนึ่ง

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๑๒๖ เวลาเที่ยง เรือเดินใกล้ฝั่งแหลมมลายูตลอดมา เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงตรวจทหารในเรือพระที่นั่ง พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการพร้อมกันเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทรงพระกรุณาโปรด ฯ เกล้าพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๓ มัณฑนาภรณ์และดุมเสื้อทองคำลงยาอักษรพระนามย่อสำรับ ๑ แก่หมอบั๋ว ซึ่งได้รับราชการในหน้าที่นายแพทย์ประจำพระราชสำนักในระหว่างเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป และได้รักษาราชการโดยเรียบร้อยเป็นที่พอพระราชหฤทัย กับโปรดเกล้า ฯ พระราชทานของที่ระลึกจากยุโรปแก่พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการ

เวลาทุ่ม ๑ ถึงซุนต่านโชล เรือพระที่นั่งแล่นรอช้าลง พระพิเทศพานิช กงสุลเยเนอราล ได้ขึ้นมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท นำหนังสือเมล์ขึ้นมาทูลเกล้า ฯ ถวาย แล้วโดยเสด็จมาในเรือพระที่นั่ง เวลายามครึ่ง

ถึงหน้าเมืองสิงคโปร์ พระพิเทศพานิชกราบถวายบังคมลากลับ เรือพระที่นั่งแล่นต่อไป ตอนดึกฝนตกมาก

วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๑๒๖ เมื่อคืนนี้เรือแล่นผ่านเกาะเล็กน้อยมาใกล้ฝั่งตะวันตกแห่งแหลมมลายู เวลาเช้า ๒ โมง เรือผ่านระหว่างเกาะปูโลออร์ ข้างทิศตะวันออก และเกาะปูโลเปมันจิล ข้างทิศตะวันตก แลเห็นเกาะหน้าเมืองปะหังได้แต่ไกล เวลา ๔ โมงเช้าผ่านเกาะทิวมัน (เกาะนาค) พอพ้นเกาะนาคไปแล้ว เรือแล่นในที่กว้างแลไม่เห็นฝั่ง เวลา ๕ ทุ่มครึ่ง ผ่านเกาะปุโลบราลา

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๑๒๖ เวลาย่ำรุ่งครึ่ง ผ่านเกาะเรดัง เวลาบ่ายเรือล้ำแหลมเขมรเข้ามาในอ่าวสยาม

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน เวลาบ่าย ๓ โมงแลเห็นเกาะกง เกาะกูด เกาะหมาก เกาะกระดาด เกาะช้าง และเกาะเล็กน้อยอื่น ๆ เป็นหมู่กันอยู่ข้างหน้า เห็นฝั่งเขตเมืองตราดอยู่ไร ๆ บ่าย ๕ โมงถึงเกาะกูด เรือพระที่นั่งทอดสมอ ประทับแรมราตรีหนึ่ง ระยะทางจากเมืองสิงคโปร์ถึงเกาะกูด ๖๔๐ ไมล์

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๑๒๖ เวลาเที่ยง เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากเกาะกูด เวลาบ่ายโมงครึ่ง ถึงเกาะกระดาด ระยะทาง ๑๖ ไมล์ พอเรือพระที่นั่งทอดสมอได้สักครู่หนึ่ง พระยาวิชยาธิบดี(๑) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลจันทบุรีมาคอยรับเสด็จอยู่ที่นั้น ขึ้นมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท กรมทหารเรือได้จัดเรือกลไฟเล็กมาเตรียมสำหรับเสด็จประพาส ๒ ลำ

---

(๑) พระยาวิชยาธิบดี (แบน บุนนาค)

เวลาบ่าย ๔ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงเรือกรรเชียง พ่วงเรือไฟเล็กประพาสเกาะกระดาด เวลาย่ำค่ำ ๔๐ นาที เสด็จกลับสู่เรือพระที่นั่ง

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๑๒๖ เมื่อคืนนี้ เวลา ๑๐ ทุ่ม เรือพระที่นั่งถอนสมอใช้จักรออกจากเกาะกระดาดไปเมืองตราด ระยะทาง ๒๐ ไมล์ เวลาเช้าโมง ๑ ถึงปากอ่าวเมืองตราด

เสด็จขึ้นเมืองตราด

เวลาเช้า ๓ โมงครึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องจอมพลทหารเรือธรรมดา เสด็จพระราชดำเนินจากเรือพระที่นั่งมหาจักรีประพาสเมืองตราด โดยเรือกลไฟขนาดย่อม ซึ่งกรมทหารเรือได้จัดมาเตรียมไว้ถวาย เวลาเช้า ๕ โมงถึงปากน้ำเมืองตราด เรือแล่นขึ้นไปตามลำน้ำ มีผู้ใหญ่บ้านและราษฎรลงเรือลอยลำเป็นแถวกันคอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก พอเรือพระที่นั่งผ่านมา ก็พากันโห่ถวายพระพรชัยมงคล และประโคมพิณพาทย์ แจวเรือตามขบวนหลวงขึ้นมา เวลา ๕ โมง ๔๐ นาที เรือพระที่นั่งเทียบท่าต้นทางขึ้นไปเมืองตราด มีข้าราชการมณฑลจันทบุรี และข้าราชการประจำเมืองตราด แต่งเต็มยศขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาพร้อมกันเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากเรือพระที่นั่งสู่พลับพลาท่าเรือ พระสงฆ์ที่ประชุมพร้อมอยู่ในปะรำติดกับพลับพลานั้นสวดคาถาถวายพระพรชัยมงคล ข้างฝั่งซ้ายตรงข้ามกับท่าเรือ มี

ศาลาเล็กแห่งหนึ่ง พระสงฆ์ลงมาเจริญพระพุทธมนต์เหมือนกัน ครั้นพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์แล้ว พระบริรักษภูธร(๑) ผู้ว่าราชการเมืองตราด อัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินโดยทางสถลมารค พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนเดินตามเสด็จต่อไป มีตำรวจภูธรนำหมวด ๑ และตามเสด็จหมวด ๑ เวลาเที่ยง ๑๕ นาที ถึงจวนผู้ว่าราชการเมืองเสด็จประทับร้อน

เวลาเที่ยง ๔๕ นาที เสด็จพระราชดำเนินจากจวนผู้ว่าราชการเมืองไปยังพลับพลา ซึ่งพระสงฆ์กับข้าราชการฝ่ายบ้านเมือง และอาณาประชาราษฎรมาชุมนุมคอยเฝ้าอยู่พร้อมกันเป็นอันมาก ล้นหลามตั้งแต่หน้าพลับพลาเต็มถนนตลอดไปจนถึงสนาม เมื่อเสด็จถึงพลับพลาแล้ว พระสงฆ์ประมาณ ๑๕๐ รูป มีพระญาณวราภรณ์(๒) เจ้าคณะมณฑลจันทบุรี เป็นประธาน ประชุมพร้อมกันอยู่บนปะรำต่อกับพลับพลาข้างซ้ายนั้น เจ้าอธิการเจ้ง ว่าที่เจ้าคณะรองอ่านคำถวายพระพรชัยมงคลแทนพระสงฆ์เมืองตราด แสดงความปีติยินดีในการที่ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมเมืองตราด

คำถวายพระพรมงคล
ของพระภิกษุสงฆ์เมืองตราด

ขอถวายพระพร เจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภาร พระองค์

---

(๑) พระบริรักษภูธร (ปิ๋ว บุนนาค) เดี๋ยวนี้เป็นพระยาศรีธรรมศกราช สมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบล.

(๒) พระญาณวราภรณ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์ ณ กรุงเทพ) วัดบวรนิเวศวิหาร.

สมเด็จพระปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ

อาตมภาพพระภิกษุสงฆ์ ในแขวงเมืองตราด ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสแสดงปีติคาถาในเบื้องต้น และถวายพระพรมงคลในที่สุด

การที่เมืองตราดได้กลับมาเป็นราชอาณาเขตสยามตามเดิม เป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนตั้งต้นแต่พระภิกษุสงฆ์ ได้กลับมาพึ่งพระบรมราชสมภาร บรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ซึ่งเป็นเอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ บำเพ็ญพุทธศาสนกิจตามสามารถ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้ ข้อนี้ทำให้เกิดปีติยินดีเป็นอย่างยิ่งอยู่แล้ว และยังซ้ำเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองตราดในครั้งนี้ เพื่อให้ชาวเมืองได้เห็นเป็นสวัสดิมงคล และแสดงพระเมตตาคุณที่มีอยู่ในประชาชนชาวเมืองตราดเป็นอันมาก จึงได้เกิดความปราโมทย์โสมนัสทวียิ่งขึ้น ด้วยมาระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณเป็นต้นนั้น จึงพร้อมใจกันตั้งสัตยาธิษฐานถวายพระพรมงคล

พาหุํ สหสฺสมภินิมฺมิตสาวุธนฺตํ
ครีเมขลํ อุทิตโฆรสเสนมารํ
ทานาทิธมฺมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลํ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์มหามุนินทร์ ได้ทรงชนะมารกับทั้งเสนาอันร้ายกาจ ทรงคิรีเมขล์เป็นราชคชาธาร มีกรพันหนึ่งซึ่งทรงสรรพ-

อาวุธอันนฤมิตแล้ว ด้วยธรรมวิธีคือพระบารมีสิบทัศ มีพระทานพระบารมีเป็นต้น ด้วยอานุภาพแห่งสมเด็จพระทศพลมหามุนินทร์ซึ่งทรงชนะมารนั้น ขอชัยมงคลอันเลิศ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ และขอพระพุทธาทิรัต-นัตตยานุภาพ จงอภิบาลอุปถัมภ์ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าให้ทรงเกษมสานต์ ทรงพระชนมายุยืนนาน และทรงบริบูรณ์ด้วยวรรณสุขทุกทิวาราตรี ยิ่งด้วยพระกำลังปฏิภาณปรีชาและวรกาย ผู้มุ่งหมายอนัตถจงเสื่อมสูญ และกลับนำประโยชน์เกื้อกูลมา สรรพอุปสรรคอุปัทวันตราย ทุกขโรคาพาธภัยพิบัติจงพินาศ ราชลาภจงหลั่งไหลมาทุกทิศานุทิศ สรรพธรรมิกราชประสงค์จงประสิทธิดังพระราชหฤทัยโดยไม่เนิ่นช้า สยามาณาเขตจงไพศาลและบริบูรณ์ด้วยประโยชน์สาร ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าจงทรงสถิตยืนนานในพระบรมราชมไหศวริยสมบัติ เพื่อได้ทรงอุปถัมภ์พระบรมพุทธศาสนา ให้ถาวรเจริญยิ่งและเพื่อประชาราษฎรได้ประสบสิ่งซึ่งเป็นคุณประโยชน์สุขทั่วหน้า ด้วยพระเมตตาคุณ พระกรุณาคุณ พระบรมราชูปถัมภ์โดยธรรมิกอุบายเป็นนิจนิรันดร์ ขอถวายพระพร ฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับพระพรพระภิกษุสงฆ์ และมีพระราชดำรัสตอบ เป็นเนื้อความว่า แต่เดิมเมื่อเมืองตราดได้ตกไปอยู่ในอำนาจของรัฐบาลที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนานั้น ทำให้ทรงพระวิตกเป็นอันมาก ว่าพระสงฆ์ในเมืองตราดนี้จะเสื่อมทรามลงด้วยประการต่างๆ แต่ครั้นเสด็จมาครั้งนี้ได้ทรงเห็นประจักษ์ว่าพระภิกษุสงฆ์

ทั้งปวงเจริญอยู่ก็เป็นที่ทรงยินดียิ่งนัก ในที่สุดทรงรับรองด้วยพระราชหฤทัยปราโมทย์ ว่าจะทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาในเมืองนี้ให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นต่อไป

ในที่สุดพระราชดำรัสตอบ พระสงฆ์ได้สาธุพร้อมกัน ครั้นแล้วทรงถวายย่ามที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปแก่หัวหน้าพระสงฆ์ พระญาณวราภรณ์ถวายอติเรกแล้ว เสด็จออกหน้าพลับพลา ข้าราชการมณฑลจันทบุรีและเมืองตราด เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมด้วยราษฎรตรงที่ประทับ พระบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองได้อ่านคำถวายพระพรชัยมงคล ดังนี้

คำถวายชัยมงคล
ของประชาชนเมืองตราด

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณา แทนบรรดาข้าราชการและประชาราษฎร อันล้วนร่วมฉันทสโมสรคำนึงถึงพระเดชพระคุณในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ที่ได้ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จมาเมืองตราด ให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ถวายบังคมแทบเบื้องพระบาทยุคลในเวลาวันนี้

จำเดิมแต่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทราบความ ตามโทรเลขที่พระราชทานมาแต่ในเวลาเสด็จประพาสอยู่ ณ ประเทศยุโรป เมื่อ ณ เดือนกันยายน ทรงพระกรุณาดำรัสว่าจะเสด็จมา ให้ข้าพระพุทธเจ้า

ทั้งหลายได้เฝ้าถึงเมืองตราดนี้ ก็ได้พากันตั้งหน้าหมายตาคอยด้วยความยินดีที่จะได้ประสบมงคลสมัยอันนั้นอยู่ แต่มิได้คาดเลยว่าจะทรงพระราชอุตสาหะ เสด็จมาในเวลาขากลับจากประเทศยุโรป ก่อนได้เสด็จคืนยังพระราชนิเวศมนเทียรสถานในพระราชธานี ที่ได้เสด็จจรจากพรากไปแล้วเป็นช้านาน ที่สู้ทรงทรมานพระองค์เสด็จมาทั้งนี้ จะพึงคิดเห็นได้แต่ด้วยเหตุอย่างเดียว คือว่าทรงพระเมตตาแก่ชาวเมืองตราด เหมือนอย่างบิดาที่มีความอาวรณ์ระลึกถึงบุตรแล้ว และมิได้คิดแก่ความลำบากยากเข็ญอย่างไร สู้ฝ่าฝืนทูรประเทศทางกันดารไป เพื่อแต่ที่จะได้เห็นหน้าบุตรเป็นที่ตั้ง ดังนี้

อันน้ำใจของประชาชนชาวเมืองตราด เมื่อได้แลเห็นพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐในเวลาวันนี้ ความปีติยินดีก็ตื้นเต็มอกไปทั่วหน้า พ้นวิสัยที่จะพรรณนาด้วยคำให้ทรงทราบได้ ว่าความยินดีที่ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในครั้งนี้ มีแก่ชาวเมืองตราดสักเพียงใด ถ้าจะมีที่เทียบเปรียบได้ ก็แต่ด้วยความยินดีของพระชาลีนางกัณหาเมื่อได้กลับไปพบเห็นพระเวสสันดรและนางมัทรี ที่กล่าวไว้ในกัณฑ์ฉขัตติยบรรพนั้น พอจะนับว่าเป็นทำนองเดียวกันได้ ด้วยประการทั้งปวง

อำนาจความปีติยินดีที่มีทั่วหน้ากันในครั้งนี้ กับทั้งอำนาจกุศลบุญราศีอันบังเกิดแต่ความกตัญญูกตเวทีของชาวเมืองตราด ซึ่งได้มีมั่นคงต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทั้งในเวลาทุกข์และสุขสืบเสมอมาทุกเมื่อนี้ สมควรจะอ้างเป็นสัจจาธิษฐานของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งจะพร้อมกันทูลถวายชัยมงคล ให้ประสิทธิในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ในเวลานี้ และด้วยอำนาจสัจจาธิษฐานนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอพระราชทานถวายพระพร แด่สมเด็จบรมนาถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอให้ทรงพระเจริญสิริสุขสวัสดิพิพัฒนมงคล พระชนมายุสถาพร ขอให้ทรงมีชัยชำนะแก่อริราชดัสกรทั่วทิศานุทิศ และขอให้สรรพราชกิจประสิทธิสมดังพระราชหฤทัยจำนงจงทุกประการ เทอญ ขอเดชะ ฯ

ครั้นอ่านแล้ว ได้นำกล่องงาบรรจุคำถวายพระพรชัยมงคล ยอดเป็นพระจุลมงกุฎทองคำ ผีมือทำอย่างประณีตขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสตอบ ดังนี้

พระราชดำรัสตอบ
ประชาชนเมืองตราด

ดูกรประชาชนอันเป็นที่รักของเรา ถ้อยคำซึ่งเจ้าทั้งหลายได้มอบฉันทะให้กล่าวเฉพาะหน้าเราเวลานี้ เป็นที่จับใจอย่างยิ่ง

สมัยเมื่อเราต้องพลัดพรากจากเขตแดนอันเป็นที่พึงใจ ซึ่งเราได้ใส่ใจบำรุงอยู่ และเมื่อนึกถึงประชาชนทั้งหลาย อันเป็นที่รักใคร่คุ้นเคยของเรา ต้องได้รับความเปลี่ยนแปลง อันประกอบไปด้วยความวิบัติไม่มากก็น้อย ย่อมมีความเศร้าสลดใจเป็นอันมาก

เพราะเหตุฉะนั้น ครั้นเมื่อเราได้รับโทรเลขจากเมืองตราดในเวลาที่เราอยู่ในประเทศยุโรป เป็นสมัยเมื่อเราได้มาอยู่รวมกันอีกจึงมีความยินดีอย่างยิ่ง มีความปรารถนาที่จะใคร่ได้มาเห็นเมืองนี้และ

เจ้าทั้งหลาย เพื่อจะได้ระงับความลำบากอันใดซึ่งจะเกิดขึ้นด้วยความเปลี่ยนแปลง และเพื่อจะได้ปรากฏเป็นที่มั่นใจแก่เจ้าทั้งหลายว่าการทั้งปวงจะเป็นที่มั่นคงยืนยาวสืบไป เจ้าทั้งหลายผู้ที่ได้ละทิ้งภูมิลำเนาจะได้กลับเข้ามาสู่ถิ่นฐาน และที่ได้ละเว้นการทำมาหากินจะได้มีใจอุตสาหะทำมาหากินให้บริบูรณ์ดังแต่ก่อนและที่ยิ่งขึ้น ซึ่งเจ้าทั้งหลายคิดเห็นว่าเราเหมือนบิดาที่พลัดพรากจากบุตร จึงรีบมาหานั้นเป็นความคิดอันถูกต้องแท้ ขอให้เชื่ออยู่ในใจเสมอสืบไปในเบื้องหน้าดังเช่นที่คิดเห็นในครั้งนี้ ว่าเราคงจะเป็นเหมือนบิดาของเจ้าเสมอตลอดไป ย่อมยินดีด้วยในเวลามีความสุข และจะช่วยปลดเปลื้องอันตรายในเวลามีภัยได้ทุกข์

บัดนี้เรามีความยินดีที่ได้เห็นเจ้าทั้งหลายมาสโมสรประชุมกันณ ที่นี้ด้วยหน้าตาอันเบิกบาน ซึ่งเป็นพยานว่าถึงเราได้อยู่ในประเทศที่ไกล แต่รัฐบาลของเราได้จัดการต้อนรับเจ้าทั้งหลายโดยความเอื้อเฟื้อเป็นธรรมและมีความกรุณาสมดังความปรารถนาและคำสั่งของเรา เป็นที่พอใจในความจงรักภักดีของเจ้าทั้งหลาย ทั้งในเวลาที่ล่วงมาแล้วและในเวลานี้ จึงมีความปรารถนาที่จะให้เมืองตราดนี้ อยู่เย็นเป็นสุขสมบูรณ์ และขออำนวยพรแก่อาณาประชาราษฎร ให้มีความเจริญสุขสิริสวัสดิ์ทำมาค้าขึ้นบริบูรณ์มั่งคั่งสืบไปในภายหน้า ฯ

ครั้นมีพระราชดำรัสตอบแล้ว ราษฎรร้องสาธุพร้อมกันด้วยความปลื้มจิตยินดี ประดุจดังว่าได้นัดแนะกันไว้ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระแสงสำหรับเมือง ไว้เพื่อเป็นสวัสดิมงคล

ผู้ว่าราชการเมืองได้รับจากพระหัตถ์ แล้วเชิญพระแสงขึ้นพาดไว้เหนือบันไดแก้วบนโต๊ะที่บูชา ข้าราชการและราษฎรทั้งปวงพร้อมกันโห่ร้องถวายพระพรชัยมงคล ๓ ครั้ง พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เจ้าพนักงานประโคมปี่พาทย์ ในขณะนั้นโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานแจกเสมาที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปแก่เด็กทั้งปวง และโปรดเกล้า ฯ ให้หัวหน้าราษฎรทุกชาติทุกภาษาทั้งจีนและแขกนำเครื่องสักการบูชาทูลเกล้า ฯ ถวาย มีพระราชดำรัสปราศรัยไต่ถามถึงทุกข์สุขอาณาประชาราษฎรตามสมควร เวลาบ่ายโมง ๒๐ นาทีเสด็จขึ้น เสวยพระกระยาหารกลางวันที่จวนผู้ว่าราชการเมือง

ครั้นเสวยแล้ว โปรดเกล้า ฯ พระราชทานสิ่งของที่ระลึก แก่พระยาวชิราธิบดี พระบรรกษภูธร และภรรยา ทั้งพระราชทานเหรียญเป็นบำเหน็จแก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นหัวหน้านายงานในการจัดการรับเสด็จ

เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จพระราชดำเนินประพาสหมู่บ้านราษฎร ทรงพระดำเนินตามถนนตลาดจนสุดถนน เป็นถนนกว้างประมาณ ๘ ศอก ยาวหลายเส้น ราษฎรทั้งปวงได้พากันมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท อยู่แน่นเต็มทั้งสองข้างทาง ตามร้านและบ้านเรือนตั้งเครื่องบูชาตกแต่งสถานที่ นำดอกไม้ธูปเทียนเครื่องอุปโภคบริโภคถวายเป็นอันมาก ตามถนนราษฎรพากันตั้งซุ้มประตูแขวนโคมและประดับธง เป็นระยะห่างกันประมาณ ๑๐ วา แลไปทางหัวถนนท้ายถนนเห็นซุ้มเป็นชั้น ๆ นับไม่ถ้วน ดูธงทิวปลิวไสวเป็นที่งดงามนัก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงซื้อ

สิ่งของต่าง ๆ และมีรับสั่งปฏิสันถารแก่อาณาประชาราษฎรตลอดทางเสด็จพระราชดำเนิน แล้วทรงรถเสด็จทางถนนแยกจากตลาด กลับถึงท่าเรือเวลาบ่าย ๔ โมง เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากท่าเมืองตราด ข้าราชการและราษฎรได้โห่ถวายพระพรชัยมงคล พระสงฆ์เจริญพระ-พุทธมนต์เวลาก่อนย่ำค่ำ เสด็จถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี

การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเมืองตราดในครั้งนี้ บรรดาข้าทูล-ละอองธุลีพระบาท และอาณาประชาราษฎรทั้งปวง มีความปีติยินดีทั่วหน้า ได้อุตสาหะตั้งใจสนองพระเดชพระคุณจัดการตกแต่งบ้านเมืองและระยะทางที่เสด็จพระราชดำเนิน โดยความสวามิภักดิ์อย่างแข็งแรงอันเป็นเครื่องสำแดงให้เห็นประจักษ์แห่งความจงรักภักดี และความเลื่อมใสในพระบรมโพธิสมภาร และพระมหากรุณาธิคุณซึ่งมีฝังอยู่ในน้ำใจของราษฎรทั้งปวงเป็นนิรันดร์ ตั้งแต่ปากน้ำขึ้นไปมีกรุยปักตลอดตามสองฝั่งน้ำก็ปักธงห้อยโคมเป็นระยะถี่ ที่ใดมีศาลาที่พักก็มีพระสงฆ์ลงมาเจริญพระพุทธมนต์ ถวายพระพรมงคล ทางจากท่าเรือขึ้นไปเมืองตราดนั้นไกลประมาณ ๖๐ เส้น ปักธงทิวและแขวนโคมตลอดทั้งสองข้างทาง มีตำรวจภูธรยืนรายเป็นระยะไป ที่พลับพลาและตามศาลาที่พักต่าง ๆ ก็ตกแต่งอย่างงดงามทุกแห่ง ทวยราษฎรทั้งปวงก็มีกิริยายิ้มแย้มแจ่มใสยินดี ที่ได้ชมพระบารมีเป็นอย่างยิ่ง ดูรื่นเริงเป็นสุขเกษมสำราญทั่วทั้งเมือง

เสด็จประพาสเกาะช้าง

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๑๒๖ เวลาเช้า ๔ โมง เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากอ่าวเมืองตราดไปเกาะช้างทาง ๒๖ ไมล์ เวลาเที่ยงครึ่งถึงเรือ

พระที่นั่งทอดสมอห่างจากฝั่งประมาณ ๒ ไมล์ ทันใดนั้นพระยาสิงหบุรานุรักษ์(๑) ผู้ว่าราชการเมืองระยองกับพระบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองตราดได้มาเฝ้า แล้วล่วงหน้ากลับไปคอยรับเสด็จที่เกาะ

เวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงจากเรือมหาจักรี ทรงเรือกรรเชียงพ่วงเรือกลไฟไปประพาสเกาะช้าง ๓ โมงเศษเสด็จถึงท่าคลองมะยม พระยาสิงหบุรานุรักษ์ พระบริรักษ์ภูธร กับหลวงแกลงแกล้วกล้า นายอำเภอเมืองแกลง พร้อมด้วยกำนันผู้ใหญ่บ้านและประชาราษฎรเป็นอันมากเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท โห่ถวายชัยมงคล ๓ ครั้ง เสด็จพระราชดำเนินประทับพลับพลา ซึ่งพระยาสิงหบุรานุรักษ์ และหลวงแกลงแกล้วกล้า มาตั้งไว้รับเสด็จ กับพระบริรักษ์ภูธร ได้เตรียมเครื่องเสวยและเครื่องเลี้ยงข้าราชการที่โดยเสด็จพระราชดำเนินไว้โดยพร้อมเพรียงด้วย

เสด็จประทับที่พลับพลาแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้ราษฎรทั้งปวงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และถวายของต่าง ๆ เป็นอันมาก มีพระราชดำรัสปราศรัยบรรดาราษฎรตามสมควร แล้วพระราชทานเสมาเด็กเกาะช้างนี้เป็นที่งดงามและมีลำธารน้ำตกด้วย แต่ไม่ได้เสด็จประพาสเพราะฝนตกมาก เสด็จกลับถึงเรือพระที่นั่งเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ

เสด็จขึ้นเมืองจันทบุรี

เวลาบ่าย ๕ โมง เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากเกาะช้างไปเมืองจันทบุรี เวลา ๒ ทุ่มเศษถึงแหลมสิงห์ ทางจากเกาะช้าง ๒๘ ไมล์

---

(๑) พระยาสิงหบุรานุรักษ์ (เจิม บุนนาค) ผู้ว่าราชการเมืองระยอง ต่อมาได้เป็นพระยาศรีสัชนาลัย ผู้ว่าราชการเมืองสวรรคโลก

เรือรบในกระบวนยิงปืนสลุต ที่ว่าการอำเภอพลิ้วทำสะพานยาวออกมาจากฝั่งจุดโคมไฟตลอดสะพาน ดูแต่ไกลเห็นดวงไฟระยับติดกันไปหมดงามมาก ที่แหลมสิงห์และตามฝั่งจุดดอกไม้เพลิงต่าง ๆ มีพลุกรวด และไฟพะเนียงเป็นต้น บรรดาเรือกลไฟใหญ่น้อยทั้งปวง ทอดสมอเป็นบริวารเรียงรายห้อมล้อมเรือพระที่นั่ง เป็นที่สง่าน่าดูนัก เรือพระที่นั่งทอดสมอตรงหน้าแหลมสิงห์ ซึ่งอยู่ในระหว่างเกาะนมสาวและเกาะจุฬาห่างจากปากน้ำไม้ล์เศษ พระยาจ่าแสนบดี(๑) พระยาสุริยเดชวิเศษ-ฤทธิ์(๒) ปลัดมณฑลจันทบุรี กับหลวงจันทรัฐนิวาส นายอำเภอพลิ้วขึ้นมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๑๒๖ เวลาเช้า พระยาพิชัยชลธี ที่ปรึกษาราชการมณฑลจันทบุรี กับหลวงจันทรัฐนิวาส ขึ้นมาเฝ้า เพื่อจะได้นำร่องเรือพระที่นั่งขึ้นไปเมืองจันทบุรี

เวลาเช้า ๓ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องทหารเรือธรรมดาพร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการ เสด็จลงจากเรือที่นั่งมหาจักรี ทรงเรือไฟเล็ก ขึ้นไปเมืองจันทบุรี เรือรบยิงปืนสลุต เวลาที่เสด็จผ่านสะพานน้ำหน้าที่ว่าการอำเภอพลิ้วนั้น มีกำนันผู้ใหญ่บ้านและราษฎรมาชุมนุมโห่ถวายพระพรชัยมงคลเป็นอันมาก เวลา ๓ โมง ๔๐ นาที ถึงบ้านแหลมประดู่ แล้วเข้าคลองลัด ตรงนี้น้ำตื้นเรือกลไฟเข้าไปไม่ได้ ต้องเปลี่ยนเรือกรรเชียงที่ปากคลอง

---

(๑) พระยาจ่าแสนบดี (อวบ เปาโรหิต) ข้าหลวงพิเศษกระทรวงมหาดไทย ออกไปตรวจการจัดรับเสด็จ ต่อมาเป็นเจ้าพระยามุขมนตรี

(๒) พระยาสุริยเดช (จาบ สุวรรณทัต)

กรรเชียงมาประมาณ ๔๐ นาที ออกจากคลองลัด เรือโมเตอร์จูงเรือกรรเชียงแล่นขึ้นไปตามลำน้ำ เวลาเช้า ๕ โมง ๓๐ นาที ถึงท่าเมืองใกล้ที่ว่าการมณฑล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินขึ้นจากเรือพระที่นั่ง นายเรือเอก พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิชัย-เฉลิมลาภ ซึ่งกราบถวายบังคมลาล่วงหน้ามาแต่เมืองตราด กับข้าราชการกรมการในมณฑลจันทบุรี ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน และไวสกงสุลบาทหลวงฝรั่งเศสแต่งเต็มยศขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาชุมนุมกันคอยรับเสด็จที่ท่า ทหารเรือได้ยิงสลุตจากค่าย พระยาวิชยาธิบดี ข้าหลวงเทศาภิบาล อัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินโดยทางลาดพระบาท ไปประทับร้อน ณ ที่ว่าการมณฑล มีข้าราชการสมทบกันเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ที่นอกเป็นอันมาก

เวลาเที่ยงแล้วกับ ๑๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยทางลาดพระบาท พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการ มีหมวดทหารเรือแห่นำตามเสด็จไปประทับพลับพลาออกราษฎร ที่หน้าค่ายทหารเรือ บรรดาราษฎรไทย ญวน จีน ฯลฯ และนักเรียนตามโรงเรียนต่าง ๆ มาชุมนุมพร้อมกัน คอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก มีการมหรสพฆ้องกลอง เล่าโก๊ สิงโต มังกรกลางสนามเป็นการครึกครื้น และตั้งโต๊ะเครื่องสักการบูชาที่หน้าพลับพลา เมื่อเสด็จถึงพระสงฆ์เมืองจันทบุรีประมาณ ๓๕๐ รูป มีพระญาณวราภรณ์ เจ้าคณะมณฑลเป็นประธาน สวดชัยปริตรคาถา พนักงานประโคมดนตรี แล้วพระครูสังฆปาโมกข์ เจ้าคณะเมือง อ่านคำถวายพระพรมงคล

คำถวายชัยมงคล
ของพระภิกษุสงฆ์จันทบุรี

ขอถวายพระพร เจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จพระปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ

อาตมภาพรับฉันทานุมัติของพระภิกษุสงฆ์ชาวเมืองจันทบุรี แสดงความยินดีถวายพระพรมงคล ในการที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองจันทบุรีในครั้งนี้

เมื่อก่อน ๆ แต่นี้ พุทธศาสนิกชน มีพระภิกษุสงฆ์เป็นต้น ชาวเมืองจันทบุรี ได้เคยเฝ้าถวายชัยมงคล ในเวลาที่ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาส ก็ย่อมมีความปลื้มจิตยินดีด้วยกตัญญูกตเวทิตาจิตระลึกถึงพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณ และการที่ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญยิ่ง ด้วยพระราชศรัทธาปสาทะอันไม่หวั่นไหวคืนคลาย พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจึงได้มีโอกาสอันดี เพื่อบำเพ็ญพุทธศาสนธรรมอันเป็นบุญนฤธิตาตามศรัทธาศัย ก็แต่การที่ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสในครั้งนี้ ทำให้เกิดปีติยินดียิ่งขึ้นเป็นอันมาก เพราะไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสมานาน จึงพร้อมใจกันตั้งสัตยาธิษฐานอ้างพระพุทธาทิรัตนตรัยเป็นที่ตั้งถวายพระพร

โย กปฺปโกฏีหิปิ อุปปเมยฺยํ
กาลํ กโรนฺโต อติทุกฺกรานิ
เขทํ คโต โลกหิตาย นาโถ

นโม มหาการุณิกสฺส ตสฺส
เอวํ มหาราชวโรปเมยฺโย
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ

สมเด็จพระโลกนาถสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรงประกอบโพธิกิจทั้งหลายอันยากยิ่ง ได้ทรงประสบความลำบากยากเข็ญสิ้นกาลนาน อันจะนับประมาณแม้ด้วยโกฏิแห่งกัลปมิได้ ก็เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตวโลก พระองค์มีพระกรุณาอันใหญ่ จึงได้เป็นที่นอบน้อมนับถือของสัตวนิกรฉันใด สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันยากยิ่ง เพื่อประโยชน์และสุขแก่ประชาราษฎร์ ถึงได้เสด็จประพาสบรวิสัยทูรสถาน ด้วยราชกิจอันเป็นรัฏฐานุปาลโนบายบมิได้ทรงคิดแก่ความลำบากยากเข็ญอันจะเกิดมี จึงเป็นที่นับถือของประชาราษฎร์ก็ฉันนั้น ด้วยสัจวาจาภาษิตนี้ และอานุภาพพระรัตนตรัยที่ได้นอบน้อม ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้ากับทั้งพระบรมราชวงศ์และราชบริพาร จงทรงเกษมสำราญไร้ทุกข์ภยันตราย โศกาดูรโรคาพาธ ผิไพรีประทุษฐจิต จงบมิสามารถด้วยกำลังพระปรีชาญาณธรรมิกบัตถนาการจงประสิทธิโดยเร็วพลัน เสด็จสถิตในพระบรมราชมไหศวรรย์ยิ่งด้วยจตุรพิธพรธรรม เพื่อได้ทรงอุปถัมภ์พระบวรพุทธศาสนาและศาสนิกชนประชาราษฎร์ให้เจริญยิ่ง ๆ ด้วยธรรมิโกบายเป็นนิจกาล พระราชสยามาณาเขตจงไพศาลสมบูรณ์ด้วยประโยชน์ทุกเมื่อเทอญ ฯ ขอถวายพระพร

พอจบคำถวายพระพรมงคลที่อ่าน พระสงฆ์ได้สวดพระคาถาถวายชัยมงคลพร้อมกันเช่นที่เมืองตราดแล้ว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับพระพรพระภิกษุสงฆ์ด้วยความเคารพ และมีพระราชดำรัสตอบเป็นเนื้อความว่า เมืองจันทบุรีนี้เป็นเมืองซึ่งมีพระราชหฤทัยผูกพันอยู่มาก ได้เสด็จมาประพาสหลายครั้งจนทรงคุ้นเคยกับสมณพราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎรโดยมาก และได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยอยู่เสมอ ที่จะทำนุบำรุงให้เป็นเมืองสำคัญในพระราชอาณาเขตเมืองหนึ่ง ในสมัยที่เมืองนี้มีพวกต่างประเทศที่ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนามาแทรกแซงนั้น ได้ทรงพระวิตกถึงพระพุทธ-ศาสนาและพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก แต่ได้ทรงทราบข่าวคราวอยู่เสมอว่าพระพุทธศาสนายังคงรุ่งเรืองอยู่ก็เป็นเหตุให้ทรงยินดี มาบัดนี้เมื่อได้เสด็จมาพบพระสงฆ์ชุมนุมอยู่เป็นอันมาก ได้ทรงเห็นประจักษ์เฉพาะพระพักตร์เช่นนี้ ยิ่งเป็นเหตุให้ทรงปราโมทย์ทวียิ่งขึ้น

ครั้นมีพระราชดำรัสแล้วพระสงฆ์สาธุพร้อมกัน แล้วพระราชทานย่ามที่ระลึกในการเสด็จประพาสยุโรปแก่พระครูสังฆปาโมกข์ และนายกพระสงฆ์อื่น ๆ บางรูป พระสงฆ์ถวายอติเรกแล้ว เสด็จออกที่ชุมนุมข้าราชการและประชาราษฎร พระยาวิชยาธิบดีอ่านคำถวายพระพรชัยมงคลแสดงความยินดีในนามของราษฎรเมืองจันทบุรี

คำถวายชัยมงคล
ของประชาชนเมืองจันทบุรี

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส นำฉันทานุมัติของข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน และพ่อค้าพาณิชคณาจารย์

ประชาราษฎร บรรดามีตำแหน่งนิวาสสถานทั่วจังหวัดเมืองจันทบุรี ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ในมงคลสมัยที่ได้รับเสด็จอีกครั้งหนึ่งในคราวนี้ อันเป็นเหตุให้บังเกิดปีติยินดีทั่วหน้าหาที่สุดมิได้ ด้วยความนิยมมีอยู่ในเมืองนี้แต่ไรมา ว่าเป็นเมืองโปรดของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ย่อมพอพระราชหฤทัยที่จะเสด็จประพาส และทรงพระกรุณาคุ้นเคยแต่ชาวเมืองทั่วไปโดยมาก ใช่แต่เท่านั้น ครั้นถึงคราวเคราะห์เข็ญเกิดขึ้นแก่เมืองนี้ ก็ทราบอยู่ทั่วกันว่าใต้ฝ่าละอองธุลี-พระบาทได้ทรงบำเพ็ญพระวิริยบารมี เพื่อจะบำบัดความลำบากยากไร้ของบ้านเมืองมิได้ย่อหย่อน ทั้งทรงพระอุตสาหะทำนุบำรุงเพื่อจะให้บ้านเมืองและประชาชนมีความสุขสมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับมา จนการทั้งนี้สำเร็จได้ดังพระบรมราชประสงค์ ด้วยอำนาจพระวิริยอุตสาหะควรเป็นที่อัศจรรย์ และเป็นพระเดชพระคุณแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายหาที่เปรียบมิได้ ด้วยแลเห็นพระเมตตาคุณปรากฏเสมอมาเช่นนี้ น้ำใจชาวเมืองจันทบุรี จึงมีปฏิพัทธ์ผูกพันอยู่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อได้ทราบว่าไม่ทรงสบายจนถึงต้องเสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรปประเทศ ก็พากันอาวรณ์ร้อนใจ ตั้งหน้าคอยฟังข่าวเสด็จทุก ๆ คราวที่จะทราบได้ ครั้นได้ทราบว่าเสด็จไปทรงเจริญพระบรมสุข จึงค่อยคลายความกังวลจนมาได้แลเห็นพระองค์ทรงพระสิริโสภาคย์ ปราศจากโรคาพาธมลทินปรากฏแก่ตาข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในวันนี้ ทำให้ปลื้มใจ เต็มไปด้วยความโสมนัสยินดี จึงพร้อมกันขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ให้ทรงเจริญ

พระชนมายุยืนนาน ทรงเสวยสุขสำราญนิราศไร้โรคาพาธปราศจากภยันตราย เสด็จดำรงรัฐสีมาอาณาจักร เป็นที่พึ่งพำนักของประชาชนทั้งหลายสืบไปให้จงช้านาน อนึ่งขอให้สรรพราชการซึ่งมีพระราชหฤทัยหวัง ทั้งฝ่ายที่จะบำบัดขจัดสรรพศัตรูหมู่ร้าย และที่จะบำรุงรักษาความบริบูรณ์สุขสบายของสยามรัฐสีมามณฑล จงประสิทธิสิริสวัสดิ์พิพัฒนผล ให้สมดังพระราชหฤทัยจำนงจงทุกประการ ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ ฯ

เมื่อจบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบดังนี้

พระราชดำรัสตอบ
ประชาชนเมืองจันทบุรี

ดูกรประชาชนอันเป็นที่รักของเรา ถ้อยคำอันไพเราะซึ่งได้กล่าวต้อนรับและอำนวยพร อันเจ้าทั้งหลายได้ให้ฉันทะมากล่าวเฉพาะหน้าเราเวลานี้ เป็นที่พอใจและจับใจเป็นอันมาก

เมืองจันทบุรีนี้ แต่เดิมมาย่อมเป็นที่เราไปมาเยี่ยมเยียนอยู่เป็นนิจ ได้รู้สึกว่าเป็นเมืองหนึ่งซึ่งอาจจะบำบัดโรคและให้ความสำราญใจสำราญกาย เพราะได้มาอยู่ในที่นี้เป็นหลายคราว จึงเป็นที่รักมุ่งหมายจะบำรุงให้ความเจริญยิ่งขึ้น ความคุ้นเคยต่อประชาชนในที่นี้ย่อมมีเป็นอันมาก ดุจเจ้าทั้งหลายระลึกได้ ถึงว่าเราต้องห่างเหินไป ไม่ได้มาเยี่ยมเมืองนี้ถึง ๑๔–๑๕ ปี ด้วยความจำเป็น แต่มิได้ละเลยความผูกพันในใจที่จะบำรุงเมืองนี้ให้อยู่เย็นเป็นสุข และมีใจระลึกถึงประชาชน

ทั้งหลาย อันเป็นที่รักที่คุ้นเคยกัน และได้ฟังข่าวสุขทุกข์ของเจ้าทั้งหลายอยู่เป็นนิจ

เมื่อเป็นโอกาสซึ่งจะได้มายังเมืองนี้ในครั้งแรกซึ่งได้เริ่ศร้างไปช้านาน จึงมีความยินดีตักเตือนใจอยู่เสมอ ที่จะใคร่เห็นภูมิประเทศและราษฎรอันเป็นที่รักของเรา ผลแห่งความมุ่งหมายอันแรงกล้านี้ได้สำเร็จเป็นอันดี เป็นเหตุให้เกิดความชื่นชมโสมนัสในใจว่า บ้านเมืองมิได้เสื่อมทรามไป มีความสุขสมบูรณ์อยู่สมดังความปรารถนา ทั้งได้เห็นหน้าพวกเจ้าทั้งหลายเบิกบานแสดงความชื่นชมยินดี ส่อให้เห็นความจงรักภักดีมิได้เสื่อมคลาย สมกับคำที่กล่าวว่า มีมิตรจิตและมิตรใจในระหว่างตัวเราและเจ้าทั้งหลาย ความรู้สึกอันนี้ย่อมมีแต่ความชื่นชมยินดีทั่วขึ้น

บัดนี้เมืองจันทบุรี ได้เป็นเมืองใหญ่ในมณฑลฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งรัฐบาลของเราได้คิดจะบำรุงให้เจริญดียิ่งขึ้น เราขอเตือนเจ้าทั้งหลายให้ตั้งหน้าทำมาหากิน และประพฤติตนให้สมควรแก่ความชอบธรรมซึ่งควรประพฤติ และขอให้มีความไว้วางใจในตัวเรา ว่าจะเป็นผู้ชื่นชมยินดีในเวลาที่เจ้ามีความสุขสมบูรณ์มั่งคั่ง และจะเป็นผู้เดือดร้อนกระวนกระวายในเวลาที่เจ้าทั้งหลายต้องภัยได้ทุกข์โดยอันใช่เหตุ ในเวลานี้เราขอแสดงความไว้วางใจว่า ข้าราชการทั้งหลายคงจะได้ทำหน้าที่ เพื่อจะทะนุบำรุงให้เจ้าทั้งหลายมีความสุข สมดังความปรารถนาของเรา ขออำนวยพรให้เจ้าทั้งหลายได้รับความเจริญสุขสิริสวัสดิ์ ทำมาค้าขายได้ผลเป็นสุขสมบูรณ์ทั่วกันทุกคน เทอญ ฯ

เมื่อมีพระราชดำรัสแล้ว ราษฎรทั้งปวงได้พร้อมกันโห่ถวายชัยมงคลประโคมดนตรี พระสงฆ์สวดถวายพระพร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระแสงสำหรับเมือง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานแจกเสมาที่ระลึกจากยุโรปแก่เด็กทั้งหลาย ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและภรรยาถวายดอกไม้ธูปเทียน ทรงรับและมีรับสั่งปฏิสันถารตามสมควรแล้ว เสด็จพระราชดำเนินจากพลับพลา ประพาสที่พักทหารเรือรอบบริเวณ นายทหารและพลทหารตั้งแถวรับเสด็จกลางสนาม มีทหาร ๓ กองร้อย คือทหารเมืองจันทบุรี ๒ กองร้อย ทหารเมืองระยอง ๑ กองร้อย ทรงตรวจสถานที่แล้วประทับ ณ ที่ว่าการสักครู่หนึ่ง เสด็จพระราชดำเนินจากค่ายสู่ที่ว่าการมณฑล เสวยพระกระยาหารกลางวัน พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการ

เสวยแล้วพระราชทานสิ่งของที่ระลึกแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยตามสมควร ภรรยาพระยาวิชยาธิบดี ซึ่งมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ ณ ที่นั้น ได้รับพระราชทานกล่องหมากทอง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรทั้งหลายถวายดอกไม้ธูปเทียนและสิ่งของต่าง ๆ

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินประพาสถนนตลาดโดยทางลาดพระบาท ถนนนี้ตัดไปตามลำน้ำฝั่งขวา มีร้านเป็นแถวคับคั่งตลอดทั้งสองข้าง กว้างขนาดถนนที่เมืองตราดแต่ยาวกว่ามาก ราษฎรพากันมาเฝ้าแน่นทั้งสองข้างทาง ตั้งเครื่องสักการบูชาทุกบ้าน ถวายดอกไม้ธูปเทียนสิ่งของต่าง ๆ ตั้งซุ้มงาม ๆ ถี่กระชั้นกันมาก มีระยะประมาณ ๖ วาต่อซุ้ม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีรับสั่ง

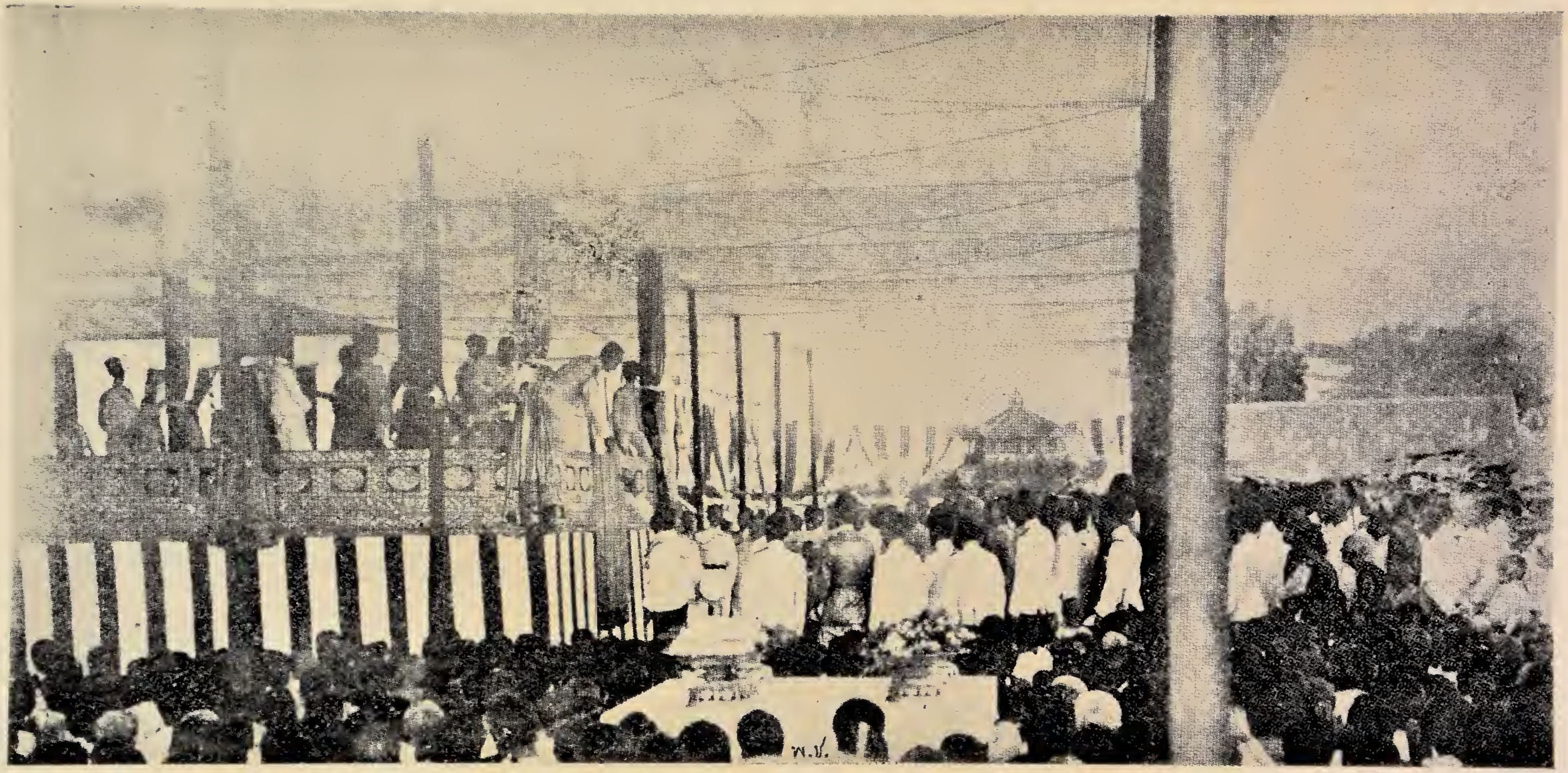

พระราชทานพระแสงที่เมืองจันทบุรี

ปราศรัยกับประชาราษฎรตลอดทางไป และได้ทรงซื้อสิ่งของบ้าง บ่าย ๓ โมง ๔๐ นาที เสด็จสู่เรือพระที่นั่งกรรเชียงข้างท้ายตลาด เสด็จจากเมืองจันทบุรี ข้าราชการและราษฎรโห่ถวายชัยมงคล กรมทหารเรือยิงปืนสลุตส่งเสด็จพระราชดำเนิน บ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จถึงบ้านแหลมประดู่ เสด็จจากเรือกรรเชียงสู่เรือกลไฟเล็กล่องลงมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาย่ำค่ำ

การรับเสด็จที่เมืองจันทบุรีในวันนี้ ข้าราชการและไพร่บ้านพลเมือง พ่อค้าพาณิชย์ทั้งปวงทุกชาติทุกภาษา ได้ตั้งใจจัดการสนองพระเดชพระคุณโดยความนิยมยินดีพร้อมเพรียงกันทั่วหน้า ตั้งซุ้มปักธงแขวนโคมตามระยะทางตลอดลำน้ำ ที่ปากคลองลัดมีซุ้มใหญ่ข้ามคลองบรรดาเรือไปมาทั้งหลายตกแต่งด้วยธงไสว ตามบ้านเรือนที่อยู่ริมน้ำและในเมือง ก็ประดับด้วยเฟื่องใบไม้บุผ้าขาวผ้าแดง ตั้งพระบรมรูปและเครื่องสักการบูชาทั่วทุกบ้าน บาทหลวงฝรั่งเศสนำนักเรียนมาตั้งแถวแสดงความเคารพที่บันไดน้ำ สถานกงสุลก็จัดการตกแต่งรับเสด็จโดยประณีต บรรดาพระสงฆ์ตามตำบลต่าง ๆ มาตั้งร้านถวายพระพรมงคลตามริมน้ำเป็นระยะขึ้นไปหลายแห่ง ที่ตำบลใดมีโรงเรียน ก็พานักเรียนมาตั้งแถวร้องคำสรรเสริญพระบารมี ปี่พาทย์ฆ้องกลองประสานเสียงเซ็งแซ่ ตั้งแต่เสด็จเข้าคลองลัดมาจนตลอดถึงเมือง มีเรือยาวเป็นอันมากล้วนตกแต่งหน้าโขนและปักธงหัวท้าย ฝีพายแต่งกายสะสวยสวมเสื้อหมวกเหมือนกันหมดเป็นลำ ๆ บางลำมีฝีพายหญิง บางลำมีฝีพายชาย เพียบ ๆ พายเรือเป็นขบวนตามมาข้างท้ายเรือพระที่นั่ง โห่

ถวายพระพรเสียงสนั่นครึกครื้นมาตลอดทาง แลดูเรือสลอนสล้างเต็มไปทั้งลำน้ำ เวลาเสด็จกลับก็มีเรือแห่ตามเช่นนี้เหมือนกัน ผีพายชายหญิงตั้งใจจ้วงพายด้วยความปีติชื่นบานไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย เรือพระที่นั่งแล่นได้เพียงใด เรือเหล่านั้นก็ตามติดมาได้ไม่ลดล้า ทั้งนี้เป็นเหตุให้เห็นความนิยมและจงรักภักดีในน้ำใจของราษฎรส่วนหนึ่ง เมื่อเวลามีพระราชดำรัสในที่ประชุมประชาราษฎร ก็เห็นสำแดงกิริยาชื่นชมยินดี ทั้งการแต่งบ้านเมืองรับเสด็จก็ได้ทำอย่างแข็งแรงเต็มฝีมือ และมีผู้ถวายดอกไม้ธูปเทียนและสิ่งของอเนกอนันต์ เมื่อรวบรวมอาการทั้งปวงนี้ประกอบกันแล้วย่อมเห็นได้แท้ว่า ในการที่เสด็จเยี่ยมเมืองจันทบุรีครั้งนี้อาณาประชาราษฎรพากันปลื้มจิตยินดี ทวีความกตัญญูกตเวทีต่อใต้เบื้องบาทยุคล ทั้งรู้สึกเชื่อในพระมหากรุณาธิคุณอันปกเกล้า ฯ อุปถัมภ์ยิ่งขึ้นเป็นอันมาก

เวลายามหนึ่ง เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากอ่าวเมืองจันทบุรี

เสด็จถึงปากน้ำเจ้าพระยา

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน เวลาเช้าเรือพระที่นั่งผ่านเกาะจวง เกาะคราม เกาะไผ่ เกาะรื้น เกาะล้าน ตามลำดับมา แลเห็นภูเขาเจ้าลายทางฝั่งตะวันตกได้แต่ไกล เวลาเช้า ๓ โมงครึ่ง ถึงเกาะสีชัง เรือรบในกระบวนซึ่งล่วงหน้ามาทอดสมอเรียงลำคอยรับเสด็จ ยิงปืนสลุตเสียงกึกก้อง เรือพระที่นั่งทอดสมอรอเวลาน้ำขึ้นอยู่ที่อ่าวเกาะสีชัง พระยาพิชัยชลธี(๑) ผู้ว่าราชการเมืองชลบุรีได้ขึ้นมาเฝ้า ฯ ครั้นเวลา

---

(๑) พระยาพิชัยชลธี (เหม บุนนาค)

เช้า ๕ โมง ๒๐ นาที เรือพระที่นั่งใช้จักรตรงมายังปากน้ำเจ้าพระยา บ่าย ๒ โมงเศษข้ามสันดอน ป้อมพระจุลจอมเกล้า และเรือรบทั้งปวงยิงปืนถวายคำนับ ในขณะนั้นแลเห็นเรือรบเรือไฟและเรือใบใหญ่น้อยล้วนตกแต่งด้วยธงติดระบายผ้าขาวแดง ห้อยเฟื่องใบไม้ ลอยลำคอยรับเสด็จอยู่แต่ไกลเป็นอันมาก ดูสล้างเป็นแพเต็มไปทั้งปากน้ำ

เวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที เรือพระที่นั่งทอดสมอประทับแรมที่แหลมเลน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครพร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ลงไปรับเสด็จ ๆ ขึ้นมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงไปรับที่บันได ทรงปราโมทย์เกษมสานต์ จุมพิตสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและพระราชทานพระหัตถ์ต่อพระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการทั้งปวง แล้วเสด็จประทับบนดาดฟ้าท้ายเรือพระที่นั่ง พระราชทานสิ่งของที่ระลึกจากยุโรปและทรงสนทนาปราศรัยอยู่จนเวลาย่ำค่ำ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการซึ่งลงไปรับเสด็จถึงปากน้ำกราบถวายบังคมลากลับพระนคร เพื่อเตรียมการรับเสด็จในวันรุ่งขึ้น อนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับแรมอยู่ที่ปากน้ำนั้น ราษฎรเมืองสมุทรปราการ และเมืองนครเขื่อนขันธ์มีน้ำใจภักดีจัดของต่าง ๆ มีผลไม้เป็นต้น ลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นอันมาก

จัดการรับเสด็จที่กรุงเทพ ฯ

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว เสด็จยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการเริ่ม

พระราชพิธีประเวศพระราชมนเทียร พระสงฆ์ ๓๕ รูป มีพระสุเมธาจารย์เป็นประธาน เจริญพระพุทธมนต์ที่ในพระอุโบสถ แล้วเสด็จไปทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการที่พระที่นั่งอัมพรสถานที่สวนดุสิต พระสงฆ์อีก ๒๐ รูป มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรสเป็นประธานเจริญพระพุทธมนต์ในพระราชพิธีนั้นเหมือนกัน พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จกลับ

ในการรับเสด็จพระราชดำเนินกลับสู่พระมหานครครั้งนี้ พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการตามกระทรวงต่าง ๆ พ่อค้านานาสมาคม ตลอดทั้งสมณพราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎรทั้งปวง มีน้ำใจสวามิภักดิ์พร้อมกันออกทรัพย์ส่วนของตนเองตกแต่งที่ต่าง ๆ ตลอดระยะทาง ตั้งแต่เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง ไปจนถึงพระราชวังสวนดุสิต ทำซุ้มเป็นเครื่องหมายของกระทรวงและกรมนั้น ๆ และแต่งถนนราชดำเนินสองข้างทาง ตั้งราชวัติฉัตรธง และปลูกปะรำมีการมหรสพทั้งเลี้ยงราษฎรซึ่งมาคอยรับเสด็จ ๆ ทุกระยะไป กระทรวงต่าง ๆ ปันหน้าที่การตกแต่งเป็นส่วน ๆ คือ

กรมทหารเรือแต่งจังหวัดท่าราชวรดิษฐ์จนถึงประตูศรีสุนทร ส่วนในพระบรมมหาราชวังเป็นหน้าที่ของกระทรวงวังจัดการตกแต่งทั้งสิ้น กรมทหารบกแต่งแต่ประตูวิเศษชัยศรีไปจนถึงเชิงสะพานผ่านพิภพลีลา กระทรวงกลาโหมแต่งซุ้มเชิงสะพานผ่านพิภพลีลาด้านเหนือ กระทรวงต่างประเทศแต่งตอนตึกใหม่ (ซึ่งเป็นห้างแบดแมน) และปลูกปะรำสำหรับเป็นที่พักของชาวต่างประเทศ ซึ่งจะพร้อมกันมา

ถวายชัยมงคล กระทรวงมหาดไทยทำรั้วต่อซุ้มกระทรวงกลาโหม และทำซุ้มที่สี่แยกถนนบ้านตะนาวด้วย กระทรวงยุติธรรมทำซุ้มที่สี่แยกถนนดินสอ และทำรั้วถึงเชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ กระทรวงนครบาลทำซุ้มที่เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ กับทั้งทำรั้วถึงถนนจักรพรรดิ กระทรวงธรรมการทำซุ้มที่สี่แยกถนนจักรพรรดิ กระทรวงเกษตราธิการทำซุ้มที่เชิงสะพานมัฆวานรังสรรค์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติทำซุ้มที่สี่แยกถนนคอเสื้อ กระทรวงโยธาธิการทำซุ้มที่วงเวียนถนนดวงตะวัน ถึงพระที่นั่งอัมพรสถาน กรมสุขาภิบาลแต่งสะพานผ่านพิภพลีลา กับสะพานมัฆวานรังสรรค์ การตกแต่งนอกจากที่กล่าวแล้วนี้ยังมีอีกมาก

เสด็จถึงเมืองสมุทรปราการ

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน เวลาย่ำรุ่งเศษ เรือพระที่นั่งมหาจักรีใช้จักรออกจากที่ทอดตรงแหลมเลนขึ้นมา เรือพระยมของกรมเจ้าท่าเป็นเรือนำร่อง และเรือรบแล่นเป็นขบวนนำเรือพระที่นั่ง ส่วนกระบวนหลังนั้นมีเรือกลไฟและเรือมอเตอร์ของข้าราชการและพวกพ่อค้าทั้งปวงหลายร้อยลำซึ่งลงมารับเสด็จแต่วันก่อน แล้วค้างคืนคอยแห่เสด็จอยู่ที่ปากน้ำนั้นล้วนประดับและแต่งเรืออย่างประณีตงดงาม และมีการมหรสพในเรือนั้น ๆ ลอยลำทอดเป็นแพเต็มทั้งสองฟากแม่น้ำ เปิดทางในระหว่างกลางสำหรับเรือพระที่นั่งแล่นขึ้นมา พอเรือพระที่นั่งเข้าปากน้ำ บรรดาเรือที่มารับเสด็จเหล่านี้ ต่างเปิดแตรและโห่ถวายพระพรชัยมงคลโดยความชื่นชมโสมนัส เสียงเซ็งแซ่ไปทั้งแม่น้ำ พอเรือพระที่นั่งผ่านพ้นไปก็แล่นตามเสด็จเป็นกระบวนหลังตามกันขึ้นมา แลจน

สุดสายตา เห็นควันกลบไปทุกหนทุกแห่ง แซ่เสียงโห่ร้องและเครื่องดุริยดนตรี เสียงพลุและเสียงแตรระคนปนกันกึกก้องเอิกเกริกตลอดทางมา

เวลาโมงเช้าเรือพระที่นั่งถึงเมืองสมุทรปราการ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล นำผู้ว่าราชการกรมการ และพ่อค้าประชาชนชาวเมืองสมุทรปราการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เรือพวกที่มาเฝ้า ฯ ลอยลำเรียงกันเป็นแพแน่นรอบเรือพระที่นั่ง พระยาสมุทบุรานุรักษ์[๑] อ่านคำถวายพระพรชัยมงคลของราษฎรเมืองสมุทรปราการ และเมืองนครเขื่อนขันธ์ ดังนี้

คำถวายชัยมงคล

ของพวกเมืองสมุทรปราการและเมืองนครเขื่อนขันธ์

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ได้รับฉันทานุมัติของข้าทูลละอองธุลีพระบาทบรรดาที่มีตำแหน่งรับราชการสนองพระเดชพระคุณ กับประชาราษฎรในจังหวัดเมืองสมุทรปราการ และเมืองนครเขื่อนขันธ์ และทั้งพ่อค้าที่ได้แต่งเรือกลไฟเดินค้าขายอยู่ในท้องน้ำ พร้อมกันมาสโมสรรับเสด็จ ณ ปากน้ำเมืองสมุทรปราการ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณา แสดงความปีติชื่นชมยินดี ถวายชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว

---

(๑) พระยาสมุทบุรานุรักษ์ (ทิม บุนนาค)

เรือรับเสด็จที่เมืองสมุทรปราการ

ด้วยวาระนี้ เป็นมหามงคลสมัยซึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับจากทวีปยุโรป คืนเข้าสู่พระนคร เสด็จถึงเมืองสมุทรปราการที่เป็นเมืองปากน้ำแห่งพระบรมราชธานี ที่ข้าพระพุทธเจ้าและพวกพ่อค้าประชาชนทั้งหลาย มีโอกาสสามารถจะมารับเสด็จถึงได้ จึงพรักพร้อมกันแต่งประดับเรือกลไฟเรือใบและเรือต่าง ๆ ตามกำลังความสามารถโดยสวามิภักดิ์เฉพาะพวก เฉพาะครอบครัว และเฉพาะตนนั้น ๆ พากันมาสโมสรตั้งหน้าคอยรับเสด็จด้วยน้ำใจเต็มไปด้วยความปรีดาปราโมทย์ชื่นบาน เพื่อจะได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ในสมัยที่เสด็จจากพระนครไปช้านานถึงปานนี้แล้ว และเสด็จพระราชดำเนินกลับคืนสู่พระนครโดยเกษมสวัสดิ์ ณ บัดนี้

การที่เสด็จพระราชดำเนินทวีปยุโรปครั้งนี้ ก็ด้วยตั้งพระราชหฤทัยจะให้เป็นประโยชน์แก่พระราชอาณาจักร คือเพื่อบำรุงพระองค์ให้กลับทรงพระสำราญเป็นปรกติ จะได้ทรงจัดราชกิจทะนุบำรุงไพร่ฟ้าประชาราษฎรสืบไปภายหน้า และเพื่อจะทรงสอดส่องหาทางอันจะเป็นสารประโยชน์ นำมาเพิ่มพูนความเจริญของพระราชอาณาจักร กับทั้งเพื่อจะทรงเชื่อมชักพระราชสัมพันธมิตรไมตรีกับนานาประเทศให้สนิทยิ่งขึ้น พระเจ้าแผ่นดินและประธานาธิบดี ตลอดจนประชาราษฎรในประเทศที่เสด็จเยี่ยมเยียนนั้น ต่างมีอัธยาศัยไมตรีรับเสด็จด้วยความนิยมนับถือในพระเกียรติคุณปรากฏแก่ตาโลก พลอยเป็นเกียรติยศตลอดมาถึงชาติ ก็เพราะมีพระราชอัธยาศัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ได้ทรงสำแดง

พระเมตตาอารีแก่ประชาราษฎรในประเทศเหล่านั้น ได้ทรงบำเพ็ญทาน มีพระราชทานเงินอุดหนุนแก่ทานสถาน เพื่อเกื้อกูลแก่พวกคนอนาถา เป็นต้น เป็นที่นิยมนับถือของประชาชนทั่วไป

ข้าพระพุทธเจ้าและพ่อค้าประชาชนทั้งหลายรู้สึกอยู่เสมอว่า ได้เป็นข้าขอบขัณฑสีมาผู้อยู่ในใต้พระบารมี แห่งพระบาทสมเด็จบรมนาถ-บพิตรพระเจ้าอยู่หัว ที่มีพระราชอัธยาศัยประกอบด้วยพระเมตตากรุณาอันยิ่ง เป็นพระคุณสมบัติอันประเสริฐ ได้ทรงพระมหากรุณาสอดส่องในความทุกข์สุขของชนนิกร ด้วยพระราชอุตสาหะเป็นอย่างยิ่ง ทรงพระราชดำริตั้งพระราชกำหนดกฎหมาย เปลื้องความทุกข์ยากของประชาชน ทรงอุดหนุนการเลี้ยงชีพและการค้าขายกับทั้งทรงบำรุงความเจริญสุขสำราญ ของไพร่ฟ้าประชาชนราษฎรให้ได้มีความรุ่งเรืองและที่ความร่มเย็น โดยลำดับเป็นนิตยกาล พระมหากรุณาปกเกล้า ฯ พ้นที่จะประมาณได้

ด้วยเดชะอำนาจสัจวาจา อันได้กราบบังคมทูลพระกรุณาบรรยายความจริง และทั้งอำนาจความกตัญญูกตเวทีของข้าพระพุทธเจ้า และพ่อค้าประชาราษฎร ผู้มีความสวามิภักดิ์ และจงรักในพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ขอจงเป็นอานุภาพศักดิ์สิทธิ์บันดาลพิทักษ์รักษาพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงพระเจริญด้วยพระเดชานุภาพ พระราชอิสริยยศพระเกียรติคุณแผ่ไพศาลไปทุกทิศทุกทางดุจพระมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ และจงสำเร็จเป็นดังปราการป้องกันภัยอันตรายทั่วทุกด้าน เพื่อจะได้ทรงสำราญ เสด็จ

สถิตย์ยั่งยืนเป็นที่ร่มเย็นของข้าพระพุทธเจ้า เหล่าข้าขอบขัณฑสีมาทั้งปวง ขอเดชะ ฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสตอบดังนี้

พระราชดำรัสตอบ

ข้าราชการกับประชาชนชาวเมืองสมุทรปราการและเมืองนครเขื่อนขันธ์ และเจ้าของเรือกลไฟทั้งหลายที่แล่นล่องอยู่ในลำน้ำนี้ นับว่าเป็นจำพวกที่ได้แสดงคำต้อนรับเราเมื่อมาถึงราชธานีก่อนจำพวกอื่น ๆ การต้อนรับนี้กับทั้งความอุตสาหะของท่านทั้งหลาย ที่ได้ตกแต่งเรือกลไฟใหญ่น้อยทั้งปวง ให้โอ่อ่วดกันเป็นเกียรติยศของเราครั้งนี้ ก็มิได้คลาดจากเป็นที่จับตาจับใจเรา เมื่อเวลาเข้ามายังแม่น้ำใหญ่ซึ่งไหลอยู่ตลอดพระราชอาณาจักร และเป็นมหาสาครที่ได้เกิดความเจริญแก่เมืองเราอย่างสำคัญอันหนึ่งด้วย

เมื่อเราได้เที่ยวไปในเมืองไกล ๆ ทั้งหลาย และกลับมาถึงที่นี้แล้ว เราจะละเลยเสียไม่ได้ ที่จะรู้สึกเห็นแก่ใจในสิ่งสำคัญอันเป็นพยานเครื่องหมายเหล่านี้ ว่าราษฎรของเราได้มีความปีติยินดีที่ได้เห็นตัวเราอีก กับทั้งในถ้อยคำรำพันความกตัญญูกตเวที และความจงรักภักดีที่กล่าวไว้ในคำอำนวยพร ที่ให้แก่เราเมื่อกี้นี้ด้วย

อนึ่ง เรามีความปรารถนาที่จะขอบใจเจ้าของเรือกลไฟใหญ่น้อยนานาประเทศที่ได้ล่องลงมาพบกับเรา และที่ได้ทนลำบากมาทำการพร้อมกันสำแดงการต้อนรับ เป็นคำนับในเวลาที่เราจะขึ้นไปยังพระมหานครนั้น ฯ

มีพระราชดำรัสตอบแล้ว ประชาชนราษฎรทั้งปวงพร้อมกันโห่ถวายพระพรชัยมงคลโดยความปีติสวามิภักดิ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานดอกไม้ธูปเทียนให้ข้าราชการเมืองสมุทรปราการนำไปนมัสการพระสมุทรเจดีย์แล้ว เวลาเช้า ๒ โมง เรือพระที่นั่งออกจากเมืองสมุทรปราการขึ้นมาตามลำน้ำเจ้าพระยา มีเรือแห่นำตามเสด็จกับทั้งเรือกลไฟใหญ่น้อยที่ได้กล่าวแล้วนั้น ตามเสด็จมาเป็นเทือกแถวโดยชลมารควิถี

ระยะทางแต่เมืองสมุทรปราการ ผ่านเมืองนครเขื่อนขันธ์ขึ้นมาตลอดจนในเขตพระนคร ทั้งสองฟากแม่น้ำ วัดก็ดีบ้านเรือนก็ดี แม้จะเล็กน้อยเพียงใด ต่างก็ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ และตั้งเครื่องบูชาตามกำลัง ตั้งใจรับเสด็จคืนพระนครด้วยความชื่นชมโสมนัสทุกแห่งหามีที่จะเว้นไม่ เวลาเรือพระที่นั่งผ่านมา ตามวัดพระสงฆ์ก็ลงสวดชัยปริตรถวายพระพร ที่เป็นวัดหรือศาลเทพารักษ์ในลัทธิศาสนาอื่นก็เคาะระฆังตีกลองหรือจุดประทัด ที่เป็นโรงเรียนนักเรียนก็ยืนเข้าแถวร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี ตามตึกกว้านบ้านเรือนราษฎรที่มีการมหรสพก็มากมายหลายแห่ง ส่วนเรือกำปั่นที่ทอดสมออยู่กลางน้ำในเขตท่ากรุงเทพ ฯ ต่างก็ตกแต่งด้วยธงบริวาร บ้างจุดพลุสลุตถวายในเวลาเมื่อเรือพระที่นั่งแล่นผ่านขึ้นมา แลดูลำแม่น้ำในเช้าวันนั้นเห็นแต่สีธงทิวและเครื่องประดับสลับสลอน เสียงสลุตและเครื่องมหรสพไม่ขาดสาย พอเข้าในเขตจังหวัดพระนครก็เห็นคนสะพรั่งทั้งสองฟาก ต่างโห่ร้องถวายชัยอึงมี่ตลอดทางมา

ฝ่ายข้างในกรุงเทพพระมหานครนั้น เวลาเช้าก่อน ๔ โมง พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช กับทั้งสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะทั้งปวงมาพร้อมกันยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้าพนักงานเลี้ยงพระสงฆ์ที่พระระเบียง แต่พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวชเสวยในหอพระมนเทียรธรรม พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ส่วนพระสงฆ์ ๒๐ รูปซึ่งเจริญพระพุทธมนต์ที่พระที่นั่งอัมพรสถานเมื่อวานนี้ ลงไปคอยรับเสด็จที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ณ ท่าราชวรดิษฐ์ ส่วนพระสงฆ์นอกนั้นเข้าไปประชุมพร้อมกันอยู่ในพระอุโบสถ คอยรับเสด็จอยู่ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เมื่อเรือพระที่นั่งแล่นขึ้นมาถึงเข้าเทียบท่าราชวรดิษฐ์เรียบร้อยแล้ว พอได้ศุภฤกษ์เวลาเช้า ๔ โมง ๔๘ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเต็มยศขาวทหารบก ทรงประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นจากเรือพระที่นั่ง กรมทหารมหาดเล็กกองร้อย ๑ พร้อมด้วยแตรวงธงประจำกองถวายวันทยาวุธและบรรเลงเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี กรมทหารเรือยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ และเรือใหญ่น้อยทั้งปวงบรรดาที่มาคอยรับเสด็จในที่นี้ก็ดี หรือที่ตามเสด็จมาแต่ปากน้ำก็ดี ต่างเปิดแตรเป่าหวีดถวายชัยมงคลเสียงเซ็งแซ่ไปทั้งแม่น้ำ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประทับ ณ พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยแล้ว พระสงฆ์สวดชยันโตถวายชัยมงคล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปฏิสันถารแก่พระสงฆ์แล้ว เสด็จ

ประทับหน้าพระราชบัลลังก์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน จึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร กราบบังคมทูลถวายชัยมงคลแทนพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทและราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศทั้งปวง ดังนี้

คำถวายชัยมงคล
ของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท
และราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมด้วยผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ซึ่งได้มาประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน ณ บัดนี้ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณา สำแดงความปีติปราโมทย์ในการที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้เสด็จพระราชดำเนินกลับจากทวีปยุโรป โดยสวัสดิภาพ คืนเข้าสู่พระมหานคร

ในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสคราวนี้อาจนับได้ว่าเป็นประโยชน์ด้วยเหตุหลายประการ แต่ที่สำคัญก็คือ จะบำรุงพระราชวรกายบำบัดพระโรค และทรงพักผ่อนพระราชหฤทัยให้ว่างเว้นจากปริวิตกด้วยราชกิจอันใหญ่ชั่วคราวหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งอันควรโดยแท้ อันประเทศเช่นกรุงสยามนี้ สรรพกิจการปกครองพระราชอาณาจักรทั้งปวงย่อมสำเร็จด้วยดี ด้วยพระราชอุตสาหะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เรือพระที่นั่งถึงท่าราชวรดิษฐ์

พระองค์เดียว เพราะฉะนั้นความทรงพระสำราญของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงนับว่าเป็นสิ่งซึ่งเนื่องกับความเจริญของประชาชน ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมีความยินดีเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อม ในการที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระสำราญดีขึ้น และทราบด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า ความทรงพระราชสำราญนั้นจะให้เกิดผลดีแก่ราชการบ้านเมืองเพียงไรในการเบื้องหน้า ในขณะเสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศต่าง ๆ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็ได้ทรงสอดส่องตรวจตราราชประเพณี และประพฤติเหตุความเจริญแห่งประเทศนั้นโดยละเอียด ด้วยพระปรีชาญาณอันสามารถ และสิ่งใดที่ได้ทรงศึกษาและทรงคุ้นเคยมานี้ก็จะได้เป็นเครื่องนำทางให้ทรงพระราชดำริบำรุงความเจริญของประเทศสยาม ดังใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงอุตสาหะในพระราชกิจมาแล้วแต่เริ่มขึ้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติโดยประการฉะนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายสามารถจะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ ว่าประโยชน์แห่งการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้จะมีแต่เฉพาะส่วนในพระองค์เท่านั้น ย่อมยังประโยชน์ให้มีแก่ประเทศสยามทั่วไปด้วย

อนึ่ง พวกข้าพระพุทธเจ้าเหล่าซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมไว้วางพระราชหฤทัย ให้รักษาราชการบ้านเมืองอันยากยิ่งในขณะเสด็จไม่อยู่ในพระมหานครนั้น เป็นพระเดชพระคุณหาที่เปรียบมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณเต็มสติปัญญาพยายามที่จะให้ราชการดำเนินไปตามพระบรมราโชบาย และพระราชประเพณีที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงตั้งขึ้นไว้นั้นทุกประการ ความ

รู้สึกกตัญญูกตเวทีจงรักภักดีต่อเบื้องยุคลบาท นำให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั่วหน้า ตั้งใจรักษาหน้าที่กระทำราชการทั้งปวงโดยเต็มสติกำลัง ถึงมาตรว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะประทับอยู่ ณ ประเทศไกลก็ดี ราชการอันใดที่ยากยิ่งที่กระทำสำเร็จได้ ใช่เฉพาะแต่พระเดชานุภาพเท่านั้น ยังได้รับพระราชทานพระบรมราโชวาทเป็นเนืองนิตย์ ด้วยเดชะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม ราชการก็ได้ดำเนินไปโดยสะดวกเรียบร้อยดีไม่มีที่ขัดข้อง ขณะที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้ประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่นี้ มีความปลื้มปีติหาที่สุดมิได้ ที่ได้รู้สึกว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้เสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับอยู่ในท่ามกลางข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจะได้รับความรมเย็นด้วยเดชะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมประดุจเดิมมา

ในที่สุดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลถวายชัยมงคล ด้วยอำนาจพระมหากรุณาธิคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งมีอยู่แก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง กับความจงรักภักดีและชื่นชมนิยมในพระบารมี ซึ่งข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกอยู่เสมอนั้น ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จงทรงพระเจริญพระชนมายุยิ่งยืนนาน เพื่อพระบรมโพธิสมภารจะได้เป็นที่พำนักร่มเย็นแห่งปวงประชา ขอพระโรคอย่าได้เบียนบีฑาทำให้ความทรงสำราญเสื่อมถอยสรรพสิ่งใหญ่น้อยที่มีพระราชหฤทัยทรงพระราชประสงค์ จงสำเร็จโดยรวดเร็วฉับพลัน ทันพระราชหฤทัยได้ทุกเมื่อ เทอญ ขอเดชะ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบ ดังนี้

ซุ้มกรมทหารเรือ
สร้างที่ท่าราชวรดิษฐ์

พระราชดำรัสตอบคำถวายชัยมงคล
ของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท
และราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ

ถึงแม้ว่าความพอใจในการที่ไปเที่ยวเมืองต่างประเทศ ได้สังเกตความตั้งอยู่และความเจริญแห่งเมืองอื่น ๆ ทั้งปวง ย่อมเป็นความยินดีของผู้เที่ยวเดินทางก็จริงอยู่ แต่ผู้ซึ่งไปเที่ยวเช่นนั้นย่อมมีความซาบซ่านในใจเมื่อได้กลับมาถึงเมืองของตนเอง อยู่ในหมู่ชนพวกของตัวเอง ความรู้สึกอันนี้ย่อมเป็นมากยิ่งขึ้นเฉพาะแก่ผู้ซึ่งเป็นผู้ปกครองคนทั้งหลายในประเทศของตน อันมีน้ำใจประสงค์แต่จะให้ความสุขแก่ประชาชนและความรุ่งเรืองของบ้านเมืองแห่งตนอยู่ในใจเป็นนิจ ในส่วนความยินดีของฉันนี้ ซึ่งได้รู้สึกในเวลาเมื่อกลับมาถึงพระราชอาณาเขตและได้ถึงพระมหานคร มาทวียิ่งขึ้นเมื่อได้เห็นหน้าท่านทั้งหลายผู้ที่คุ้นเคยกันอยู่รอบข้าง และมาได้ยินคำต้อนรับซึ่งเธอได้กล่าวแทนท่านทั้งหลายอันได้ประชุมอยู่ ณ ที่นี้ เพื่อจะพบฉันเมื่อเวลามาถึง

ฉันเห็นจริงด้วยในข้อที่เธอคิดว่า การที่ฉันได้ไปเที่ยวจนกลับมาถึงแล้วบัดนี้ จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง กับทั้งเป็นประโยชน์แก่ตัวฉันเองด้วย

เธอย่อมทราบอยู่แล้วว่า ฉันได้ส่งข่าวคราวไปมาเนือง ๆ ในระหว่างท่านทั้งหลายซึ่งได้รับมอบหมายการปกครองบ้านเมืองในเวลาฉันไม่อยู่ ฉันมีความยินดีที่จะกล่าวซ้ำอีกว่า กิริยาที่ได้ประพฤติราชการทั้งปวงให้เป็นไปในเวลาที่ฉันไม่อยู่นั้น ฉันเป็นที่พอใจทุกอย่าง

ทั้งในความสัตย์สุจริตและความเพียรซึ่งเธอและท่านทั้งหลายได้กระทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์สำคัญ ซึ่งได้มอบหมายไว้ให้เธอเป็นผู้รักษา ฉันชอบใจเธอในคำต้อนรับ แสดงความพอใจที่ได้กล่าวต่อฉัน อันฉันจะกล่าวได้เหมือนกัน ว่าความยินดีซึ่งเธอและท่านทั้งหลายรู้สึกในเวลาที่ฉันมาถึงฉันใดนั้น ฉันก็รู้สึกเหมือนกัน ว่ามีความชื่นชมที่ได้มาอยู่ในหมู่ท่านทั้งหลายและทั้งมีร่างกายบริบูรณ์ดีขึ้นกว่าแต่ก่อนซึ่งจะสามารถเข้ารับทำการ เพื่อความเจริญแก่บ้านเมืองและความสุขของประชาราษฎรทั้งปวงสืบไปโดยสะดวกได้

มีพระราชดำรัสตอบและมีพระราชปฏิสันถารปราศรัยแก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศพอสมควรแก่เวลาแล้ว เสด็จขึ้นทรงพระที่นั่งพุดตาล พระสงฆ์สวดถวายชัยมงคลอีกครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเป็นกระบวนพยุหยาตราน้อยโดยสถลมารควิถี มีข้าราชการโปรยข้าวตอกดอกไม้สองข้างทาง เสด็จเข้าในพระบรมมหาราชวังทางประตูศรีสุนทร ขึ้นสู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ครั้นเวลาเที่ยงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงยังพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทรงบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชแล้ว เสด็จออกยังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการและเครื่องทองน้อยแล้ว ทรงทอดผ้าไตรกับหีบย่าม ซึ่งโปรดให้ทำมาจากประเทศยุโรป พระสงฆ์วัดเบญจมบพิตร ๒๗ รูป มีพระธรรมวโรดม(๑)

---

(๑) พระธรรมวโรดม (จ่าย) ต่อมาเป็นสมเด็จพระวันรัต

แห่เสด็จเข้าพระบรมมหาราชวัง

เป็นประธานสดับปกรณ์พระบรมอัฐิพระอัฐิ อันเจ้าพนักงานได้เชิญออกประดิษฐานไว้เหนือพระที่นั่งเศวตฉัตรและบนโต๊ะทองรวม ๑๖ พระโกศด้วยกัน พระสงฆ์สดับปกรณ์แล้ว ถวายยถาถวายอนุโมทนา ถวายอติเรก ถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่งกับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จเป็นกระบวนรถม้าแต่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในเวลานี้กรมทหารบกได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ เสด็จพระราชดำเนินออกประตูพิมานชัยศรี มีนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กยืนแถวที่หน้าโรงเรียนโปรยข้าวตอกดอกไม้และโห่ถวายชัยมงคล รถพระที่นั่งเลี้ยวไปหยุดที่หน้าประตูวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กองทหารมหาดเล็ก ๓ กองร้อย มีแตรวงธงประจำกองตั้งแถวรับเสด็จที่สนามข้างหอพระสมุดวชิรญาณ(๑) ถวายวันทยาวุธและทำเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยทางลาดพระบาทเข้าในพระอาราม และที่ในพระอารามนั้นมีหม่อมเจ้าที่ยังเยาว์โปรยข้าวตอกดอกไม้สองข้างทางเสด็จ ตั้งแต่ประตูจนถึงอัฒจันทร์พระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าประทับในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการพระมหามณีรัตนปฏิมากระทำพระพุทธบูชา และทรงถวายเชิงเทียนกิ่งใหญ่คู่หนึ่ง ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ทำมาแต่ยุโรปเป็นราชสักการะเสร็จแล้วประทับที่หน้าสังฆสมาคม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงอ่านคำถวายพระพรดังนี้

---

(๑) คือศาลาสหทัยสมาคม

คำถวายพระพรของพระสงฆ์

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร พระองค์สมเด็จพระปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

บัดนี้ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จพระราชดำเนินกลับจากแผ่นดินยุโรปประเวศพระมหานคร ประชานิกรทุกจำพวกทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ เสวกามาตย์ราษฎร ข้าขอบขัณฑสีมา ตลอดถึงชาวต่างประเทศผู้เข้ามาพึ่งพระบารมี ต่างเกิดมีปีติปราโมทย์ มีสมานฉันท์ พรักพร้อมกันจัดการรับเสด็จตามกำลังที่จะทำได้ แต่ความพร้อมใจกันของประชุมชนนั้น ๆ มารวมกันเข้าย่อมทำให้การนี้เป็นนิรโฆษเอิกเกริกทั่วไป จัดว่าเป็นมหาสมัยของพระนครเป็นที่ชื่นบานทั่วหน้า อาตมภาพพระภิกษุสงฆ์ก็พลอยอนุโมทนาสาธุการด้วยฝ่ายอาณาจักร พรักพร้อมกันมาสันนิบาต ณ ที่นี้ เพื่อเปล่งวจีเภทโดยสัตยาธิษฐาน ประสิทธิพระพรถวายแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกด้วยบ้างในมหาสมัยนี้

อาตมภาพพระภิกษุสงฆ์ทราบว่าสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จพระราชดำเนินยุโรปคราวนี้ เพื่อประโยชน์จะบำรุงพระองค์ที่ทรงบอบล้า เพราะทรงราชภาระมานาน จะได้มีพระกำลังทรงราชการได้ยืดไปอีก พระราชดำรินี้เกิดขึ้นด้วยกำลังพระมหากรุณาแก่ประชาชนผู้พึ่งพระบารมี ข้อนี้ก็เหมือนเมื่อสมเด็จพระโลกนาถเจ้าได้ตรัสใหม่ตั้งพระหฤทัยจะสำแดงพระสัทธรรมเทศนาโปรดเวไนยสัตว์แล้ว ได้ทรง

กระทำอายุสังขาราธิษฐาน คือตั้งปรารถนาในที่จะทรงพระชนมายุอยู่โปรดสัตว์กว่าจะได้ประกาศพระศาสนาแพร่หลายไพบูลย์ สำเร็จประโยชน์แก่เทวดามนุษย์เป็นอันมาก หากจะมีอาพาธอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นทอนอายุสังขาร ก็จะทรงพากเพียรเพื่อระงับเสียด้วยอำนาจพระอิทธิบาทภาวนา ธรรมดาพระอรหันต์เจ้าย่อมไม่มีความเสียดายอาลัยในชีวิตและร่างกาย จะเป็นอยู่ได้เท่าไรก็ตามที แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำอายุสังขาราธิษฐานดังนั้น ก็ด้วยกำลังพระมหากรุณาในสัตวโลกเป็นที่ตั้ง สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าก็เหมือนกัน มีพระราชประสงค์จะทรงบำรุงพระองค์ให้คืนเป็นปรกติจึงได้สู้ทนความยากลำบากจากพระนครและโภไคศวรรย์เสด็จสู่ปรวิสัยแม้จะเป็นภูมิสถานน่ารื่นรมย์สักปานไร ก็เป็นที่คับแคบพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินผู้มิใช่เจ้าของ ทั้งยังต้องทรงห่วงหลังถึงพระราชอาณาจักรและประชาชน ไหนยังจะต้องทรงทนความบกพร่องแห่งอุปฐานการบำรุงบำเรอที่ผิดจากเคย เป็นดังนี้ก็เพราะพระมหากรุณาในข้าขอบขัณฑสีมาเป็นที่ตั้ง

ในเวลาที่เสด็จอยู่ห่างไกลนอกพุทธเขต ยังไม่ทรงวายคำนึงถึงศาสนวัตรที่ได้เคยทรงบำเพ็ญเป็นพระราชจรรยา เมื่อถึงเวลาเป็นอภิลักขิตกาลของพุทธบริษัทที่จะได้บำเพ็ญกิจวัตรเนื่องในพระศาสนาก็ได้พระราชทานพระราชโทรเลข และเครื่องสักการะมาถึงอาตมภาพทั้งหลาย เพื่อบูชาพระรัตนตรัยและสักการะเฉพาะองค์ แม้แต่เพียงกิจเล็กน้อยก็หาทรงละเมินไม่ ข้อนี้เป็นไปเพราะกำลังพระราชศรัทธาใน

พระพุทธศาสนา และเมื่อจะเสด็จพระราชดำเนิน ได้ทรงมอบราชภาระในหน้าที่ศาสนูปถัมภกไว้แก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร พระราชโอรสร่วมพระราชหฤทัย โปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้า ได้ทรงประศาสน์ราชกิจโดยพระราชนิยมรักษาพระนครสงบราบคาบ พระภิกษุสงฆ์ได้รับธรรมิการักขาอยู่เป็นผาสุกหาภัยอันตรายมิได้ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้ากับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณสมบัติ เป็นต้นว่าพระราชศรัทธาสมควรกันควรจะสรรเสริญ ต้องด้วยลักษณะตระกูลได้บุตรเป็นอนุชาต ซึ่งสมเด็จพระศาสดาตรัสในตโยปุตตสูตรโน้น

อนึ่งอาตมภาพพระภิกษุสงฆ์ได้ทราบต่อไปอีกว่า ในเวลาเสด็จพระราชดำเนินนั้น พระราชามหากษัตริย์และประธานาธิบดีผู้ครองพระนครนั้นๆ ได้กระทำปัจจุคมนาการต้อนรับเสด็จด้วยสักกัจเคารพที่สุดจนชาวพระนครก็ได้แสดงความอ่อนน้อมนับถือทั่วไปฯ ข้อนี้ส่อให้เห็นว่าเป็นผลแห่งพระคุณสมบัติ เป็นเครื่องเจริญโสมนัสแช่มชื่นแม้แห่งมหาชนผู้อยู่ใต้พระบารมี และเป็นที่นิยมกันมาแล้วแต่ครั้งโบราณสมัย แม้สมเด็จพระสุคตก็ได้ทรงยกขึ้นแสดง เพื่อเป็นอุบายประกอบเวไนยชนไว้ในคุณสมบัติ เช่นตรัสสรรเสริญมิตรธรรมไว้ในเตมิยชาดก ยกชนผู้ไม่ประทุษร้ายแก่มิตรขึ้นแสดงว่าไปสู่ชนบทนิคมราชธานีใดๆ ย่อมมีผู้บูชาสักการะทั่วไปทุกแห่งหน ไม่ต้องโกรธกลับมาเรือนของตนด้วยไม่มีผู้ต้อนรับ กลับจะได้ความเบิกบานในสมาคมฯ สมเด็จบรมบพิตร

พระราชสมภารเจ้า ทรงรักษาพระราชสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ โดยธรรมสุจริต ประกอบกับศีลาจารวัตร และพระราชอัธยาศัยอันงาม ได้ทรงรับความยกย่องนับถือของพระนครนั้น ๆ ต้องกันกับกระแสพระพุทธภาษิต ฉะนั้น ฯ

วันนี้สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จพระราชดำเนินกลับถึงพระมหานคร มหาชนพรักพร้อมกันแต่งพระนครและมาสโมสรกระทำปัจจุคมนาการรับเสด็จเป็นมหานิรโฆษด้วยความปราโมทย์ชื่นบาน ดุจครั้งสมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ เสด็จพระพุทธดำเนินประเวศกรุงกบิลพัสดุ์ เหล่ากษัตริย์ศากยราชผู้เป็นประยุรญาติ และชาวพระนครพร้อมกันกระทำปัจจุคมนาการต้อนรับเสด็จเป็นการเอิกเกริกใหญ่ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นความจงรักและสามัคคีของประชาราษฎร เป็นผลแห่งพระเมตตาคุณและพระกรุณาคุณที่ทรงให้เป็นไปแล้วในชนนิกร ดุจพระเจ้าอโศกมหาราชได้สร้อยพระนามเพิ่มว่า เทวานัมปิโย ปิยทัสสี เป็นที่รักของเทวดามนุษย์ ได้ทอดพระเนตรเห็นผลเป็นที่รักที่เจริญพระราชหฤทัยดังนี้ เป็นพระเกียรติยศปรากฏยืดยาวมา ฯ

อาตมภาพพระภิกษุสงฆ์พลอยอนุโมทนาสาธุการด้วยอาณาจักรในมหาสมัยนี้ ขอทูลเปล่งวจีเภทอ้างสัตยาธิษฐาน ประสิทธิ์พระพรถวายแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าต่อไป

มหาการุณิโก นาโถ หิตาย สพฺพปาณินํ
ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพาปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลํ ฯ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นที่พึ่งของพุทธเวไนยในทางพระศาสนา ย่อมประกอบด้วยพระกรุณาเป็นอย่างใหญ่ ตั้งพระหฤทัยบำเพ็ญพระบารมีให้บริบูรณ์ครบทุกประการแล้ว ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด ทรงบำเพ็ญพระพุทธกิจเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เวไนยนิกรทั้งปวงฉันใด สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของพสกนิกร ย่อมประกอบด้วยพระมหากรุณา เสด็จเถลิงราชมไหศวรรยาธิปัตย์แล้ว ตั้งพระราชหฤทัยบำเพ็ญราชธรรมให้ไพบูลย์ทุกประการ เพื่อประโยชน์สุขแห่งข้าขอบขัณฑสีมาทั้งปวงฉันนั้น ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้เป็นปทัสถาน ขอชัยมงคลจงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าด้วยประการทั้งปวง จงทรงส่งเสียซึ่งสรรพอุปัทวันตรายพระโรคอย่าได้เกิดกล้ำกรายพระวรองค์ จงทรงพระเกษมสุขทุกทิพาราตรี ทรงพระเจริญด้วยพระเดช พระศรี พระยศ พระเกียรติพระราชทรัพย์และราชบริวาร ดำรงพระชนมายุยืนนาน เสด็จสถิตสถาพรในพระสิริราชสมบัติ เป็นที่ร่มเย็นของราชบริษัทพสกนิกร และทรงรักษาพระพุทธศาสนาให้ถาวรไปเมื่อหน้า ฯ

รตนตฺตยานุภาเวน รตนตฺตยเตชสา

สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ อิทํ ผลํ

ด้วยเดชานุภาพพระรัตนตรัยบันดาลดล ขอศุภวิบุลยผลซึ่งพรรณนาแล้วนั้น จงประสิทธิสำเร็จแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทุกประการ ขอถวายพระพร ฯ

เมื่อกรมหลวงวชิรญาณวโรรสถวายพระพรแล้ว พระสงฆ์สวดถวายชัยมงคลพร้อมกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับพรพระสงฆ์โดยเคารพแล้ว มีพระราชดำรัสตอบดังนี้

พระราชดำรัสตอบ
คำถวายพระพรของพระสงฆ์

หม่อมฉันได้ฟังคำรับสั่งในนามของพระสงฆ์ซึ่งมาประชุมอยู่ ณ ที่นี้ มีข้อความอันละเอียดประกอบด้วยหลักฐานและอิงอาศัยพระคุณสมบัติอันเต็มบริบูรณ์อยู่ในพระพุทธสันดาน และพุทธจริยาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันผู้หนึ่งผู้ใดสามารถจะปฏิบัติอธิษฐานน้ำใจประพฤติตามได้ แม้แต่ส่วนน้อยก็ยังจะได้รับผลานิสงส์ ซึ่งปรากฏในปัจจุบันตามสมควรแก่ความสามารถ ข้อนี้เป็นที่เพิ่มพูนความยินดีสองประการ คือให้บังเกิดความเลื่อมใสในพระคุณเจริญยิ่งขึ้น และได้ความชุ่มชื่นในใจเมื่อตริตามโดยปัจเวกขณญาณ

การที่หม่อมฉันได้ไปสู่ประเทศที่ไกลห่างจากที่ซึ่งเคยเคารพสักการบูชา ห่างจากภูมิประเทศซึ่งได้เคยใส่ใจบำรุงรักษาอยู่มิได้ละเลย ทั้งห่างจากหน้าญาติมิตรอำมาตย์ราษฎร อันมีมิตรจิตต่อกันที่ควรเชื่อย่อมบังเกิดความเปลี่ยวเปล่าใจ ให้รู้สึกว่าเป็นผู้อนาถาในกาลนั้น ๆ เนือง ๆ

ความยินดีที่ได้เกิดมีเป็นเครื่องระงับน้ำใจ ย่อมเกิดขึ้นด้วยความระลึกโดยแน่แน่วแล้วแลส่งมา แม้แต่ว่าข่าวสารการเคารพ ก็ให้รู้สึกได้รับผลแห่งความชื่นชมในใจไปได้หลายวัน จึงมาสันนิษฐานว่านั่นคือส่วนกุศลซึ่งได้มาปรากฏเฉพาะหน้า

ส่วนซึ่งมีความอาลัยในพระนครและประชาชนย่อมระงับได้ด้วยความวางใจในผู้ซึ่งได้มอบหมายไว้ให้อยู่รักษา และได้มุ่งหมายความนึกคะเนในใจว่า จะมีคุณบางอย่างในการที่เที่ยวไปเช่นนั้น ทั้งในส่วนร่างกายและการบ้านเมือง จึงเป็นเครื่องที่สำหรับระงับปลดเปลื้องความลำบากขัดสนจากสิ่งซึ่งเคยสะดวกได้โดยมาก

แต่เมื่อสุดสิ้นกำหนด อันเป็นเวลาได้มาสู่พระราชอาณาเขตจำเดิมแต่เมืองตราดและเมืองจันทบุรีก็ได้ความชื่นชมยินดี เพราะได้เห็นผลของการที่ได้จัดได้ทำไป อันไม่ได้เห็นด้วยตา ปรากฏว่าการที่จะทำนั้นไม่เปล่าจากประโยชน์ ย่อมเป็นผลเช่นเจ้าคณะมณฑลจัดคณะพระสงฆ์ ซึ่งปรากฏแก่ตาเมื่อเวลาพระสงฆ์ได้มารับรองทั้งสองเมืองนั้น ดีขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก การรับรองของประชาชนในหัวเมืองทั้งสองและในกรุงเทพ ฯ ย่อมปรากฏว่าผลแห่งกุศลเจตนาซึ่งได้เป็นอยู่เนืองนิตย์ในน้ำใจ และได้ทำให้สำเร็จไปตามกำลังความสามารถนั้น เป็นผลอันดีซึ่งมีผู้คิดเห็นชอบด้วยเป็นอันมาก

ในที่สุดนั้น เมื่อได้ฟังคำอำนวยพร ซึ่งได้รับสั่งแทนที่ประชุมสงฆ์อันควรนับว่าเป็นยอดยิ่งของหมู่ที่ควรเกิดความยินดี เพราะเหตุว่าคำเช่นนี้ได้ออกมาจากสงฆ์หมู่ใหญ่ อันเป็นที่เคารพนับถืออย่างยิ่งเป็นเครื่องเพิ่มพูนความปรีดาปราโมทย์ในใจมิใช่น้อย จึงขอรับคำอำนวยพรชัยมงคล ซึ่งพระสงฆ์ทั้งปวงได้อำนวยด้วยความเคารพเป็นอย่างยิ่ง ฯ

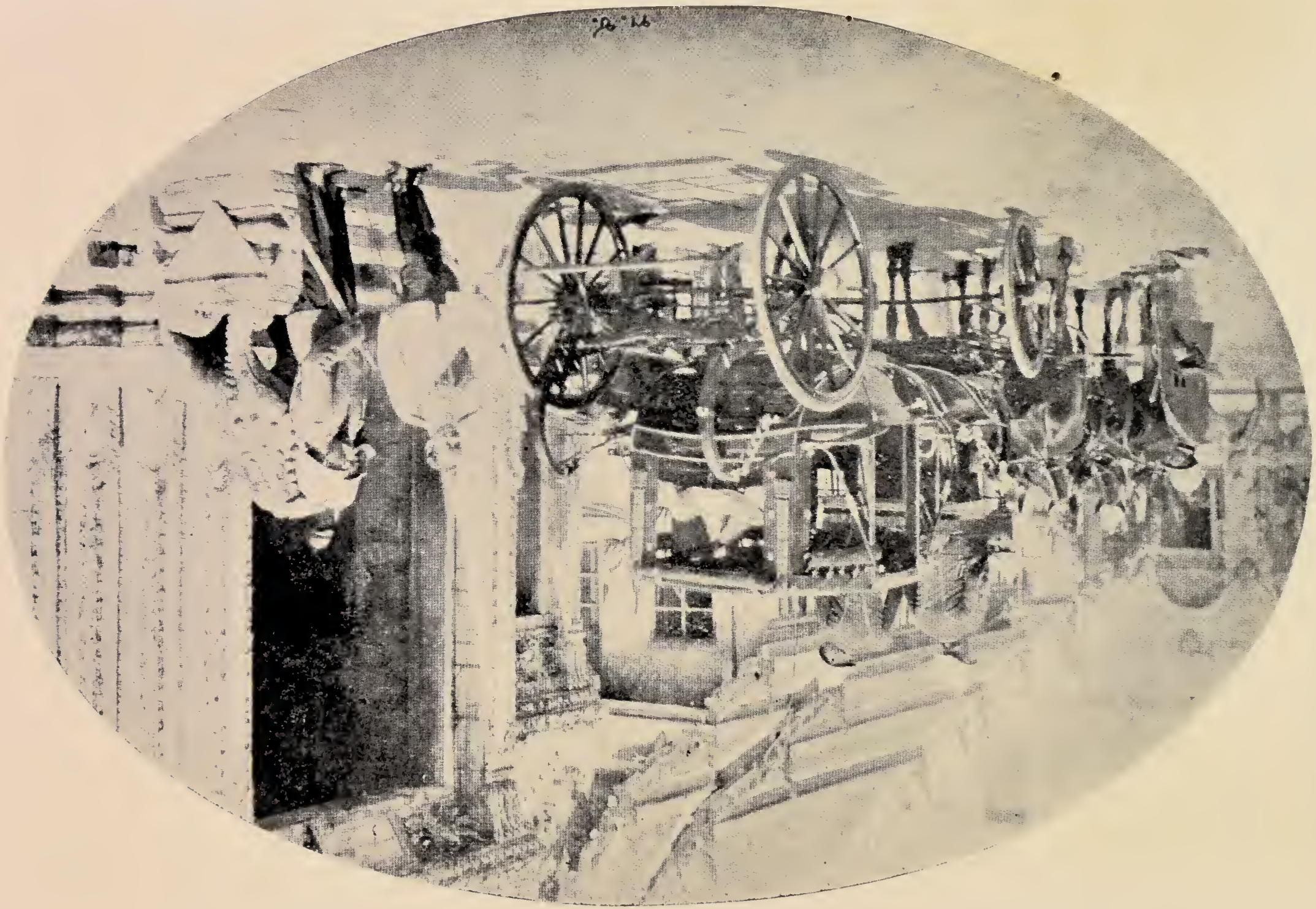

เมื่อมีพระราชดำรัสตอบแล้ว พระสงฆ์ทั้งปวงรับสาธุพร้อมกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชปฏิสันถารแก่พระสงฆ์ และพระราชทานย่ามซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ทำมาจากประเทศยุโรปแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์ถวายอติเรกแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกทางหลังพระอุโบสถขึ้นทรงรถพระที่นั่ง เคลื่อนกระบวนเสด็จออกจากพระบรมมหาราชวัง

ในระยะทางสถลมารคที่เสด็จไปนั้น เหล่าทหารราบมณฑลกรุงเทพ ฯ มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ มณฑลนครราชสีมา มณฑลราชบุรี ยืนแถวรายทางทั้งสองฟากตลอดทาง แต่ถนนหน้าพระลาน ถนนราชดำเนินใน ถนนราชดำเนินกลาง ถนนราชดำเนินนอก และถนนเบญมาศใต้ตามลำดับ เหล่าทหารม้ามณฑลกรุงเทพ ฯ มณฑลราชบุรี มณฑลนครราชสีมา ตั้งแถวรายทางรับเสด็จที่ถนนเบญมาศใต้ด้านสวนกวาง เหล่าทหารปืนใหญ่มณฑลกรุงเก่า มณฑลราชบุรี มณฑลนครราชสีมา ตั้งแถวรายทางรับเสด็จที่ถนนเบญมาศใต้ด้านสนามเหนือวัดเบญจมบพิตร และมีนักเรียนนายร้อยตั้งแถวรับเสด็จในสวนแป๊ะเต๊งด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรถพระที่นั่งเสด็จออกทางประตูวิเศษชัยศรี เลี้ยวถนนหน้าพระลาน ไปประทับยังพลับพลาท้องสนามหลวง ซึ่งประชาชนชาวพระนครชุมนุมกันคอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทณ ที่นั้น ราษฎรทั้งปวงได้โห่ถวายชัยมงคลสามลาแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลกราบบังคมทูลถวายชัยมงคลแทนราษฎร ดังนี้

คำถวายชัยมงคล

ของประชาชนชาวพระนคร

ซึ่งเสนาบดีกระทรวงนครบาล อ่านถวายที่ท้องสนามหลวง

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

บัดนี้เป็นมหาสมัย พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเสด็จกลับจากทวีปยุโรป คืนเข้ากรุงเทพมหานคร โดยสวัสดิภาพ ประชาชนเอิบอาบด้วยปรีดาปราโมทย์ชื่นบานทั่วหน้า

ข้าพระพุทธเจ้า ได้รับฉันทานุมัติของพวกพ่อค้าประชาราษฎรในกรุงเทพมหานคร ผู้มีความชื่นชมยินดีพรักพร้อมกันมาสโมสร รับเสด็จประเวศพระบรมราชธานี และเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่บัดนี้ ณ ท้องสนามหลวง ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยดวงจิตกตัญญูกตเวทีถวายชัยมงคล แด่พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว

ด้วยพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินจากพระมหานครไปช้านานถึงปานนี้ ประชาชนย่อมมีความรู้สึกเปลี่ยวใจอยู่ทั่วกัน มีแต่ตั้งหน้าคอยฟังข่าวเสด็จพระราชดำเนินไป ณ ที่นั้น ๆ ทุกประเทศทุกบุรี เมื่อได้ทราบว่าการเสด็จประพาสได้ผลสำคัญบำบัดพระโรค ทรงพระเจริญสุขสำราญ กับทั้งนานาประเทศได้รับเสด็จโดยสัมพันธมิตรไมตรีเชิดชูพระเกียรติยศ ก็มีความชื่นชมโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง เพราะประชาชนทั้งหลายรู้สึกอยู่เสมอว่า พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว เป็นเจ้าเป็นใหญ่ปกเกล้า ฯ ของอาณา

ซุ้มกรมยุทธนาธิการ
สร้างที่ถนนราชดำเนินใน

ประชาราษฎรผู้อยู่ในใต้พระบารมี ได้ทรงพระมหากรุณาทะนุบำรุงให้ได้ความสุข ความเจริญ โดยอเนกประการเหลือที่จะคณนาได้

อิฐิวิบุลยผลข้อใหญ่ ซึ่งเกิดมีแก่ประชาชน คือ ความเป็นไทยด้วยตนเอง ความอยู่เย็นเป็นสุข ความมีปรีชาสามารถ ความบริบูรณ์โดยโภคสมบัติ ความเกษมสำราญเหล่านี้ล้วนสำเร็จด้วยอำนาจพระมหากรุณา คือ

ส่วนการพระศาสนา ได้พระราชทานความเป็นโสดแก่ตนในที่จะถือศาสนาได้ตามศรัทธา ทั้งทรงป้องกันรักษาไม่ให้มีภัยอันตรายเกิดขึ้นแก่ประชาชนต่างพวก เพราะเหตุถือศาสนาต่างกัน และทรงกำจัดบาปชนภายใน ไม่ให้ได้ช่องจะทำศาสนาอันเป็นบุญเขตของมหาชนให้เศร้าหมอง เป็นเหตุเสื่อมเสียแห่งการบำเพ็ญศาสนวัตร ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาสำหรับบ้านเมือง ทั้งศาสนาอื่น ๆ ทั่วไปโดยอเนกประการ สุดแล้วแต่จะสำเร็จประโยชน์แก่ประชุมชนเพียงไร ข้อนี้เป็นเครื่องหมายสำคัญแห่งพระเมตตาคุณที่ทรงให้เป็นไปในชนนิกรประการหนึ่ง

ส่วนการพระราชอาณาจักร จำเดิมแต่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้ทรงพระปรารภจะพระราชทานเป็นไทยแก่ข้าขอบขัณฑสีมาได้โปรดเกล้า ฯ ตั้งพระราชบัญญัติลดเกษียณอายุลูกทาส เพื่อไม่ให้ราษฎรผู้เกิดในรัชกาลปัจจุบันนี้ตกเป็นทาส หรือที่เป็นทาสอยู่ก็ให้หลุดพ้นค่าตัวเป็นไทยในปฐมวัย และต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ออกพระราชบัญญัติลดค่าตัวเลิกทาส ข้อซึ่งได้พระราชทานความเป็นไทยแก่ประชาชนนี้ เป็นพระมหากรุณาประการหนึ่ง

การปกครอง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ออกพระราชบัญญัติจัดการปกครองท้องที่ เพื่อความปรกติสะดวกของประชาชน และออกพระราชบัญญัติยกเลิกกฎหมายเก่าที่พิจารณาคดี โดยการทรกรรมนั้นเสีย ตั้งกฎหมายกระบวนพิจารณาคดีโดยลักษณะใหม่ขึ้น เพื่อให้ราษฎรได้รับความชอบธรรม และได้โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ตามประเพณีอันนิยมกันเป็นอันมากนั้น เพื่อรักษาความสงบราบคาบของพระราชอาณาจักร ข้อซึ่งได้พระราชทานความอยู่เย็นเป็นสุขปราศจากภยันตรายแก่ประชาชนนี้ เป็นพระมหากรุณาอีกประการหนึ่ง

การศึกษาวิทยา ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมศึกษาธิการ มีหน้าที่จัดการเล่าเรียน เพื่อผู้เรียนจะได้มีความคิดความฉลาดสามารถรักตนและครอบครัว ทั้งจะได้รู้อุบายหาเลี้ยงชีพในทางที่ควร ข้อนี้เป็นพระเมตตาคุณที่ทรงให้เป็นไปในหมู่ราษฎรประการหนึ่ง

การค้าขาย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคลองขึ้นเป็นอันมาก ทวีการไร่นาให้ราษฎรได้โภคทรัพย์ยิ่งขึ้น และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟเพื่อรับส่งคนโดยสารกับบรรทุกสินค้าไปมาเร็วขึ้น กับได้ทรงอุดหนุนให้มีเรือกลไฟใหญ่น้อยเดินรับส่งสินค้าและคนโดยสาร ได้โปรดเกล้าฯ ให้ติดต่อการสากลไปรษณีย์โทรเลขเพื่อการสื่อสารไปมาค้าขายสะดวกและรวดเร็ว จนการค้าขายมีสรรพสินค้าต่าง ๆ มาเจือจานในพระราชอาณาจักรบริบูรณ์ยิ่งขึ้น และส่วนการภาษีอากร

ซุ้มกระทรวงกลาโหม
สร้างที่เชิงสะพานผ่านพิภพลีลาด้านเหนือ

ก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้งดเลิกและลดหย่อนในสิ่งที่ไม่เกิดผลและมีผลน้อยแก่ประชาชน และขึ้นพิกัดอัตราแต่เฉพาะสิ่งที่ได้ผลแก่ประชาชนเป็นอันมาก ข้อซึ่งทรงทะนุบำรุงให้ประชาราษฎรมีความสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์นี้ เป็นเครื่องหมายแห่งพระเมตตาคุณอีกประการหนึ่ง

การสุขาภิบาล ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จัดพระนครให้เจริญยิ่งขึ้นอีกหลายอย่าง มีการขยายถนนหนทางเก่าที่แคบให้กว้างขึ้น และสร้างถนนใหม่ขึ้นอีกมากสายหลายตำบล มีโคมไฟจุดท้องถนนสว่างรื่นรมย์ จนเกิดมีตึกบ้านเรือนในพระนครมั่งคั่งทวีขึ้นโดยเสมอ และมีรถรางใช้แรงไฟฟ้า รถม้ากับรถอย่างอื่น ๆ ด้วยมากมาย ทำให้การไปมาของประชาชนสบายและสะดวกขึ้นเป็นอันมาก ส่วนการบำบัดโรคภยันตราย ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีโรงพยาบาล กับทั้งเจ้าพนักงานตรวจตราป้องกันโรค ข้อซึ่งได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานความสำราญปราศจากโรคันตรายแก่ประชาชนนี้ เป็นเครื่องหมายแห่งพระกรุณาคุณอีกประการหนึ่ง

การตรวจตรา อนึ่ง มีพระราชประสงค์จะทรงทราบว่า การนั้น ๆ ที่ได้จัดวางระเบียบไว้แล้วจะสำเร็จประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎรสักเพียงไร และการอย่างไรถ้าจัดขึ้นจะยังวิบูลยผลให้เกิดแก่ประชาชนยิ่งขึ้นไป เพื่อจะได้ทอดพระเนตรเห็นด้วยพระองค์เอง จึงทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินประพาสไปในหัวเมืองนั้น ๆ ทรงสอดส่องเหตุการณ์ และทรงสดับข่าวสุขทุกข์ของประชาชนเนือง ๆ มา

ความสนิทสนม ในเวลาที่เสด็จประพาสได้มีพระราชดำรัสทักทายปราศรัย ตรัสไต่ถามสุขทุกข์ของราษฎร ไม่ถือพระราชอิสริยยศ

พระราชทานเงินและสิ่งของเป็นเครื่องปลูกความยินดีปรีดา ทรงพระเมตตา ตลอดลงไปจนถึงหมู่เด็ก ๆ บุตรชาวบ้าน พระราชทานเสมาแจกก็มีมากกว่ามาก ทรงสนิทสนมกับราษฎรยากที่จะหาพระเจ้าแผ่นดินอื่นเสมอเหมือน ทรงพระอารีปลุกน้ำใจเช่นนี้ จึงเป็นที่นิยมนับถือของประชาราษฎรทุกแห่งหน ตลอดจนถึงชาวต่างประเทศ

อีกประการหนึ่ง ได้ทรงเปิดเผยเชิดชูเกียรติยศของชาติสยาม ด้วยทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินประเทศยุโรปถึง ๒ คราวทั้งครั้งนี้ ได้ทรงชักนำเชื่อมพระราชสัมพันธมิตรไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดิน และประธานาธิบดีในนานาประเทศให้สนิทยิ่งขึ้น ผลแห่งสัมพันธมิตรไมตรีอันนี้ ย่อมชักนำความเจริญรุ่งเรืองของพระราชอาณาจักร และเมื่อจะเสด็จพระราชดำเนินจากพระนครไป ยังได้ทรงห่วงในสุขทุกข์ของชนนิกร จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สถาปนา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร พระราชโอรสที่วางพระราชหฤทัยได้ให้สำเร็จราชการรักษาพระนครไว้ต่างพระองค์ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชก็ได้ทรงอนุวัตในพระราชจรรยา ทรงพระเมตตาอารีแก่ประชาราษฎร และรักษาพระนครด้วยพระปรีชาสามารถ การณ์เป็นปรกติเรียบราบ ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขสมพระราชประสงค์ พระมหากรุณาเป็นล้นเกล้า ฯ

ประชาชนรู้สึกพระมหากรุณาธิคุณปกเกล้า ฯ โดยอเนกประการอยู่ฉะนี้ จึงมีดวงจิตเต็มไปด้วยปีติชื่นชมโสมนัส ได้พรักพร้อมกันมาสู่ที่สโมสรรับเสด็จ มอบฉันทานุมัติให้ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลขอ

ซุ้มกระทรวงมหาดไทย
สร้างที่สี่แยกถนนบ้านตะนาว

พระราชทานพระบรมราชานุญาต เพื่อประกาศพระมหากรุณาธิคุณ แล้ว เปล่งวจีเภทถวายชัยมงคล ณ มหาสมัยพิเศษ ที่เสด็จประเวศพระมหานครครั้งนี้

ขอเดชะพระมหากรุณา ที่ทรงให้เป็นไปในประชาชน และขออำนาจความกตัญญูกตเวทีของทวยราษฎร์ ผู้สวามิภักดิ์และจงรักในพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว โดยสุจริตธรรมอันนี้ประกอบกัน จงเป็นอานุภาพศักดิ์สิทธิ์บันดาลพิทักษ์รักษาพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ให้มีพระเดชานุภาพเป็นที่ครั่นคร้ามของหมู่ปรปักษ์ภายนอก อย่าให้กล้าก่ออนิฐผล ตลอดจนพวกเหล่าร้ายภายในก็ให้เกรงกลัวพระบารมี อย่ากล้ากำเริบเป็นเสี้ยนหนามแห่งพระราชอาณาจักรอันนี้ ขอความเกษมสงบจงมีทั่วหล้า

อนึ่ง ขอจงทรงพระเจริญด้วยพระราชอิสริยยศ พระเกียรติคุณเป็นที่นิยมนับถือของประชาชนทั้งภายในทั้งภายนอกทั่วกันไป ขอพระราชทรัพย์จงหลั่งไหลมาโดยทางนั้น ๆ เพื่อความมั่งคั่งสมบูรณ์แห่งพระคลังหลวง ขอราชบริวารทั้งปวงจงตั้งจิตสวามิภักดิ์รับราชการให้สำเร็จสมพระบรมราชประสงค์

อนึ่ง ขอจงดำรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระสำราญหาพระโรคมิได้ เสด็จสถิตย์ยั่งยืนในราชมไหศวรรย์สมบัติ ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ในปางก่อน ขอพระบรมราชวงศ์จงดำรงสถาพร เป็นอนัญสาธารณ์ ขอรัฐสีมาจงเจริญไพศาลบริบูรณ์ด้วยสรรพสมบัติ มีสุขสวัสดิ์ยั่งยืนเป็นนิตย์นิรันดร ขอพระพรชัยมงคลจงประสิทธิสำเร็จแด่พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัวทุกประการ ขอเดชะ ฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบคำถวายชัยมงคลของประชาชนชาวพระนครดังนี้

พระราชดำรัสตอบ
ประชาชนชาวพระนคร

เรามีความยินดีเป็นอันมาก ที่ได้ฟังคำต้อนรับและคำอำนวยชัยมงคลของอาณาประชาชน ณ กรุงเทพ ฯ กับทั้งคำแสดงความสวามิภักดิ์และรักใคร่ในเราด้วย

คำที่ได้พรรณนาว่าด้วยการที่ได้เปลี่ยนแปลงมาในเมืองเราจำเดิมตั้งแต่แรกเริ่มรัชกาลนี้ เวลาที่เราได้ครองราชสมบัติมาแล้วนั้น เป็นสมัยอันควรจดจำไว้ในพงศาวดารของโลกนี้ เป็นสมัยอันหนึ่งซึ่งมีที่สังเกต ด้วยความเจริญเร็วในการต่าง ๆ หลายอย่างเป็นอันมากทั่วไป เราได้มีความคิดพยายามอยู่เสมอ ที่จะให้กรุงสยามได้มีส่วนในการดำเนินของความเจริญทั้งปวง ซึ่งเป็นอาการที่เห็นเป็นสำคัญในกาลสมัยที่เราทั้งหลายได้มามีชีวิตอยู่บัดนี้ กาลเวลาชั่วชีวิตคนหนึ่งนั้น ก็เรียกว่าระยะเวลาสั้น ๆ อันหนึ่งในพงศาวดารของประเทศหนึ่ง แต่ในกรุงสยามทุกวันนี้มีการที่เปลี่ยนแปลงแปลกกว่ากรุงสยามเมื่อแต่ก่อนในชั่วชีวิตมนุษย์หนึ่งนั้นเป็นอันมาก การที่ให้คนเป็นไทยแก่ตนเองยิ่งขึ้น การที่จัดการปกครองแก้กฎหมายทั้งหลายและจัดวิธีเก็บภาษีอากรให้ดียิ่งขึ้น การศึกษาวิชาการที่จัดให้ดำเนินไปเป็นอันมาก การทำหนทางภายในบ้านเมืองของเราให้สะดวกยิ่งขึ้น และการที่ได้จัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น ๆ ซึ่งเธอได้กล่าวบรรยายไว้แล้วทั้งปวงนั้น เป็น

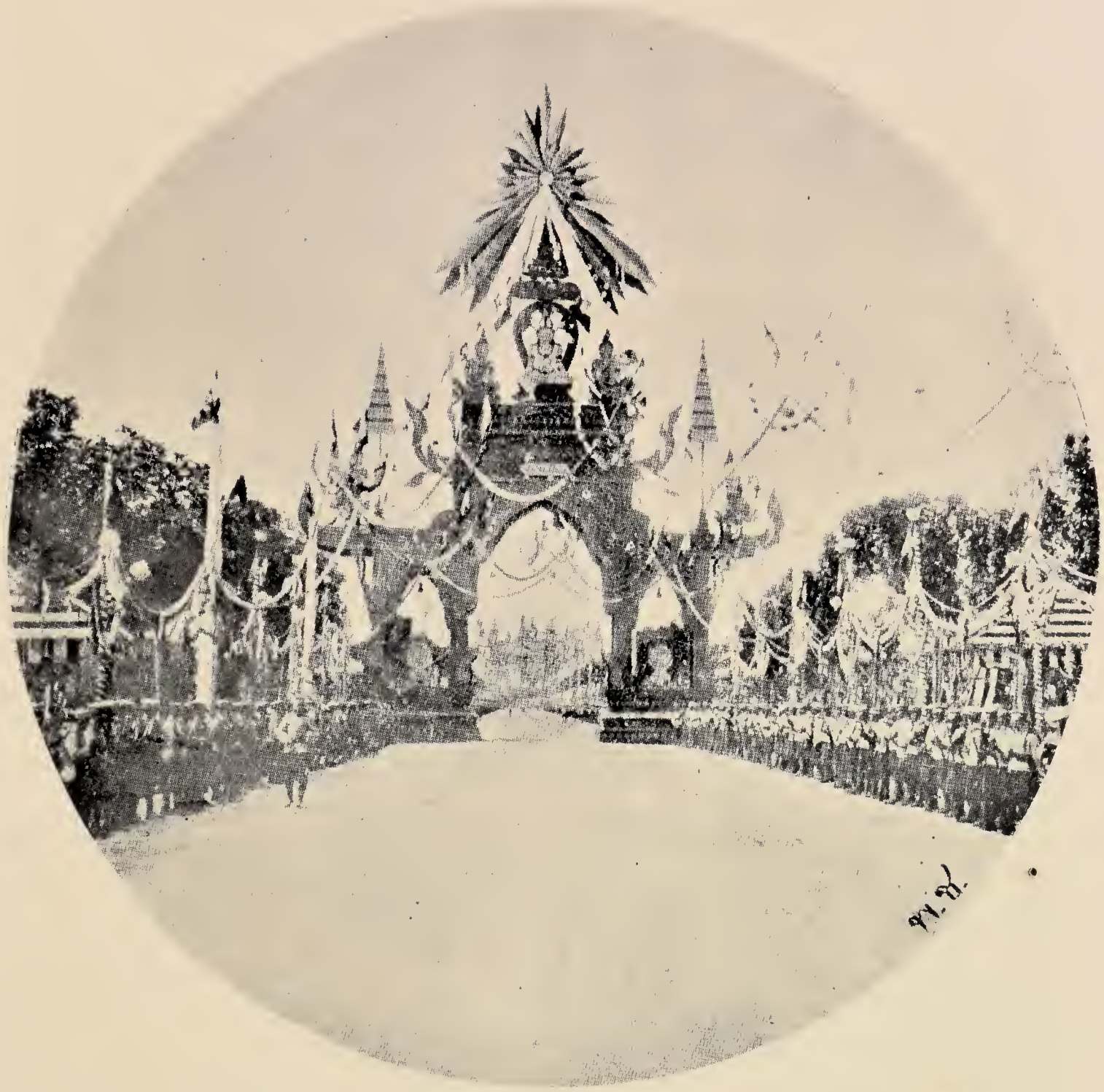

ซุ้มกระทรวงยุติธรรม
สร้างที่ถนนราชดำเนินกลางถัดสี่แยกถนนดินสอ

สิ่งที่แสดงให้เห็นลักษณะนิยมของประชุมชนในเมืองนี้ได้มีแปลกกว่ากันเป็นอันมาก ในระหว่างเวลาที่ได้เป็นมาแต่ก่อนแล้ว กับเวลาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ และเรามีความพอใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้ทราบจากคำบอกเล่าของเธอ กับทั้งทราบจากการที่เราได้เห็นเองนั้น ว่าการอันใดที่เราได้กระทำมาเป็นผลสำเร็จแล้ว ราษฎรเราก็ได้มีกตเวทีด้วย สิ่งซึ่งเป็นหัวข้อใจความสำคัญอันหนึ่งของการที่เราได้กระทำให้สำเร็จได้นั้น ก็คือความจงรักภักดีแห่งประชาชนคนเมืองเรา และความเชื่อถือว่าการอันใดที่เราได้เป็นธุระแล้ว เราย่อมมีใจหมายจะให้มีความเจริญเป็นประโยชน์และความดีแก่คนเหล่านั้นด้วย

เราได้แสดงความให้มกุฎราชกุมารทราบแล้ว เราได้มีความพอใจทุกอย่างในอาการกิริยาที่ได้จัดรักษาการทั้งปวงในเวลาที่เราไม่อยู่นั้น และเรามีความยินดีอยู่ด้วยที่ได้ทราบว่า ความอุตสาหะที่มกุฎราชกุมารได้มีในการที่กระทำให้สำเร็จไปตามหน้าที่แล้วนั้น ย่อมเป็นที่ชอบใจของอาณาประชาชนทั้งปวงด้วย

เมื่อมีพระราชดำรัสตอบแล้ว ราษฎรซึ่งชุมนุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่นั้นให้ขึ้นอีกสามลา ครั้นรถพระที่นั่งเคลื่อนจากที่ ราษฎรพร้อมกันให้ส่งเสด็จอีกครั้งหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินจากพลับพลาท้องสนามหลวงไปโดยสถลมารควิถี ไปตามถนนหน้าพระลาน เลี้ยวถนนราชดำเนินใน ข้ามสะพานผ่านพิภพลีลา หยุดประทับรถพระที่นั่งที่ซุ้มเชิงสะพาน ทรงรับคำถวายชัยมงคลของพวกพ่อค้าชาวยุโรปและอเมริกา กราบบังคมทูล ฯ ดังนี้

แปลคำถวายชัยมงคล
ของพวกพ่อค้าชาวต่างประเทศ

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้าพวกพ่อค้าและธนาคารต่างประเทศในกรุงเทพ ฯ ทั้งหลายซึ่งมีชื่อในท้ายหนังสือนี้ ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา ความชื่นชมยินดีอันเกิดมีแต่น้ำใจของพวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมกัน ในการที่เสด็จพระราชดำเนินกลับคืนมายังพระราชอาณาจักรนี้ โดยปราศจากสรรพภยันตราย

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีจิตคิดเห็นเหมือนกับชนทั้งปวง ผู้ซึ่งมีน้ำใจหวังอยู่ในความเจริญส่วนพระองค์ ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความเจริญของพระราชอาณาจักรสยามอันงามและบริบูรณ์แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ไต่ถามอยู่ด้วยความรู้สึกใจว่าเป็นที่ชอบใจและชูใจอย่างยิ่งในเรื่องราวที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสบ้านเมืองของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอัสดงคตประเทศเป็นครั้งที่สอง เช่นได้กล่าวไว้ในประกาศพระราชโทรเลขทั้งหลาย ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานประโยชน์ที่ได้อ่านทราบแล้วด้วย

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความยินดีที่เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าการเสด็จพระราชดำเนินประพาสครั้งนี้ ได้เป็นที่เกิดผลให้สำเร็จดังที่ประสงค์จำนงหมายไว้เป็นอันมากแล้ว คือว่าใต้ฝ่าละอองพระบาทปราศจากพระโรคันตรายและมีพระกำลังบริบูรณ์อย่างเดิม

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอพระราชทานถวายชัยมงคลในสมัยนี้ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชอาณาจักรถึงแปดเดือนล่วงไปแล้ว

ทรงรับคำถวายชัยมงคลของชาวต่างประเทศที่ถนนราชดำเนิน

และข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส ได้ทอดพระเนตรการสำแดงดอกไม้เพลิงซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ปรึกษากับเจ้าพนักงานอันสมควรแล้ว ปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่าเป็นสิ่งอันงามดีอย่างยิ่ง ที่จะได้ปรากฏการรับเสด็จของพวกข้าพระพุทธเจ้าในมหามงคลสมัยนี้ และเป็นสิ่งซึ่งข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายไว้เป็นที่หมายแห่งความเคารพนับถือเป็นแท้จริงของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วย

เมื่อนายกของพวกพ่อค้าชาวยุโรปและอเมริกาอ่านคำถวายชัยมงคลแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบดังนี้

พระราชดำรัสตอบ
พวกพ่อค้าต่างประเทศ

เรามีความยินดีเป็นอันมาก เมื่อกลับมาถึงเมืองของเรา ได้รับคำอำนวยพรต้อนรับโดยแข็งแรงถึงเพียงนี้ ของท่านทั้งหลายผู้ที่มาจากเมืองทั้งปวงที่เราได้ไปเยี่ยมเยียนมาแล้วนี้ เรามีความขอบใจท่านที่ได้แสดงความยินดีในการที่เราเป็นผู้ปราศจากโรคันตรายแล้ว และเราดีใจอย่างยิ่งที่จะได้เห็นการสำแดงดอกไม้เพลิง ซึ่งท่านได้มีน้ำใจจัดเป็นการฉลองในการที่เรากลับครั้งนี้

การที่ท่านทั้งหลายได้มาต้อนรับเราเมื่อเรามาถึงที่นี้ และการที่ท่านทั้งหลายได้คิดจัดเพื่อจะแสดงให้เห็นน้ำใจอันดีของท่านในสมัยนี้ เราถือว่าเป็นที่หมายอันสำคัญแห่งความต้องใจของท่านในการที่ได้มีทางไมตรีอยู่เสมอ ในระหว่างรัฐบาลของเรากับพวกพ่อค้านานาประเทศในกรุงสยาม ความปรารถนาของเรานั้นคงจะเป็นเหมือนเช่นได้เป็นมาแต่

ก่อนอยู่เสมอแล้ว ว่าจะช่วยเหลือเกื้อกูลให้เจริญในผลประโยชน์อันสำคัญ ที่ท่านทั้งหลายได้เป็นผู้แทนของการนั้น เรามีความเชื่อแน่ใจในการที่เกี่ยวพันกันสนิทในระหว่างความสำเร็จประโยชน์ของการค้าขายที่เกี่ยวกับท่านทั้งหลายนี้ กับความเจริญของเมืองนี้ที่ท่านทั้งหลายได้สมัครมาทำการร่วมอยู่ด้วยนั้นแล้ว และเห็นว่าไม่มีสิ่งใดที่จะเป็นเหตุชักนำทำให้เกิดความเจริญของคนต่างประเทศที่อยู่ในเมืองเรา กับทั้งความเจริญของราษฎรของเรานั้น ยิ่งขึ้นไปกว่าที่จะมีน้ำใจอันหนึ่งซึ่งนับหน้าถือตาต่อกันอยู่มิได้ขาด

พระราชทานพระราชดำรัสตอบแล้ว เคลื่อนรถพระที่นั่งเดินกระบวนต่อไปถึงสะพานผ่านฟ้าลีลาศหยุดประทับรถพระที่นั่งบนสะพาน มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งให้เจ้าพนักงานกระทรวงโยธาธิการเปิดสะพานนั้น อันได้สร้างขึ้นแล้วสำเร็จ ประจวบเวลาเสด็จกลับถึงพระนครวันนี้ แล้วเคลื่อนรถพระที่นั่งไปประทับยังซุ้มเชิงสะพานทรงรับคำถวายชัยมงคลของพวกพ่อค้าจีนและพ่อค้าแขก

นายกของพวกพ่อค้าจีนถวายพระพรชัยมงคลดังนี้

คำถวายชัยมงคลของพ่อค้าจีน

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้เป็นนายห้างพ่อค้าและลูกค้าจีนทั้งปวงซึ่งได้เข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภาร ประกอบการค้าขายและหัตถกรรมโกศลอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

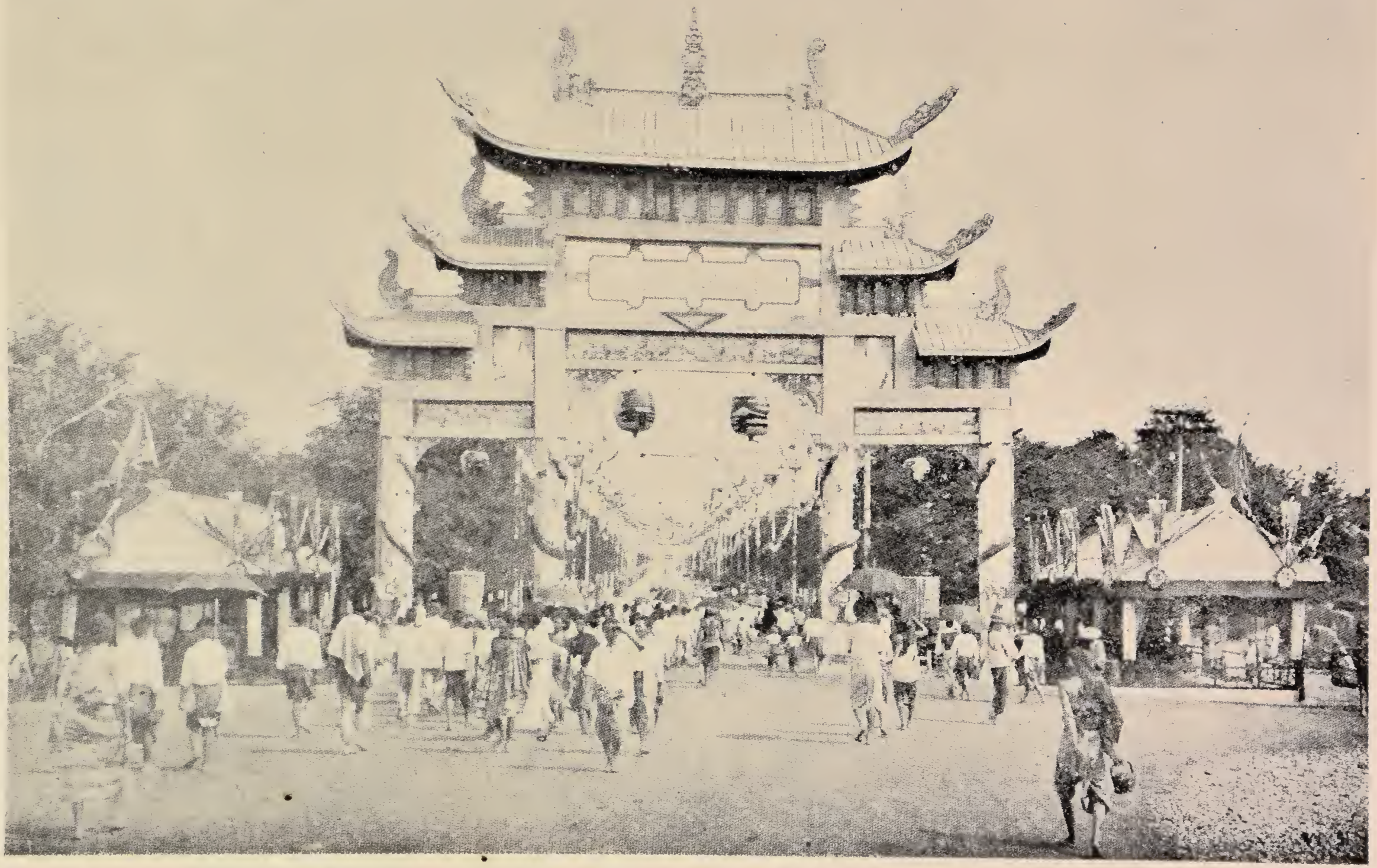

ซุ้มกระทรวงนครบาล
สร้างที่เชิงสะพานผ่านพิลาศด้านเหนือ

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทราบเกล้า ฯ ว่าตั้งแต่ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสนานาประเทศคราวนี้ เพื่อความเกษมสำราญในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และพระราชประสงค์ที่จะสำแดงกิตติคุณของชาติและน้อมนำอรรถประโยชน์มาเพิ่มพูนความเจริญของพระราชอาณาจักร พระนามาภิไธยได้ปรากฏพระเกียรติอันดังยิ่ง ที่มหาชนทั่วไปได้รับเสด็จโดยน้ำใจยินดีอย่างแข็งแรงทุกแห่งหน ด้วยพระบารมีเกียรติคุณบุญราศีของพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดิน และประธานาธิบดีทุกประเทศที่เสด็จประพาส ทั้งพ่อค้านายห้างและราษฎรประเทศนั้น ได้มีความจงรักภักดีรับเสด็จโดยอัธยาศัยที่สนิทปรากฏแก่โลกนี้ ก็โดยที่ได้ทรงสำแดงน้ำพระทัยอันดี ด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมต่ออาณาประชาราษฎรในประเทศเหล่านั้น พระราชหฤทัยประกอบไปด้วยพระเมตตากรุณา ได้พระราชทานแก่คนจนที่พบปะ และทานสถานสำหรับมหาชนที่อนาถาในเวลาที่เสด็จประพาสตามที่มีในประเทศเหล่านั้นจึงเป็นที่เสน่หาทั่วไป

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้สึกทราบเกล้า ฯ ด้วยความชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง ด้วยพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตราธิราชเจ้าอันเลิศยิ่ง และยากที่จะหาบรมกษัตริย์ใดเปรียบปานในน้ำพระราชหฤทัย พระเมตตากรุณาบรมราชอัธยาศัยที่เป็นพระคุณสมบัติอันดีได้

บัดนี้ได้เสด็จพระราชดำเนินนิวัตคืนสู่พระมหานครบรมราชธานีในเวลาวันนี้ กระทำให้พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความยินดีปรีดา

ปราโมทย์เป็นล้นเกล้า ฯ ซึ่งได้เห็นพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วยความเกษมสำราญ ทรงพระเจริญในพระวรกายและพระราชอัธยาศัย ทั้งน้ำพระทัยอันชื่นแช่มกว้างขวาง ประดุจดังมหาสมุทรและฟ้าดินเป็นที่พึ่งพำนักแห่งข้าพระพุทธเจ้าทั่วไป ที่จะได้รับความร่มเย็นในใต้พระบารมี

ความรู้สึกน้ำใจชื่นชมยินดี ที่ได้เห็นเสด็จสู่พระนครโดยสวัสดิภาพนั้น จะหาถ้อยคำอันใดมาสำแดงให้เพียงพอ เพื่อทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ และทั้งไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าจะกระทำอันใดสำแดงความกตัญญูกตเวทีของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ให้สมแก่ความยินดีของข้าพระพุทธเจ้าเพียงพอแก่พระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งได้ทรงทะนุบำรุงปกครองข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่นี้ พอแก่ที่เวลาอันน้อยนั้นได้ จึงคิดด้วยเกล้า ฯ พร้อมใจกันเอาทองทำรูปเซียนทูลเกล้า ฯ ถวาย พอเป็นที่ระลึกในวโรกาสอันนี้ พร้อมทั้งความกตัญญูกตเวทีข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แม้ว่าสิ่งของที่ทูลเกล้า ฯ ถวายนี้ย่อมเยาเบาค่า ไม่พอเพียงแก่พระมหากรุณาธิคุณก็ดี แต่ได้ถือว่าเป็นสิ่งที่สมตามพระบารมีพระคุณสมบัติ อันเป็นไปอยู่ในพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว และทั้งตามความปรารถนาของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยเซียนรูปหนึ่งนั้นเป็นรูปหมายฮก รูปหนึ่งหมายลก รูปหนึ่งหมายซิ่ว

อาศัยเหตุ ๓ ประการนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายโดยสัจจาธิษฐานความชื่นชมยินดีเป็นที่สุด ซึ่งพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ทรงประกอบอยู่ในคุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนี้ ที่เป็นความปรารถนา

ԱՅԵՄԷՍԵՌՈՒՍՏԱՅՈՒՄԸԼՍԱՒԵՐՈՎ

ԷԼՍՈՒԷԷՖԻՐԷՍԷՍՈՎ

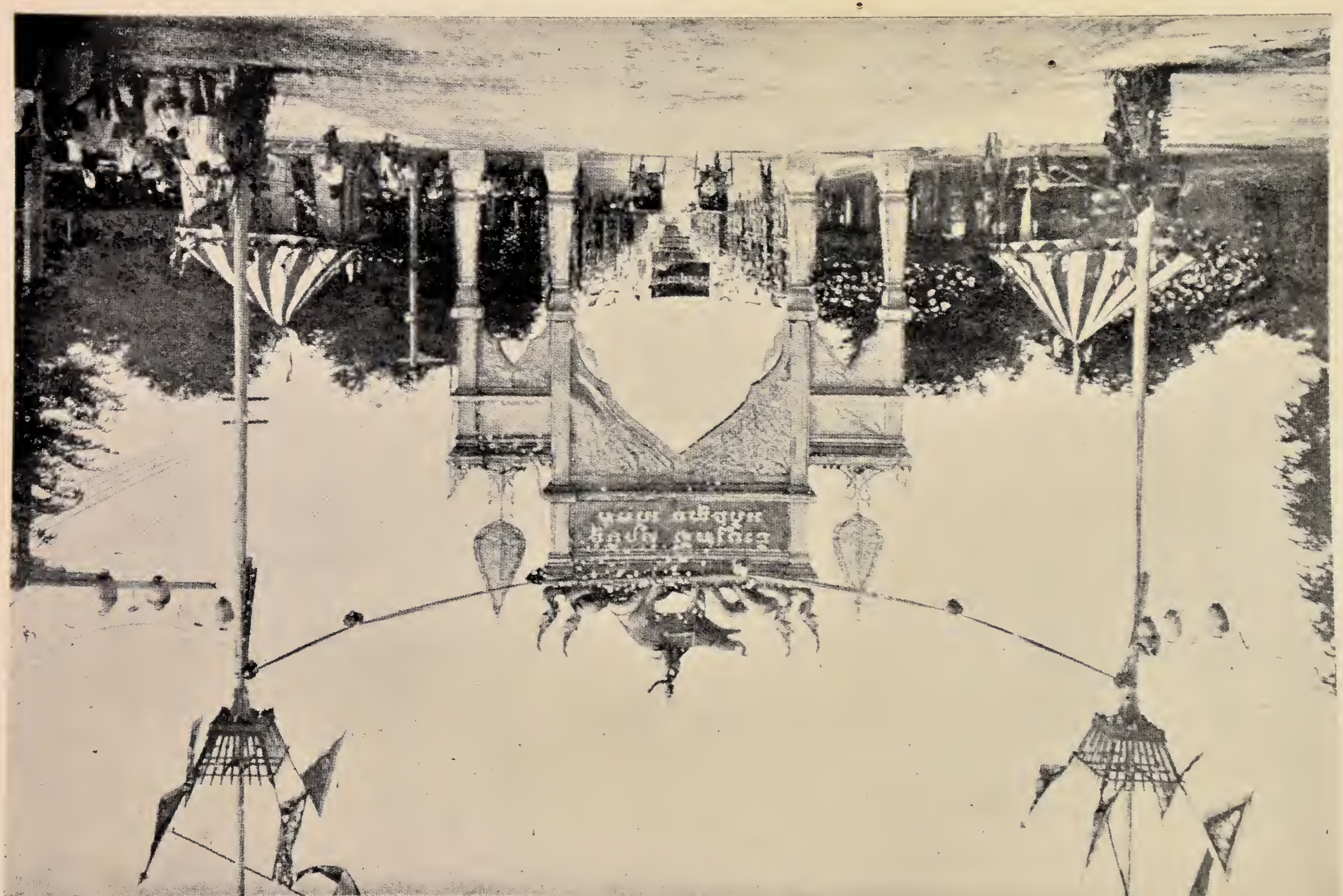

ของข้าพระพุทธเจ้า ขอให้พระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาลทั่วไป พระราชอาณาจักรมีความสุขเกษม ดำรงอิศรราชยืดยืนนานหมื่นปีขึ้นไป ความมั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ของชาติ ประกอบด้วยพาณิชกรรม หัตถกิจซึ่งเป็นกรรมผลของชาติ จงเกิดสมบูรณ์ยิ่งดังขัตติยมหาศาล พระบรมวงศ์คงสืบสันตติวงศ์ยิ่งหมื่นปีขึ้นไป ขอให้พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุยิ่งยืนนาน ประดุจดังดาวนำเกิก ปราศจากโรคาพาธภัยพิบัติอุปัทวันตราย ศัตรูภายนอกภายในจงแพ้พ่ายพระบารมี ขอให้ปรมาภิไธยได้นามว่า บ้วนส่วยพระเจ้าหมื่นปี และพระบารมีดุจดังเซียนบนฟ้าที่อ้างมานั้น

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่นี้ แม้ต่อไปเบื้องหน้าจะกลับคืนไปเยี่ยมเยียนยังชาติภูมิเดิมของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายชั่วคราวก็ดี ความลืมพระมหากรุณาธิคุณเป็นอันไม่มี ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงพร้อมใจกันกราบบังคมทูลพระกรุณาในวโรกาสนี้ ขอให้พระราชดำริชอบทั้งหลายจงเป็นไปตามน้ำพระทัยของพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว สมแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้กราบบังคมทูลพระกรุณามานี้จงทุกประการ ขอเดชะ

พระราชดำรัสตอบพ่อค้าจีน

เรารู้สึกมีความพอใจเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้รับคำอำนวยพรต้อนรับของผู้แทนพวกพ่อค้าจีนซึ่งตั้งอยู่ในเมืองเรา เราย่อมรู้อยู่แล้วว่าความสามารถในทางค้าขายของพ่อค้าจีน และความอุตสาหะ และพยายาม

ของจีนผู้ทำการงานเป็นอันมาก ที่ได้เข้ามาอยู่ในเมืองนี้นั้น ย่อมเป็นคุณมีราคามากเพียงไร จีนที่เกิดในเมืองจีนนั้น ถึงแม้ว่าเป็นคนต่างภาษากับไทยอย่างหนึ่งแล้วก็ดี แต่ก็ยังไม่ต้องการให้มีผู้แทนทางราชการมาช่วยให้ได้ที่เหมาะสำหรับทำการค้าขาย อันเป็นคุณวิเศษของพวกจีนซึ่งได้ปรากฏแล้ว ความคิดของเรานั้นย่อมมีอยู่แล้วเสมอมาว่า จีนในกรุงสยามควรจะได้มีโอกาสที่จะทำการงาน และมีประโยชน์เหมือนเช่นคนไทยเรา เราถือว่าพวกจีนนั้นเหมือนไม่เป็นคนต่างประเทศ แต่หากว่าจะเป็นในเมืองเราส่วนหนึ่ง และมีส่วนได้รับผลในความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองด้วยเหมือนกัน เพราะเหตุฉะนี้ เมื่อท่านทั้งหลายได้มาพร้อมกันครั้งนี้ เป็นที่ยินดีของเราอย่างยิ่ง ดังเราได้กล่าวมาแล้วว่า เป็นสิ่งสำคัญอันเป็นพยานว่า ผลแห่งความคิดของเราที่ได้ใช้มาแล้วนั้น ถูกใจของพวกจีน และเป็นพยานว่าพวกจีนมีความนิยมพอใจในการที่เป็นอยู่เช่นนี้ด้วย

เรามีความยินดีรับของอันงามที่ให้เป็นที่ระลึกแก่เรา และเราจะถืออยู่เสมอว่าราคาของสิ่งนี้มีมากยิ่งขึ้นด้วยถ้อยคำที่ได้แสดงแข็งแรงด้วยประสงค์อันดี และมีคำอำนวยพรติดมากับของนี้ด้วย

คำถวายชัยมงคลของพ่อค้าแขก

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า บรรดาพวกพ่อค้าแขกบอมเบทั้งหลาย ซึ่งได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประกอบการพาณิชกรรมอยู่ในพระราช

ซุ้มหน้าโรงเรียนนายร้อยทหารบก

อาณาจักรสยาม ได้รับความผาสุกสวัสดิภาพมาช้านานหลายชั้นชั่วคนแล้ว

ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูล แด่พระบาทสมเด็จบรมนาถ มหาราชาธิราชเจ้าไกซาร์ อี สยามินทร์ ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีความชื่นชมโสมนัสยินดีต่อพระบรมเดชานุภาพกฤษฎาภินิหารในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยการซึ่งได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสนานาประเทศทิศตะวันตกครั้งนี้ ได้เสด็จกลับคืนสู่พระมหานครบรมราชธานีศรีรัตนโกสินทร์ โดยความผาสุกสวัสดิสถาพร ซึ่งควรนับเหมือนกันว่าเป็นการอุปถัมภ์บำรุงการค้าขายระหว่างชาติให้เจริญยิ่งขึ้น ด้วยพระบารมีกิตติคุณแผ่ไพศาลอันปรากฏแก่โลกนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมกันได้มีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันรื่นเริงรับเสด็จนี้ มีความร่วมมิตรจิตสมานฉันท์โดยน้ำใจอันจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และเพื่อจะให้เป็นที่ระลึกหมายความยินดีรับเสด็จด้วยความปรีดาปราโมทย์ สุสวาคตันวันทยด้วยความเคารพในใต้ธุลีพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัวสยามินทร์ ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินนิวัตมาดีแล้ว และด้วยจิตผ่องแผ้วชื่นบานนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงพร้อมใจกันขออาราธนาพระอัลล่าห์เจ้าผู้ทรงไว้ซึ่งสรรพานุภาพในสกลโลก จงบันดาลความสุขสิริสวัสดิ์พิพัฒนสถาพร ให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทประสบสิ้นสิ่งพระราชประสงค์ และทรงเจริญพระชนมพรรษาอยู่ยืนนาน บรรจบยิ่ง

หลายคำรบชัย สรรพภัยพิบัติโรคาพาธจงพินาศเสื่อมสูญ พระราชหฤทัยจงจรูญเรืองโรจน์ประภัศรสีตลาภิรมย์สุขทุกวันคืน ขอให้ราไชศวรรยาธิปัตย์และรัชทายาทสถิตมั่นอยู่ในวเศสสริยโลกสิ้นกาลนาน เทอญ ฯ

พระราชดำรัสตอบพวกพ่อค้าแขก

กรุงสยามย่อมเปิดช่องและโอกาสให้แก่ความอุตสาหะของความคิดและแรงของคนทั้งปวงทั่วไป ไม่เลือกว่าชาติภาษาใด หรือศาสนาใด ความคิดของเราในการที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ย่อมเป็นการอารีกว้างขวางอยู่เสมอ และไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้เราพอใจยิ่งขึ้นกว่าที่จะได้เห็นผู้แทนพวกนานาประเทศต่าง ๆ ได้เต็มใจเข้ากันสำแดงการให้เราได้พบเห็นเมื่อกลับมาถึง เรามีความยินดีไม่น้อยเลยที่ได้รับคำอำนวยพรของพ่อค้าแขกชาวอินเดีย ผู้ซึ่งได้ตั้งอยู่ในเมืองนี้มาช้านานนักแล้ว และเป็นผู้ที่ได้ทำกิจธุระสำเร็จประโยชน์ตามที่สมควรที่จะได้ดีแล้วด้วย

เรามีความยินดีรับคำอำนวยพร และความประสงค์อันดีของท่านทั้งหลายนั้น

มีพระราชดำรัสตอบแล้ว เสด็จโดยกระบวนต่อไปถึงจังหวัดซุ้มกระทรวงธรรมการ ในที่นี้มีนักเรียนกรมศึกษาธิการประมาณหลายพัน ถวายคำนับร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี และนำให้ถวายชัยมงคลเสียงเซ็งแซ่ เสด็จพระราชดำเนินข้ามสะพานมัฆวานรังสรรค์หยุดประทับรถพระที่นั่งที่เชิงสะพาน ทรงรับคำถวายชัยมงคลของพวกพ่อค้าไทย

ซุ้มกระทรวงเกษตราธิการ
สร้างที่เชิงสะพานมัฆวานรังสรรค์ด้านใต้

คำถวายชัยมงคลของพ่อค้าไทย

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้เป็นพสกนิกรประกอบการกสิกรรม หัตถกรรม และพาณิชกรรมโกศลสมาคมรวมเป็นคณะ ผู้ค้าขายในพระราชอาณาจักร มีความชื่นชมยินดีต่อพระบรมราชกฤษฎาภินิหาร พร้อมใจกันเข้าเป็นภาค ในความรื่นเริงรับเสด็จมาดี ในอภิลักขิตกาลเป็นวโรกาสพิเศษ ที่ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ เวลานี้ เป็นวันสมโภชมงคลกาลอันประเสริฐ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินนิวัตสู่พระบรมราชธานีมหานครโดยสวัสดิภาพ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

การค้าขายที่ให้เกิดความเจริญโภคทรัพย์สมบูรณ์แก่ชาติ ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ประกอบการอยู่นี้ โดยพระบารมีในรัชกาลที่ ๔ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าได้ทรงพระราชดำริด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมเริ่มตั้งขึ้น โดยได้ทรงเปิดการค้าขายของชาติแก่นานาประเทศแล้ว พระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัวได้สืบสันตติวงศ์สนองพระองค์ดำรงรัชทายาทแล้ว ก็ได้ทรงทะนุบำรุงอุดหนุนการค้าขายยิ่งขึ้นทุกที การอันใดเป็นสิ่งประกอบที่จะให้การค้าขายของชาติแผ่ไพศาลไปด้วยกรรมผล ที่เกิดจากการเพาะปลูกที่ดิน หรือฝีมือการช่างก็ดี ได้ทรงพระราชอุตสาหะ และทรงพระราชดำริตั้งพระราชกำหนดกฎหมายพระบรมราชานุเคราะห์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่จะให้การค้าขาย

ดำเนินสู่ทางเจริญ ประสบแก่สมัยในทุกทิศทุกทางที่เป็นไปได้ พระบรมราชูปถัมภ์อันเป็นหลักสำคัญนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานอำนาจพิเศษแก่บริษัทแบงก์สยามกัมมาจลทุนจำกัด และได้ตั้งขึ้นเป็นแบงก์สยาม สำหรับรับฝากและทดรองเงินให้ประชาชนทำการค้าขาย ย่อมเป็นความสะดวกของพ่อค้ายิ่งขึ้น เพราะการค้าขายต้องอาศัยแบงก์เป็นกำลัง และแบงก์นั้นก็ได้พระบรมราชูปถัมภ์ประกอบ แม้ว่าการค้าขายยังอ่อนอยู่ที่ได้เกิดขึ้นเพียงใน ๒ รัชกาล ไม่ได้ตั้งมั่นมานานนักก็ดี ก็แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ บรมราโชบายพระปรีชาญาณอันสุขุม เผื่อแผ่อยู่แก่การค้าขาย ที่พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายประกอบกิจอยู่นี้ จึงได้ดำเนินสู่ผลพิพัฒน์ขึ้นทุกปี ทั้งสินค้าเข้าและสินค้าออกเป็นพยานปรากฏอยู่ การค้าขายในพระราชอาณาจักรที่เจริญขึ้นนี้ ก็เพราะพระมหากรุณาธิคุณทรงทะนุบำรุงอุดหนุนอยู่ทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงได้ระลึกถึงพระเดชพระคุณมิได้ขาด ประดุจเป็นบรมนาถในกิจการทั้งสามของชาติอยู่ ณ กาลบัดนี้

และในการที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสทางทวีปยุโรปในครั้งที่ ๒ นี้ แม้โดยวิถีทางไกลทูรกันดารประการใดก็ดี ก็ด้วยพระราชประสงค์เพื่อความเกษมสำราญในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และบำรุงรัฐสาภิปาลโนบาย ที่จะให้พระราชอาณาจักรมีชื่อเสียงแผ่ไพศาลประจักษ์แก่โลกนั้น ก็เป็นการสมพระราชประสงค์ด้วยพระบรมปรีชาญาณอันสามารถที่ได้เห็นปรากฏในถิ่นประเทศใด ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสเยี่ยมเยียนนั้น ผู้เป็นอิศราธิปไตยและประชานิกรในประเทศนั้น ก็ได้มี

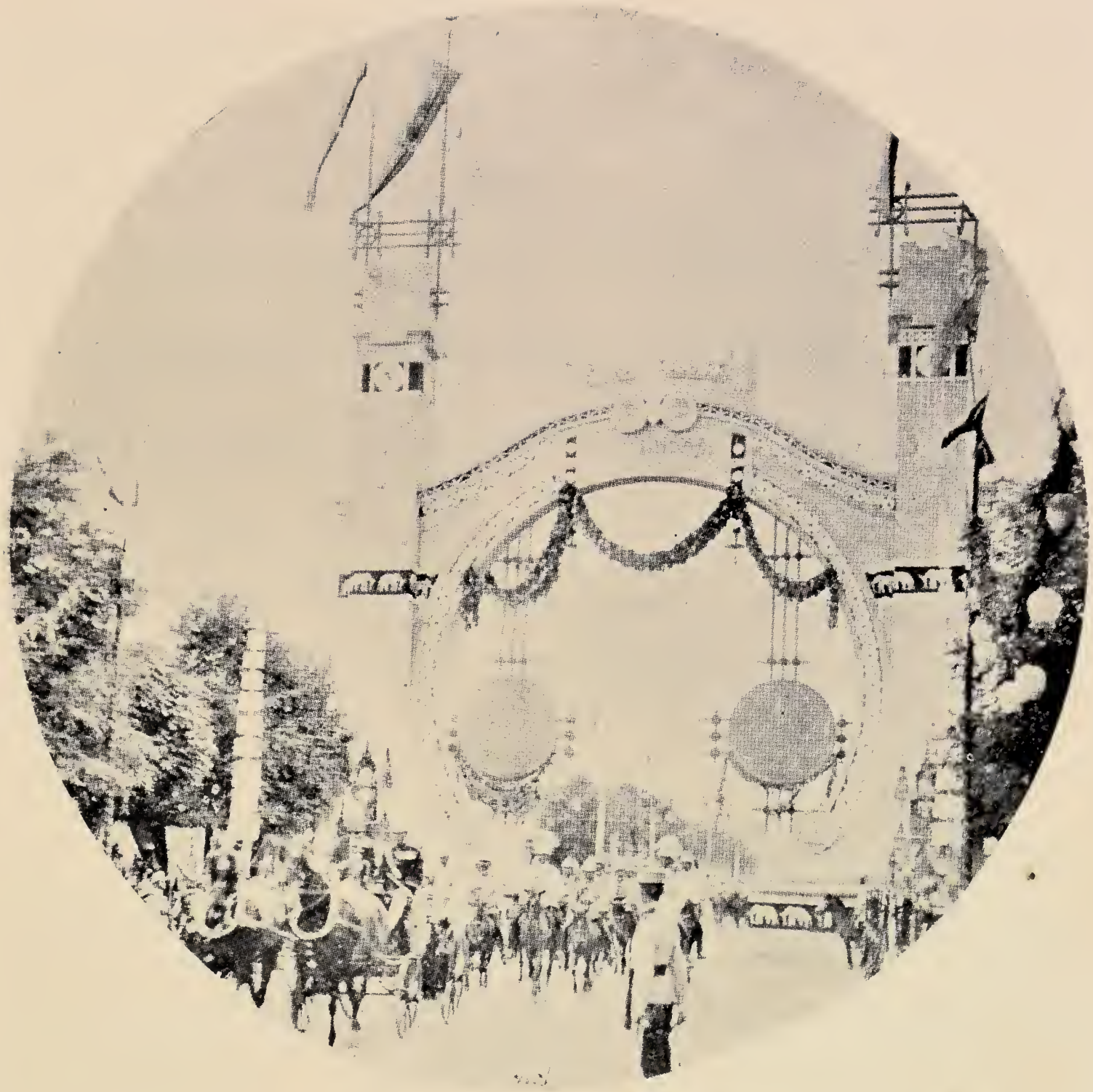

ซุ้มกระทรวงพระคลัง
สร้างที่สี่แยกถนนพิษณุโลก

ความสโมสรชื่นชมยินดีต่อพระเกียรติคุณบุญญาภินิหาร ได้รับรองเชิญเสด็จโดยความไมตรีจิตสนิทเสนหา สมพระเกียรติยศกิตติศักดิ์ทุกแห่งหน และเหตุที่เสด็จประพาสครั้งนี้ ก็ย่อมเป็นคุณอุดหนุนการค้าขายของชาติโดยอเนกนัยเหมือนกัน จึงกระทำให้พวกข้าพระพุทธเจ้ามีน้ำใจเบิกบานที่จะประกอบการค้าขายให้ชาติภูมิสมบูรณ์ด้วยการทั้งสาม ซึ่งได้ทรงพระมหากรุณาทำนุบำรุงเป็นบรมนาถราชูปถัมภ์อยู่เป็นนิจ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายโดยความพร้อมเพรียงกัน เพื่อจะให้เป็นที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติพระกรุณาธิคุณที่ปกเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่อย่างยิ่งนั้น แต่ในเวลาอันน้อยนี้ จึงได้เพียงจัดตั้งเสาโคมไฟฟ้าขึ้นถวายเป็นที่หมายที่ระลึกความรุ่งเรืองพระกิตติศักดิ์ พระเกียรติคุณ และพระเมตตากรุณาแก่พวกข้าพระพุทธเจ้าโชติช่วงชัชวาลดังดวงประทีปทิพยาโลกฉะนั้น

ข้าพระพุทธเจ้าได้มีวโรกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท รับเสด็จในเวลาวันนี้ ได้เห็นทรงพระเกษมสันต์ เป็นที่หมายความสวัสดิ์สำราญในพระบรมยุคลบาท พระราชฉวีวรรณปลั่งเปล่ง ปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ยิ่งทำให้พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมีความชื่นชมโสมนัสขึ้นอีกเป็นล้นเกล้า ฯ จึงได้พร้อมใจกันขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสถวายพระพรชัยมงคล ในวันที่ปรีดิ์เปรมกมลยินดีทั่วไปนี้ ที่พระอาทิตย์มีเดชกล้าในเวลากลางวัน พระจันทร์มีแสงสว่างในเวลากลางคืน พระบรมกษัตริย์มหาศาลรุ่งเรืองพระบรมเดชานุภาพ เมื่อทรงเครื่องต้นราชกกุธภัณฑ์ขัดพระแสงขรรค์ ทิชาชาติมหาศาล มีตบะ

กล้าเมื่อเวลาเข้าฌานสมาบัติเฉพาะอย่างฉันใด ขอให้พระเกียรติคุณบรมเดชานุภาพกฤษฎาภินิหาร ประกอบด้วยราชอิทธิบุญฤทธิ์ อนุวัตตามพระบรมโลกนาถเจ้า ที่ทรงพระเดชกล้าอยู่ทุกทิพาราตรีกาลฉันนั้น และขอให้พระชนมายุยืนยงคงนานยิ่งด้วยร้อยพรรษกาล ปราศจากโรคาพาธภัยพิบัติอุปัทวันตราย อย่าได้มากล้ำกรายพระบรมบาทยุคล ทรงพระเจริญศุภผลสุขเกษมเปรมพระราชหฤทัยยิ่ง ๆ ขึ้นไปกว่าที่ทรงพระสำราญสวัสดิ์สิริ ที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททัศนาการในวันนี้ และสรรพริปูทั้งภายนอกและภายใน จงพ่ายแพ้พระบารมีบุญญาภินิหาร การอันใดที่มีพระราชดำริจำนงหมาย จงได้สมดังพระราชหฤทัยประสงค์ทุกสิ่งสรรพ์ ขอให้พระบรมราชวงศ์สถิตดำรงมั่น ด้วยจิราพิพัฒนหลายสหัสสศก เป็นที่อุ่นอกพวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้รับความร่มเย็นเกษมสำราญประกอบการอยู่ในใต้พระบารมี และขอให้ชาติภูมิซึ่งพระบาทสมเด็จบรมนาถบพิตรสถิตสถาพรดำรงราชมไหศวรรยาธิปัตย์ ปกครองป้องปกอยู่นี้ จงมีความเจริญรุ่งเรืองถาวรในอิศราธิปไตย ทันเทียมสมัยที่อุทัยดำเนินอยู่ในโลกนี้ ราชสมบัติจิรฐิติกาลเทอญ ขอเดชะ

พระราชดำรัสตอบพวกพ่อค้าไทย

บรรดาประโยชน์การค้าขาย กับทั้งการเพาะปลูก และกิจการช่างของกรุงสยามนี้ ได้เจริญขึ้นมากอย่างหนึ่งจริงเหมือนดังเช่นท่านทั้งหลายได้กล่าวแล้ว ในเมืองใดเมืองหนึ่งซึ่งธรรมดาโลกธาตุสงเคราะห์ให้เกิดผลได้มากแล้ว ก็ย่อมมีช่องมีโอกาสที่จะแผ่ไพศาลให้ยิ่งขึ้นไป

ซุ้มกระทรวงโยธาธิการ กับรูปเทวดา
ทำเทียบเป็นตัวอย่างที่จะสร้างพระบรมรูปทรงม้า ที่หน้าพระลาน

ได้มากในการเพาะปลูก ในกิจการช่างต่าง ๆ และในการค้าขาย ขณะเมื่อเราถืออยู่ว่าเป็นการดี ในการที่จะชักนำทุนและแรงนานาประเทศเข้ามาในเมืองก็ดี แต่ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่เราจะรู้สึกว่าเป็นผลประโยชน์พิเศษอันหนึ่ง ซึ่งมีความอุตสาหะพยายามของคนไทยเราในการงานต่าง ๆ ที่ได้ทำกันอยู่เป็นอันมาก การที่จะมีกฎหมายให้เหมาะแก่การงานทั้งปวงนั้น บัดนี้ก็ได้กำลังพิจารณาอยู่แล้ว และเราหวังว่าต่อไปภายหน้า เราจะได้เห็นบริษัทไทยมีอำนาจเป็นประโยชน์อันมีค่ามาก และเห็นว่าคนไทยเองจะตั้งใจอุตสาหะ เพื่อจะได้มีส่วนตามสมควรที่จะได้ในทรัพย์สมบัติ ซึ่งไม่มีที่สงสัยเลย เมืองนี้ย่อมมีให้ได้ อนึ่งเรามีความพอใจอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน ที่จะได้เห็นว่าการงานของฝ่ายไทยจะพึงได้เป็นไปตามตัวอย่างของบริษัทที่ได้ตั้งขึ้นดังท่านทั้งหลายกล่าวมานั้นแล้ว คงได้ผลอันสำเร็จ ซึ่งเป็นการยิ่งกว่าที่ได้เห็น ว่าสักแต่ตั้งอยู่ได้ดี ท่านทั้งหลายพึงเชื่อแน่ได้ว่า เราจะทำนุบำรุงและส่งเสริมกิจธุระอันชอบ ที่จะได้ช่วยให้มีความเจริญรุ่งเรืองของอาณาประชาชนด้วย

เราชอบใจในคำอำนวยพร และความประสงค์อันดีของท่านทั้งหลาย และเรามีความยินดีที่จะได้เห็นสิ่งซึ่งท่านทั้งหลายได้เลือกขึ้นทำไว้ใหญ่โตให้งาม และเป็นที่ระลึกความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดีของท่านทั้งหลายด้วย ฯ

มีพระราชดำรัสตอบแล้ว เสด็จโดยกระบวนต่อไปตามถนนราชดำเนินนอก ถนนเบญมาศ ถนนพุดตาล เลี้ยวถนนบ๋วยเข้าในสวน

แง่เต็ง หยุดประทับรถพระที่นั่งที่เชิงอัฒจันทร์พระที่นั่งอัมพรสถาน เสด็จประเวศพระราชมนเทียร ขึ้นประทับห้องบรรณาคมทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว เวลาบ่ายโมงหนึ่งกับ ๔๙ นาที ๕๓ วินาที ได้ปฐมฤกษ์พระโหราธิบดีลั่นฆ้องชัยให้สัญญา เจ้าพนักงานประโคมดุริยดนตรีแตรสังข์ กรมทหารบกยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสู่พระแท่นสรงมุรธาภิเษกสนาน ชีพ่อพราหมณ์ถวายน้ำตามประเพณี แล้วเจ้าพนักงานได้เบิกบายศรีเวียนเทียนสมโภชพระราชมนเทียร

ในขณะเมื่อกรมทหารบกยิงปืนใหญ่สรงมุรธาภิเษกสนานนั้น เจ้าพนักงานได้ลงมือแจกเสมาเป็นของพระราชทานแก่ราษฎรซึ่งมารับเสด็จพระราชดำเนิน ณ ศาลาซึ่งได้สร้างขึ้นเพื่อการแจกนั้นเป็นระยะไปตั้งแต่ท้องสนามหลวงตลอดถนนราชดำเนินนอก

ครั้นเวลา ๒ ทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกสนามสวนดุสิต ทอดพระเนตรการจุดดอกไม้ไฟ ซึ่งพ่อค้าฝรั่งพร้อมกันสั่งให้ช่างดอกไม้เพลิงในยุโรปนำเข้ามาจุดในการรับเสด็จ เวลายามเศษพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสทอดพระเนตรโคมไฟต่อไป แล้วจึงเสด็จกลับพระราชวังสวนดุสิต

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องสนามทหารบกทรงพระคทาจอมพล เสด็จทรงรถพระที่นั่งเสด็จโดยกระบวนรถม้า พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ออกจากพระที่นั่งอัมพรสถาน มีสมุหราชองครักษ์และราชองครักษ์

ที่แจกเสมาของพระราชทานราษฎรแห่ง ๑ เมื่อเสด็จกลับ

ทั้งปวง กับกรมทหารม้าที่ ๑ หนึ่งกองร้อย มีธงประจำกองแห่นำตาม เสด็จไปทางถนนพุดตาล และถนนเบญมาศ ถนนราชดำเนิน เลี้ยวถนนราชินีเข้าในท้องสนามหลวง ผ่านแถวทรงตรวจพล ซึ่งได้มาประชุมรับเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ทั่วกัน มีทหารประมาณ ๑๒,๐๐๐ เศษ ตั้งเป็นตอนกองร้อย พอเต็มท้องสนามพอดี แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับออกทางถนนราชินี ทหารทั้งปวงได้นำโห่ และกองทหารปืนใหญ่ที่ ๖ ยิงปืนใหญ่ถวายชัยมงคล เสด็จทางถนนราชดำเนินใน เลี้ยวถนนหน้าพระลานเข้าในพระบรมมหาราชวัง เสด็จขึ้นพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประทับท้องพระโรงกลาง พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในเฝ้าพร้อมกัน พระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐี ถวายชัยมงคลแทนบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายใน ดังนี้

คำถวายชัยมงคล
ของพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าเหล่านารี ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ซึ่งได้มาประชุมพร้อมกันเฝ้าเฉพาะพระพักตร์ ณ ที่นี้ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส เพื่อกราบบังคมทูลพระกรุณา แสดงความปีติปราโมทย์ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง ในมหาสมัยนี้ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากยุโรปประเทศ ประเวศพระมหานคร

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงรู้สึกและทราบเกล้า ฯ อยู่ว่า การที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จพระราชดำเนินไปสู่ประเทศยุโรปครั้งนี้ โดยอาศัยเหตุที่จำเป็นเพื่อจะทรงบำรุงพระองค์ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่พระราชอาณาจักรและไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ทำความรู้สึกว้าเหว่ในใจข้าพระพุทธเจ้าให้น้อยลง เพราะประการหนึ่งในเวลาที่เสด็จประทับอยู่ภายในพระราชอาณาจักรนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้เคยรู้สึกอุ่นใจอยู่ว่าพระบารมีคุ้มครองปกเกล้าปกกระหม่อมอยู่ประดุจฉัตรอันกางกั้นอยู่เหนือเกศข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงให้ได้รับความร่มเย็นเป็นผาสุก เมื่อยามเสด็จประพาสอยู่แดนไกลจึงจำต้องรู้สึกเปลี่ยวใจเป็นธรรมดา อีกประการหนึ่งเวลาที่เสด็จประทับอยู่ในพระราชอาณาจักรนั้น มีผู้มีน้ำใจสวามิภักดิ์ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทคอยปฏิบัติตามพระราชประสงค์อยู่ทุกเวลาราตรี เมื่อยามเสด็จประพาสอยู่ในแว่นแคว้นแดนต่างประเทศ ต้องเสด็จเข้าไปในหมู่ชนต่างเพศต่างภาษา ไหนเลยจะเหมือนเสด็จอยู่ในหมู่บาทบริจาริกาและพระบรมราชวงศ์เสนามาตย์ราชบริพารได้ เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพากันคำนึงถึงพระบารมีอยู่เป็นนิจ และได้ตั้งหน้าคอยเสด็จกลับอยู่ทุกเมื่อ

บัดนี้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จพระราชดำเนินกลับยังพระนคร พระราชทานโอกาสให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงพร้อมกันได้เฝ้ากราบถวายบังคมชมพระบารมี ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้แลเห็นปรากฏว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระสำราญขึ้น นับว่าการที่ทรงพระราชอุตสาหะ

เสด็จพระราชดำเนินไปถึงประเทศยุโรปนั้น ได้ให้ผลอันดีสมพระราชประสงค์ ทำให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมีความโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง ขออ้างพระมหากรุณาธิคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และความจงรักภักดีของข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงนี้ ตั้งเป็นสัตยาธิษฐาน ขอให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงพระสำราญปราศจากภัยพระโรคใด ๆ อย่าได้เกิดบีฑา ขอพระชนมพรรษาจงเจริญยิ่ง สรรพสิ่งใด ๆ ที่มีพระราชหฤทัยจำนง จงสำเร็จโดยพลันทันพระราชประสงค์ทุกประการทุกเมื่อ ขอเดชะ

พระราชดำรัสตอบ

พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน

คำที่รับสั่งในนามของพระบรมวงศานุวงศ์และนารีผู้มีบรรดาศักดิ์แสดงความเชื่อถือไว้วางใจ และความปรานีในตัวหม่อมฉันนั้น เป็นที่พึงพอใจเป็นอันมาก ความเปลี่ยวเปล่าอันใดเช่นที่กล่าวนี้ ย่อมเคยได้ยินมีอยู่เนือง ๆ เมื่อเวลาไปไกลจากพระนครจึงไว้วางการงานอันจะพึงรักษาไว้ให้เป็นการมั่นคง การที่วางไว้นั้นก็เป็นที่พอใจได้สมดังความมุ่งหมาย ส่วนการที่ปราศจากความสุขและความสะดวกซึ่งเคยมีบางทีก็เป็นเหตุอันควรจะเรียกว่าลำบากมีอยู่เป็นความจริง แต่ด้วยความมุ่งหมายผลบางอย่าง ซึ่งเป็นส่วนตนและส่วนชาติ ก็เครื่องพาใจให้ระงับความกระวนกระวายอย่างนั้นได้เป็นครั้งเป็นคราว แต่เป็นความจริงอยู่ เมื่อเวลาที่กลับมาถึงพระนครนี้ ไม่แต่เฉพาะที่ได้กลับมาประเทศที่อยู่ของตัว ซ้ำได้รับความแสดงจงรักภักดีต้อนรับจากพระบรมวงศา-

นุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้า ประชาราษฎร ทั้งหัวเมืองและในกรุง ฯ ทำให้รู้สึกขึ้นในใจว่า ความประพฤติอันใดที่ได้ประพฤติมาแล้วในปางก่อน ทั้งในน้ำใจและในการงานได้มีผู้รู้ถึงน้ำใจ และมีผู้เห็นดีด้วยในการงานที่ทำ จึงได้รับความรับรองดีถึงเพียงนี้

เมื่อได้มาฟังคำอำนวยพรในเวลานี้ ก็เป็นถ้อยคำอันกล่าวเพิ่มเติมยืนยันในข้อซึ่งได้ทราบและเห็นมาจากที่อื่นแล้ว ว่าพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และนารีที่มีบรรดาศักดิ์ ก็มีความคิดเห็นร่วมกันกับอาณาประชาชนทั้งปวง เป็นเครื่องเพิ่มพูนความยินดีขึ้นอีกส่วนหนึ่งเป็นอันมาก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสตอบแล้ว พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ฯ ฝ่ายใน และเข็มอักษรเสด็จประพาสยุโรปแล้วเสด็จขึ้น

ตอนที่ ๕

พระราชทานบำเหน็จและเลี้ยงลูกขุน

ในวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องสนามทหารบกทรงฉลองพระองค์ครุย เสด็จออกยังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์มโหระทึก กองทหารมหาดเล็ก ๑ กองร้อย มีแตรวงธงประจำกอง ถวายวันทยาวุธ และบรรเลงเพลงแตรสรรเสริญพระบารมี พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน และเมื่อสดุดีเสียงประโคมแล้ว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์ อ่านประกาศพระราชบัญญัติเข็มอักษร เป็นที่ระลึกเสด็จประพาสยุโรป อันได้ทรงพระราชดำริสร้างขึ้นใหม่ สำหรับพระราชทานตอบแทนผู้มีความชอบที่ได้ตามเสด็จและรักษาพระนครในเวลาเสด็จไปยุโรปทั้ง ๒ คราว

พระราชบัญญัติ
เข็มอักษรในการเสด็จพระราชดำเนิน
ประพาสประเทศยุโรป

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาประทับอยู่ณเมืองฮอมเบิก ในประเทศเยอรมนี ประกอบการเฉลิมพระชนมพรรษา ทรงพระราชดำริว่า

การที่พระเจ้าแผ่นดินสยามได้เสด็จพระราชดำเนินออกมาประพาสประเทศยุโรปได้มีขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ครั้งหนึ่ง เป็นการพิเศษแปลกจากสามัญ ซึ่งจะไม่เป็นเหตุแปลกเช่นนั้นสืบไปอีกประการหนึ่ง ครั้นรัตนโกสินทรศก ๑๒๖ นี้ ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศยุโรปโดยความจำเป็น เพื่อจะรักษาพระองค์อีกชั้นหนึ่ง การที่เสด็จพระราชดำเนินมา ก็เป็นอันสำเร็จประโยชน์ดังพระราชประสงค์ทั้งสองคราว

ทรงพระราชดำริว่า ควรจะมีเครื่องระลึกถึงเหตุการณ์อันนี้ให้ปรากฏไว้ ทั้งจะได้เป็นบำเหน็จและเป็นเครื่องระลึกแก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการอันได้โดยเสด็จพระราชดำเนิน และได้เป็นผู้รักษาพระนครให้ราชการดำเนินไปไม่เสื่อมทราม เป็นความสะดวกแก่ที่จะเสด็จพระราชดำเนิน เพื่อให้เป็นเครื่องประดับเชิดชูความชอบและเป็นที่ระลึกถึงการสำคัญทั้งสองคราวนี้สืบไปภายหน้า

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเข็มอักษรสำหรับพระราชทานเป็น ๗ อย่าง แบ่งเป็นสองชั้น ชั้นหนึ่งทองคำ ชั้นหนึ่งเงิน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

มาตรา ๑ เข็มอักษรนี้ มีอักษรรอบว่า "เสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป" เว้นกลางว่างไว้เป็นที่สำหรับวางตัวเลข ถ้าได้ตามเสด็จพระราชดำเนิน หรือรักษาพระนคร สองครั้ง ก็จะลงเลขสองแถว ครั้งเดียวลงเลขแถวเดียว

มาตรา ๒ เข็มอักษรนี้ มีแพรแถบขนาดแถบตราทิพยาภรณ์และวิจิตราภรณ์สอดอยู่เบื้องหลัง แต่ผู้ที่ได้รับพระราชทานนั้น ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันใดสูงสุด ให้สอดแพรหลังเข็มตามสีเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่สูงสุดนั้น

มาตรา ๓ รูปเข็มอักษรนั้นแบ่งเป็น ๗ อย่าง

ก. ผู้ซึ่งได้ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสทั้งสองคราว เข็มเป็นรูปไข่ มีอักษรเลข ๑๑๖ และ ๑๒๖ เป็นสำคัญ

ข. ผู้ซึ่งได้ตามเสด็จพระราชดำเนินครั้งหนึ่ง อยู่รักษาพระนครครั้งหนึ่ง เข็มสี่เหลี่ยมรีตัดมุม มีอักษรเลข ๑๑๖ และ ๑๒๖ เป็นสำคัญ

ค. ผู้ซึ่งได้อยู่รักษาพระนครสองคราว เข็มสี่เหลี่ยมรี มีอักษรเลข ๑๑๖ และ ๑๒๖ เป็นสำคัญ

ง. ผู้ซึ่งได้ตามเสด็จพระราชดำเนินครั้งแรก เข็มรูปกลม มีอักษรเลขหนึ่งบรรทัด คือ ๑๑๖ เป็นสำคัญ

จ. ผู้ซึ่งได้ตามเสด็จพระราชดำเนินครั้งหลัง เข็มรูปกลม มีอักษรเลขหนึ่งบรรทัด คือ ๑๒๖ เป็นสำคัญ

ฉ. ผู้ซึ่งอยู่รักษาพระนครครั้งแรก เข็มรูปสี่เหลี่ยม มีอักษรเลขหนึ่งบรรทัด คือ ๑๑๖ เป็นสำคัญ

ช. ผู้ซึ่งอยู่รักษาพระนครครั้งหลัง เข็มรูปสี่เหลี่ยม มีอักษรเลขหนึ่งบรรทัด คือ ๑๒๖ เป็นสำคัญ

มาตรา ๔ เข็มทั้ง ๗ อย่างนี้ ผู้ใดควรจะได้รับพระราชทานทองคำ ผู้ใดควรจะได้รับเงิน แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

มาตรา ๕ ผู้ซึ่งได้รับพระราชทานเข็มอักษรนี้ ให้ติดหน้าอกเสื้อข้างขวาได้ทุกเมื่อ ไม่ว่าเวลาเต็มยศหรือครึ่งยศและเวลาอื่น ๆ

มาตรา ๖ เข็มอักษรนี้ ผู้ซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินหรืออยู่รักษาพระนคร จะได้รับพระราชทานแต่ผู้ซึ่งทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะพระราชทาน จะยกเว้นผู้หนึ่งผู้ใดก็ยกได้ ถ้าได้พระราชทานแล้วเข็มนั้นเป็นสิทธิไม่ต้องส่งคืน

มาตรา ๗ ให้กรมราชเลขานุการ เป็นพนักงานตรวจตราและเจ้าหน้าที่เข็มอักษรนี้ ให้เป็นไปถูกต้องตามพระราชบัญญัติ

มาตรา ๘ พระราชบัญญัตินี้ ให้ใช้ได้ตั้งแต่วันที่ ๒๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖ เป็นต้นไป

พระราชบัญญัตินี้ ได้ตราไว้แต่ ณ วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

เมื่ออ่านประกาศจบแล้ว พระราชทานเข็มอักษรนั้นแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทอันได้โดยเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปและผู้ซึ่งอยู่รักษาพระนครในวันนั้นบ้าง พระราชทานในวันอื่นต่อมาบ้าง มีรายพระนามและรายนามผู้ที่ได้รับพระราชทานต่อไปนี้

รายพระนามและนามผู้ที่ได้รับพระราชทาน
เข็มอักษรเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป

ฝ่ายหน้า

ตามเสด็จ ๒ คราว

๑. เข็มทอง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต

๒. เข็มทอง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

๓. เข็มทอง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

๔. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์

๕. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ

๖. เข็มทอง หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์กฤษฎากร

๗. เข็มเงิน เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์

๘. เข็มเงิน พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

๙. เข็มเงิน พระยาวิสูตรโกษา

๑๐. เข็มเงิน พระยาศรีธรรมศาสน์

๑๑. เข็มเงิน พระยารัตนโกษา

๑๒. เข็มเงิน เจ้าหมื่นเสมอใจราช

๑๓. เข็มเงิน พระราชวรินทร

๑๔. เข็มเงิน มิสเตอร์ เอช. เย. ซี. เอ. เกฮีเนียส

๑๕. เข็มเงิน มิสเตอร์ ฮันส อาลเบอส

๑๖. เข็มเงิน มิสเตอร์ ยอนเฮนรี ลอฟตัส

๑๗. เข็มเงิน มองซิเออร์ ซาราซัง

ตามเสด็จคราวแรก

๑๘. เข็มเงิน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ

๑๙. เข็มเงิน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนลพบุรีราเมศวร์

๒๐. เข็มทอง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสวัสดิวัตนวิศิษฏ์

๒๑. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นกำแพงเพ็ชร์อัครโยธิน

๒๒. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิชัยเฉลิมลาภ

๒๓. เข็มเงิน พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส

๒๔. เข็มเงิน พระยาศรีสหเทพ

๒๕. เข็มเงิน พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

๒๖. เข็มเงิน พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์

๒๗. เข็มเงิน พระยาไกรโกษา

๒๘. เข็มเงิน พระยารามกำแหง

๒๙. เข็มเงิน พระยาราชวังสรรค์

๓๐. เข็มเงิน พระยาสุรสหวสิษฐ์ศักดิ์

๓๑. เข็มเงิน เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี

๓๒. เข็มเงิน เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์

๓๓. เข็มเงิน เจ้าหมื่นไวยวรนาถ

๓๔. เข็มเงิน หม่อมไพชยนต์เทพ

๓๕. เข็มเงิน พระอินทรเดช

๓๖. เข็มเงิน พระอมรมหาเดช

๓๗. เข็มเงิน พระนรเนติบัญชากิจ

๓๘. เข็มเงิน พระสุรเดชรณชิต

๓๙. เข็มเงิน หลวงสุนทรโกษา

๔๐. เข็มเงิน หลวงสันทนาการกิจ

๔๑. เข็มเงิน หลวงอินทรฤทธิ (จอ)

๔๒. เข็มเงิน ขุนวิรัชเวชกิจ

๔๓. เข็มเงิน นายเรือเอก ยอนซัน

๔๔. เข็มเงิน นายเรือเอกผู้ช่วย ป๊อก

๔๕. เข็มเงิน หมอไรเตอร์

ตามเสด็จคราวหลัง

๔๖. เข็มเงิน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุน นครราชสีมา

๔๗. เข็มเงิน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุน สงขลานครินทร์

๔๘. เข็มเงิน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุน เพ็ชรบูรณ์อินทราชัย

๔๙. เข็มเงิน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุน สุโขทัยธรรมราชา

๕๐. เข็มเงิน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๕๑. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์

๕๒. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๕๓. เข็มทอง พระยาชลยุทธโยธินทร

๕๔. เข็มเงิน หม่อมนเรนทรราชา

๕๕. เข็มเงิน หลวงศักดินายเวร

๕๖. เข็มเงิน หลวงฤทธิ์นายเวร

๕๗. เข็มเงิน หลวงสรลักษณ์ลิขิต

๕๘. เข็มเงิน หลวงพินิจวิรัชกิจ

๕๙. เข็มเงิน หลวงมนตรีนิกรโกษา

๖๐. เข็มเงิน หลวงโสภณเพ็ชรรัตน์

๖๑. เข็มเงิน นายพินิจราชการ

๖๒. เข็มเงิน ขุนพิจิตรโทรภักดิ์

๖๓. เข็มเงิน มิสเตอร์ ดับลยู. เย. อาเชอ

๖๔. เข็มเงิน มองสิเออร์ ริกมัน

๖๕. เข็มเงิน หมอ เอ. เอช. โบเมอ

๖๖. เข็มเงิน ว่าที่นายเรือตรี นายศรี

๖๗. เข็มเงิน นักเรียนนายเรือ นายห้อง

รักษาพระนคร ๒ คราว

๖๘. เข็มทอง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช

๖๙. เข็มทอง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์

๗๐. เข็มเงิน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

๗๑. เข็มทอง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

๗๒. เข็มทอง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

รักษาพระนครคราวแรก

๗๓. เข็มเงิน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

๗๔. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

๗๕. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นปราจิณกิติบดี

๗๖. เข็มเงิน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์

รักษาพระนครคราวหลัง

๗๗. เข็มทอง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

๗๘. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช

๗๙. เข็มเงิน พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

๘๐. เข็มเงิน เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร

๘๑. เข็มเงิน พระยาสุริยานุวัตร์

๘๒. เข็มเงิน พระยาสุขุมนัยวินิต

๘๓. เข็มเงิน พระยาศรีสุนทรโวหาร

๘๔. เข็มเงิน พระยาจักรปาณีศรีศิลปวิสุทธิ์

๘๕. เข็มเงิน พระยาเทพอรชุน

๘๖. เข็มเงิน พระยาสีหราชเดโชชัย

ฝ่ายใน

รักษาพระนคร ๒ คราว

๑. เข็มทอง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

รักษาพระนครคราวหลัง

๒. เข็มทอง พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์

๓. เข็มเงิน พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา

๔. เข็มเงิน พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา

เสร็จการพระราชทานเข็มอักษรนั้นแล้วพระราชทานสัญญาบัตรให้พระยาคทาธร ฯ เป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ทรงหลั่งน้ำสังข์ทรงเจิม และพระราชทานเครื่องยศคือกระบี่ฝักทอง กับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๑ ด้วยแล้ว เสด็จขึ้นไปเสด็จออกพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการถวายบังคมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ รัชกาล ตามธรรมเนียมซึ่งเคยทำในวันพระราชพิธีฉัตรมงคล

เวลา ๒ ทุ่ม โปรดเกล้า ฯ ให้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์มาเสวยในพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ ครั้นเวลา ๔ ทุ่ม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ เสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โปรดเกล้า ฯ ให้เชิญข้าทูลละอองธุลีพระบาทกับทั้งราชทูตผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ และพ่อค้านานาสมาคม เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายชัยมงคล

พวกทูตและกงสุลต่างประเทศได้ถวายชัยมงคล ดังนี้

แปลคำถวายชัยมงคล
ของพวกทูตและกงสุลต่างประเทศ

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลคำแสดงการรับเสด็จด้วยอัธยาศัยไมตรีอย่างยิ่ง ในการที่เสด็จพระราชดำเนินกลับคืนกรุงสยามครั้งนี้

ประชาชนทั้งหลายมีความชื่นชมยินดี และได้ตกแต่งพระมหานครให้งามอย่างวันนักษัตรฤกษ์ และน้ำใจของคนทั้งหลายก็ตั้งหน้าคอยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่พร้อมกัน

และข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมกันขอถวายชัยมงคล และมีความชื่นชมยินดีด้วย ในการเสด็จพระราชดำเนินกลับคืนยังพระมหานครที่ได้ทอดพระเนตรเห็นการทั้งปวงเป็นไปอยู่โดยเรียบร้อยถึงเพียงนี้ ที่เป็นพยานอย่างดีที่สุดที่จะทรงมิได้แล้ว ว่าผู้รับราชการในกรุงสยามทุกวันนี้ได้มีความภักดีต่อรัฐบาล และอาณาประชาชนก็ได้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ด้วย ฯ

เมื่อจบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบดังนี้

พระราชดำรัสตอบ

พวกทูตและกงสุลต่างประเทศ

ท่านราชทูต

เราได้มาพบพวกทูตและกงสุลทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในกรุงสยามอีกครั้งนี้ ด้วยความยินดีนัก และเราขอบใจท่านที่ได้แสดงคำต้อนรับ และแสดงความยินดีอำนวยชัยให้พรแก่เราในนามของพวกนี้ด้วย

เมื่อมาอยู่เฉพาะหน้าผู้แทนประเทศทั้งหลายเป็นอันมาก ที่เราได้ไปเยี่ยมเยียนมาเร็ว ๆ นี้แล้ว เราถือเอาโอกาสนี้ เพื่อที่จะแสดงความขอบใจอย่างยิ่งของเรา ในการที่เราได้ไปพบการต้อนรับโดยอัธยาศัย

ไมตรี และน้ำใจดีทั่วทุกแห่ง อันเป็นสิ่งที่จะยืนยงคงอยู่เสมอในจำพวกที่ระลึกด้วยความชื่นชมยินดีในชีวิตของเรา ฯ

มีพระราชดำรัสตอบจบแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้มีการเลี้ยงเครื่องว่างที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท องค์ตะวันตก แต่พวกพ่อค้าทั้งปวงนั้นได้รับพระราชทานเลี้ยงที่บนโรงเรียนมหาดเล็ก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น แล้วได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรโคมไฟแล้วเสด็จกลับประทับ ณ วังสวนดุสิต

วันที่ ๒๐–๒๑–๒๒ พฤศจิกายน เวลาบ่าย ๓ โมง กรมทหารบกได้มีการกรีฑาทหารที่ท้องสนามหลวง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับพลับพลาท้องสนามหลวง ทอดพระเนตรกรีฑา ในวันที่ ๒๐–๒๒ รวม ๒ วัน

พระราชทานเลี้ยงสโมสรอันเตปุริกธุริณ

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ บรรดาที่ได้รับเวรเลี้ยงสโมสร "อันเต" เมื่อเสด็จไม่อยู่ ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องตอนที่ ๒ นั้นเข้าไปรับพระราชทานอาหารเย็น ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน และเสด็จประทับเสวยด้วยอย่างเป็นสมาชิก เพื่อจะทรงตอบแทนความชอบ ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานของแจกชำร่วย อย่างเช่นเคย แจกกันในสโมสร "อันเต" สมาชิกคน ๑ ได้พระราชทานพระบรมรูปถ่ายในเวลาเสด็จไปยุโรปคราวนี้องค์ ๑ กับเสมาทองขาวลายพระบรมรูป อย่างเช่นแจกเด็กชาวพระนครอัน ๑ ทั่วกัน

รูปศาลาอันเตในสวนดุสิต เป็นที่สโมสรของพนักงานรักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่

การที่พระราชทานเสมาแก่สมาชิก "อันเต" คราวนี้ มีเรื่องสืบอนุสนธิต่อไปยืดยาว สมควรจะกล่าวไว้ให้ปรากฏด้วย คือเสมาซึ่งพระราชทานเด็กชาวพระนครนั้น ผู้ปกครองเด็กถือว่าเป็นสิริมงคล ลูกหลานใครได้พระราชทานไป ผู้ปกครองก็ให้ผูกคอติดตัวอยู่เป็นนิตย์ ที่ไม่ได้ถึงขอหยิบยืมซื้อหาไปผูกลูกหลานในเวลาเกิดไข้เจ็บ ด้วยประสงค์สวัสดิมงคลก็มี เสมาพระราชทานเป็นของที่ราษฎรนิยมกันมา แต่แรกทรงสร้างเสมาลายอักษรพระนามพระราชทาน เมื่อคราวเสด็จขึ้นไปมณฑลหัวเมืองฝ่ายเหนือ ใน ร.ศ. ๑๒๕ เสด็จไปยุโรปคราวนี้ จึงโปรด ฯ ให้สร้างเสมาเป็นลายพระบรมรูปมาพระราชทานอีก แต่พึ่งพระราชทานผู้ใหญ่ในพวกสมาชิกสโมสร "อันเต" เป็นที่แรก สมาชิกที่ได้พระราชทานไป บางคนเห็นว่าเสมาเป็นของสำหรับผูกคอเด็ก เอาไปผูกลูกหลานก็มี เป็นแต่เอาไปเก็บไว้เป็นที่ระลึกก็มี แต่มีบางคนเห็นว่าเสมาเป็นของสำหรับผูกคอ ใครได้พระราชทานก็ควรจะผูกคอ จึงมีเจ้านายบางพระองค์และข้าราชการบางคน ผูกเสมาทองขาวที่ได้พระราชทานกันนั้นไว้ข้างในเสื้อติดตัวต่อมา

อยู่มากาลวัน ๑ เมื่อเวลาล่วงมาหลายเดือน พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปประพาสสำราญพระราชอิริยาบถทางคลองบางใหญ่แขวงจังหวัดนนทบุรี เสด็จประทับทำเครื่องเสวยกลางวันที่วัดแห่ง ๑ บรรดาผู้ที่ไปตามเสด็จที่ช่วยกันทำเครื่อง ต่างถอดเสื้อชั้นนอกออกแขวนไว้ ทอดพระเนตรเห็นเสมาทองขาวที่ผูกติดตัว จึงดำรัสว่าไม่รู้เลยว่าจะผูกเสมากัน คิดแต่ว่าจะให้ไว้พอเป็นที่

ระลึก ถ้าจะผูกกันจริงอย่างนี้ก็จะให้เสมาทองคำ อาศัยเหตุนั้นจึงพระราชทานเสมาทองคำ ซึ่งทรงสร้างมาสำหรับพระราชทานเด็กที่มีบรรดาศักดิ์สูงเช่นพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้านั้น แก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท อันเป็นผู้ที่สนิทชิดชอบพระราชอัธยาศัยทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน เรื่องที่กล่าวมานี้เป็นต้นประเพณีที่ผู้ใหญ่จะผูกเสมากันมาจนกาลทุกวันนี้

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์
ผู้โฆษณา พ.ศ.๒๕๐๕